

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΒΛ. ΣΦΥΡΟΕΡΑ

Ἐντεταλμένου Ὑφηγητοῦ

τῆς Ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος

ΙΛΑΡΙΩΝ ΣΙΝΑΪΤΗΣ Ο ΚΡΗΣ (1765 ; - 1838)

ΚΑΙ ΑΙ ΔΥΟ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

Τὸ ζήτημα τῆς εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεταφράσεως τῶν Γραφῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἀπασχόλησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλοὺς ἐρευνητάς, Ἕλληνας καὶ ξένους, ἐδημοσιεύθησαν δὲ ἀξιόλογοι μελέται ἀναφερόμεναι εἰς τὰς περὶ τὴν μετάφρασιν ταύτην διαμάχας¹, εἰς τὰς ὁποίας ἀνεμείχθησαν διαπρεπεῖς λόγιοι κληρικοὶ τῆς ἐποχῆς.

Ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς μεταφράσεως ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Ἰλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρης. Μοναχὸς καὶ κατόπιν ἡγούμενος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει σιναϊτικοῦ μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἐπόπτης τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, τοῦ ἰδρυθέντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', συντάκτης τῆς περιφήμου «Κιβωτοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης», μεταφραστὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους, μητροπολίτης Τορνόβου βραδύτερον, ὁ Ἰλαρίων ἐκάλυψε μὲ τὴν δραστηριότητά του ἓν τρίτον καὶ πλέον αἰῶνος.

1. Μ. Σιώ του, Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων καὶ αἱ μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν, «Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς» τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 3 (1958), σσ. 5 - 54, Τοῦ αὐτοῦ, Constantine Oikonomos of the House of Oikonomos and the Operations of the British Bible Society in Greece (1780 - 1857), «The Greek Orthodox Theological Review», τ. 6 (1960 - 1961), σσ. 7 - 55. Rich. Clogg, Some Protestant Tracts Printed at the Press of the Ecumenical Patriarchate in Constantinople : 1818 - 1820, «Eastern Churches Review», τ. 2 (1968), σσ. 152 - 164. Τοῦ αὐτοῦ, The Correspondence of Adhamantios Korais with the British and Foreign Bible Society, «The Greek Orthodox Theological Review», τ. 14 (1969), σσ. 65 - 84, Στυλ. Σ. Παϊράκταρη, Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' καὶ ἡ μετάφρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Ἀθῆναι 1965, Ἑλένης Δ. Κακουλίδου, Γιά τὴν μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἱστορία, Κριτικὴ, Ἀπόψεις, Βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη 1970, καὶ ἰδίᾳ Ν. Μ. Vapori's, The Controversy on the Translation of the Scriptures into Modern Greek and its Effects, 1818 - 1843 [λιθόγραφος διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ], Columbia University 1970, ὅπου (σσ. 243 - 271) πλουσιωτάτῃ ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

Ὁ Ἱλαρίων, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου εἶναι συνυφασμένον καὶ μὲ τὰς φιλολογικὰς ἔριδας τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων, ἐδέχθη σφοδράς ἐπιθέσεις ἐκ μέρους καὶ τῶν προοδευτικῶν καὶ τῶν συντηρητικῶν λογίων : ὑπὸ τῶν προοδευτικῶν κατηγορήθη ὅτι προετίθετο μετ' ἄλλων κληρικῶν τοῦ πατριαρχικοῦ κύκλου νὰ συστήσῃ «ἐν εἶδος ἀπεχθoῦς λογοκρισίας καὶ ἱερᾶς ἐξετάσεως δι' ὅλα τὰ ἐξ Ἐδρώπης ἐρχόμενα βιβλία»¹, ἐνθ' οἱ συντηρητικοὶ δὲν συνεχώρουν εἰς αὐτὸν τὴν εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν κειμένων. Ἐν τούτοις ὑπὸ πάντων ἀνεγνωρίζετο ὡς πολυμαθὴς καὶ δραστήριος, ἡ ἄποψις δὲ αὕτη, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ ὅσα οὗτος ἔγραψε καὶ ἀπὸ ὅσα κατὰ τὸν μακρὸν βίον του ἐπετέλεσε.

Λεπτομερὴς βιογραφία τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε², παραμένουν δὲ εἰσέτι ἀνέκδοτοι δύο ἐπιστολαὶ του : ἡ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἀνθιμον τὸν Γ' καὶ τὴν Πατριαρχικὴν Σύνοδον καὶ ἡ πρὸς τὸν μητροπολίτην Αἰνίου Ματθαῖον, αἱ ὅποιαι εἶναι πολυτιμότεραι καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου καὶ κυρίως διὰ τὴν μελέτην τῶν ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Γραφῶν δημιουργηθέντων ζητημάτων³.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τούτων προβαίνομεν διὰ τῆς παρουσίας προτάσσοντες καὶ ὅσα περὶ αὐτοῦ βιογραφικὰ στοιχεῖα συνεκεντρώσαμεν⁴.

Τὸ ἐπώνυμον τοῦ Ἱλαρίωνος καὶ ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς του δὲν μαρτυροῦνται ἐκ τῶν πηγῶν. Κατὰ παράδοσιν διατηρουμένην μέχρι σήμερον εἰς τὸ χωρίον Ἀρμάθα Πεδιάδος τῆς περιοχῆς Ἡρακλείου, ἐκεῖθεν κατήγετο

1. Περὶ τούτου βλ. κατωτέρω.

2. Σημειοῦμεν τὰ περὶ τοῦ Ἱλαρίωνος δημοσιευθέντα ἄρθρα ὑπὸ Ν. Φοροπούλου, Ἱλαρίων ὁ Σιναιτῆς, «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τ. 5', Ἀθῆναι 1965, σσ. 870 - 871, Στυλ. Ματθαίου, Ἱλαρίων Σιναιτῆς, περ. «Χριστιανικὴς Πεννις», τ. 24 (1968), ἀρ. τεύχους 161, σ. 2, Γ. Π. Γιαννακοπούλου, Ἱλαρίων Σιναιτῆς, περ. «Χριστιανικὸν Φῶς», Σεπτ. 1968, σσ. 1620 - 1622. Περὶ τῆς ἐν Τορνόβφ δράσεως τοῦ Ἱλαρίωνος βλ. μελέτην τοῦ J. Clark, Hilarion of Tornovo in the Light of Historical Criticism, «Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes», τ. IV, Sofia 1968, σσ. 269 - 278. — Τὴν ἀνάγκην βιογραφίσεως τοῦ Ἱλαρίωνος εἶχε τονίσει ὁ Μ. Γεδεών, Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ 1800 - 1863 - 1913, ἐν Ἀθῆναις 1934, σ. 158.

3. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐδημοσιεύθησαν εἰς ἀγγλικὴν μετάφρασιν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1827, τὸ ἐλληνικὸν δὲ κείμενον ἐχρησιμοποίησαν — ἰδίᾳ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν τμήμα — ὁ Ν. Vaporiš, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 71, 77 - 79, 81, 82, ἐκ χειρογράφου ἀποκειμένου νῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

4. Περὶ τῆς ὑπ' ἐμοῦ συγκεντρώσεως στοιχείων πρὸς βιογράφησιν τοῦ Ἱλαρίωνος βλ. Γ. Π. Γιαννακοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1621. Εὐχάριστως πληροφοροῦμαι (βλ. Ν. Vaporiš, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 62, σημ. 32) ὅτι βιογραφίαν τοῦ Ἱλαρίωνος παρασκευάζει καὶ ὁ Ἀγγλὸς ἱστορικὸς Rich. Clogg.

ὁ Ἱλαρίων, ἐπωνομάζετο δὲ Καμπανάρης ¹. Διὰ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεώς του ἐπίσης δὲν ἔχομεν εἰδήσεις, δυνάμεθα ὅμως μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι δὲν ἐγεννήθη τὸ 1770, ὥς ἐνομίζετο μέχρι τοῦδε ². Τὴν γέννησίν του πρέπει νὰ ἀναγάγωμεν τοῦλάχιστον εἰς τὸ 1765, δεδομένου ὅτι τὸ 1784 εὐρίσκετο ἤδη ὡς μοναχὸς ἐν Σινᾷ ³, ὅπου καὶ ἀντέγραψε κώδικα ἀποκείμενον νῦν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς (ἀρ. 91) περιέχοντα ἐπιστολὰς καὶ λόγους Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου καὶ νεώτερα κείμενα ⁴.

Ὅτι ὁ κωδικογράφος Ἱλαρίων εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον πρὸς τὸν ἡμέτερον, συνάγεται ἐκ τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ, ἡ ὁποία παραμένει ὁμοία ἐπὶ πολλὰ ἔτη, παρὰ τὴν ἐκ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου, δικαιολογουμένην πάντοτε, διαφοράν. Δείγμα τῆς γραφῆς τοῦ Ἱλαρίωνος καὶ τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ παρέχομεν ἐν τέλει ⁵.

Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἱλαρίωνος γραφεὶς κώδιξ δὲν ἀποκαλύπτει μόνον τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὰς ἐπιδόσεις του κατὰ τὴν ἐφηβικὴν του ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ μᾶς παρέχει τὸ πρῶτον ἀσφαλὲς χρονολογικὸν στοιχεῖον περὶ αὐτοῦ. Πράγματι εἰς τὸ φ. 312β, εἰς τὸ τέλος ποιήματος «Θεοδώρου Προδρόμου, Ἐπὶ ἀποδήμῳ τῇ φιλίᾳ» φέρεται : *«Τέλος τοῦ παρόντος ποιήματος. Ἐν Αἰγύπτῳ»*.

1. Τὴν πληροφορίαν ταύτην μοὶ παρέσχεν ὁ σεβαστὸς ἐν Ἡρακλείῳ φίλος κ. Ν. Σταυρινίδης. Σημειωτέον ὅτι μετὰ τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Δημητρίου Πασχάλη (βλ. νεκρολογικὸν σημείωμα τοῦ Ν. Βέη, Δ. Π. Πασχάλης, «Νέα Ἑστία», τ. 37, 1945, σ. 471, ἀρ. 55) ἀναφέρεται καὶ εἰδικὴ μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλον «Τορνόβου Ἱλαρίων Τζαβούρης (ΙΘ' αἰ.)». Ἐκ τῆς ἐρεῦνης, εἰς τὴν ὁποίαν προέβη χάριν ἐμοῦ ὁ ἐν Ἀνδρῶ φίλος συνάδελφος κ. Δημ. Πολέμης, μετὰ τῶν καταλοίπων τοῦ Ἀνδρίου ἱστοριοῦφου τοιαύτη μελέτη δὲν ὑπάρχει. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ἀσφαλῶς, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος Ἱλαρίων διετέλεσε μητροπολίτης Τορνόβου κατὰ τὸν ἰθ' αἰῶνα (βλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Βορείου Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς, «Θρακικά», τ. 8, 1937, σσ. 176 - 183). Τὸ 1850 ἐκλέγεται ὁ πρωτοσύγκελλος Τορνόβου Ἱλαρίων ὡς ἐπίσκοπος Ἀξιουπόλεως (βλ. Αἰμ. Τσακopoulos, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι κατὰ τοὺς κώδικας τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, «Ὁρθοδοξία», τ. 32, 1957, σ. 323) καὶ τὸ 1872 ἐκλέγεται ἐπίσκοπος Σαμακοβίου ὁ Ἱλαρίων Μιχαήλωφ ἀπὸ Ξάνθης (Αἰμ. Τσακopoulos, ἐνθ' ἀνωτ., τ. 33, 1958, σ. 21). Ἴσως ἡ μὴ εὐρεθεῖσα μελέτη τοῦ Πασχάλη ἀναφέρετο εἰς ἐπίσκοπον ὑποκείμενον εἰς τὸν μητροπολίτην Τορνόβου.

2. Στυλ. Μπαϊρακτάρη, αὐτόθι, Γ. Π. Γιαννακοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1620.

3. Περὶ τῶν σχέσεων τῆς Κρήτης πρὸς τὸ Σινᾶ βλ. Ἐμμ. Παντελάκη, Τὸ Σινᾶ καὶ ἡ Κρήτη, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τ. 1 (1938), σσ. 165 - 185, ὅπου δι' ὀλίγων (σ. 181) καὶ περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἱλαρίωνος.

4. Περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. ἐν Σπυρ. Π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν κώδικων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἑθνικῆς, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τ. 4 (1907), σ. 371.

5. Βλ. πίνακα Α'.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ἀπὸδ', Ἰουνίου βα ὑπὸ χειρὸς Ἰλαρίωνος Κρητὸς καὶ Σιναιτῶν»¹. Περαιτέρω, εἰς τὸ φ. 320β, ὑπάρχει ἐπίσης, διὰ γραφῆς περιπλόκου, τὸ ἄνευ χρονολογίας σημείωμα: «τέλος τοῦ παρόντος, Ἰανοναρίου κα' . Ἐν Αἰγύπτῳ. Ἰλαρίων Μοναχὸς Σιναιτῆς»².

Θὰ ἦτο εἰκοσαετῆς τοῦλάχιστον, ὅταν ἔγραφεν ὁ Ἰλαρίων, ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, καὶ διαστίχους ἐρμηνείας ἔχει προσθέσει εἰς πολλὰς σελίδας τοῦ κειμένου.

Τὸ 1788 εὕρισκόμεν τὸν Ἰλαρίωνα εἰς τὴν Ἴον, ὡς προκύπτει ἐκ σημειώματος γραφέντος ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ τέλος κώδικος σωζομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔχοντος οὕτω: «ἀπὸ ἡλθον εἰς Ἴον διδάσκαλος. ἀπ' ἡ εἶδῃσις τῶν ὅσα λαμβάνω ἐκ τοῦ μισθοῦ μου ἐν τῷ τρίτῳ χρόνῳ, παρὰ τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος λογιωτάτου»³. Εἰς τὴν μικρὰν ταύτην νῆσον τῶν Κυκλάδων ἐδίδαξε μέχρι τῶν μέσων, τοῦλάχιστον, τοῦ 1792, ὡς πληροφορούμεθα ἐξ ἄλλου σημειώματός του εἰς τὸ τέλος Λόγου περιεχομένου εἰς τὸν κώδικα 91 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς⁴. Ἡ εἰς τὴν Πατριάδα σχολὴν μαθητεία τοῦ Ἰλαρίωνος, περὶ τῆς ὁποίας μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὁ διὰ στενῆς φιλίας μετ' αὐτοῦ συνδεόμενος οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντίας Α' ὁ ἀπὸ Σιναίου⁵, ἤρχισε μετὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1792 καὶ διήρκεσεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, μέχρι τοῦ 1797, ὑπῆρξε δὲ ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν σταδιοδρομίαν του. Πράγματι, ὅταν ὁ Ἰλαρίων ἐπεράτῳ τὰς σπουδὰς του, ὁ ἔξ Ἰου καταγόμενος λόγιος Ἰωάννης Βαλέτας, εὕρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ συνδεόμενος μετὰ τῶν φαναριωτικῶν οἰκογενειῶν Μαυρογένη, Χαντζερῆ καὶ Καλλιμάχη⁶, ἐξήτησεν ἀπὸ τὸν σχολάρχην τῆς Πατριάδος ἀπόφοιτον ἰκα-

1. Σπυρ. Λάμπρου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 371.

2. Τὸ σημείωμα τοῦτο δὲν παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου.

3. Φ. Κ. Μπομπουλίδου, Παλαιογραφικαὶ ἐρευναι ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἀθῆναι 1964, σ. 33. Εἶδῃσιν περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰλαρίωνος ἐν Ἰω παρέχει καὶ ἄλλο σημείωμα τοῦ ἔτους 1788 (Φ. Κ. Μπομπουλίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 37).

4. Σπυρ. Λάμπρου, ἐνθ' ἄνωτ. Ὁ Λάμπρος ἀντιγράφει τὸ σημείωμα οὕτω: «ἀπ' ἡβ' Ἰουνίου ἰζ' παρεδόθη ὑπ' ἐμοῦ Ἰλαρίωνος Κρητὸς καὶ Σιναιτῶν ἐν Ἰω νῆσῳ». Τὴν σειρὰν τῶν λέξεων τοῦ σημειώματος παρέχουμεν κατωτέρω εἰς τὸν πίνακα Β'.

5. Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου... Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες, ἐκκλησιαστικαὶ καὶ φιλολογικαί, καὶ τινες ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοῦ... ὑπὸ Θ. Ἀριστοκλήους, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866, σ. 163.

6. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Βαλέτας διετέλεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τούτων καταγομένων Δραγομάνων τοῦ Στόλου Νικολάου Μαυρογένη, Κωνσταντίνου Χαντζερῆ καὶ Ἰωάννου Καλλιμάχη (Β. Σφυρόερα, Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου. Ὁ θεσμὸς καὶ οἱ φορεῖς, Ἀθῆναι 1965, σσ. 51, 58). Ὁ δεσμὸς του μὲ φαναριωτικὰς οἰκογενεῖας μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως πρὸς αὐτὸν δημοσιευθεῖσάν ὑπὸ Ἰ. Σακκελίωος, Ἀνέκδοτά τινα, «Πανδώρα», τ. 18 (1867), σ. 148. Ἐπιγράμματα εἰς αὐτὸν συνέθεσεν ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης ὁ Σκιαθίος (1760-1827)· βλ. Σπυρ. Λάμπρου, ἐνθ' ἄνωτ., τ. 17 (1923), σ. 229. Γ. Θ. Ζώρα - Φ. Κ. Μπου-

νὸν τῆς σχολῆς, διὰ τὴν ὑπηρετήσῃ ὡς οἰκοδιδάσκαλος εἰς φαναριωτικὴν οἰκογένειαν. Ὁ Δανιὴλ προέκρινε τὸν Ἰλαρίωνα καὶ ἔπεμψε τοῦτον πρὸς τὸν Βαλέταν μὲ συστατικὴν ἐπιστολὴν¹, χαρακτηριστικὴν τῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ σοφοῦ διδασκάλου πρὸς τὸν νεαρὸν μαθητὴν του. Τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς ταύτης κρίνομεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν :

«Τὴν δὲ τοῦ διδασκάλου αἴτησιν ὡς θεοφιλῇ τε καὶ φιλογενῇ καὶ τῆς εὐγενοῦς σου ὄντως ψυχῆς ἀξίαν, ὑπεραπεδεξάμην καὶ τοῦ τῆς σοφίας ἐπώνυμον κατεδείχθην ἀντιμετρεῖσά σοι τὴν ἀμοιβὴν ἀπειροπλάσιον. Ἀλλὰ καὶ προεθυμήθην, τὸν ἐνόντα μοι τρόπον, καὶ δὴ, οἷς εἶχον λόγοις πειθοῦς παρεκάλεσα τὸν κομιστὴν τοῦ παρόντος καὶ ἑμαντοῦ μαθητὴν, ἐλλόγιμον ἐν ἱεροδικόνοις κτθρ Ἰλαρίωνα², ἄλλις ἔχοντα παιδείας καὶ φρενῶν εὖ ἦκοντα, ἀναδέξασθαι τὴν λειτουργίαν ταύτην. Ἀλλ' οὐδὲν ἂν ἦνυσα εἰμὶ τὸ λαμπρὸν σου ὄνομα καὶ τὸ τῆς σῆς προαιρέσεως εὐγενὲς καθάπερ μαγνήτις αὐτὸν εἴλκυσε³.

Δέξαι, τοίνυν, τὸν ἄνδρα ὡς εὐμενέστατα, καὶ οἷόν σε ἐπηγγειλάμην πρὸς αὐτόν, μελεδωνός τε καὶ «πατὴρ ὡς ἥπιος»⁴, τοῦτο δὴ τὸ τοῦ ἔπους. Ἐλπίζω γὰρ σέ τε καὶ αὐτὸν μὴ μεταγνώσεσθαι ἐπ' ἀλλήλοις. Δίδακτρα δ' αὐτῷ ἐπηγγειλάμην τοὺς ἑκατὸν πεντήκοντα ἀργυροῦς⁵. ὁ δὲ τῶν καλῶν ἀπάντων ἀρχηγὸς ὁσφρανθεὶς ὁσμὴν εὐωδίας, ἐποικοδομήσειε καὶ εἰς τὸ κρεῖττον προαγάγοι».

μπουλίδου, Κατάλογος χειρογράφων κωδικῶν Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», τ. 14 (1963 - 1964), σ. 209. Νεώτερος τοῦτου ὑπῆρξεν ὁ συνώνυμος καὶ πιθανὸς συγγενὴς του ἐκδότης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου, περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ἄρθρον τοῦ Χ. Γ. Πατρινέλη, Βαλέτας Ἰωάννης, «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια», τ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1963, σ. 572.

1. Ἡ ἐπιστολὴ σωζομένη εἰς τὸν Πατριακὸν κώδικα 407 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰ. Σακελίω ν ο ς, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 147. Μνεῖαν ταύτης βλ. καὶ ἐν Μ. Μαλανδράκη, Ἡ Πατριαὶ Σχολή, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 138.

2. Καίτοι ὁ Ἰλαρίων δὲν ἐπονομάζεται ἐνταῦθα, πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ Συναΐτου τοῦ Κρητός, ὡς, ἄλλωστε, ὑπέθεσεν ὁ Ἰ. Σακελίω ν ο ς, σημειώσας ἐν τῇ ᾧα τοῦ ὑπ' ἀρ. 407 Πατριακοῦ κώδικος, ἐξ οὗ ἡ ἐπιστολή : «ἔστι πιθανώτατα καὶ Συναΐτης προσαγορευόμενος, ὁ καὶ τὰ εἰς τὴν Κιβωτὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης Προλεγόμενα συνταξάμενος». Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς ἀντλεῖ τὴν πληροφορίαν περὶ τῆς παρὰ τῷ Δανιὴλ μαθητείας τοῦ Ἰλαρίωνος καὶ ὁ Μ. Μαλανδράκης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 52.

3. Ἡ προθυμία, μετὰ τῆς ὁποίας ἐδέχθη ὁ Ἰλαρίων νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν κατόπιν τῆς αἰτήσεως τοῦ Βαλέτα, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὠφείλετο καὶ εἰς προσωπικὴν μετ' αὐτοῦ γνωριμίαν, πραγματοποιηθεῖσαν ὅταν οὗτος εὕρισκετο εἰς Ἴον, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ὁ Βαλέτας κατήρχετο κατὰ τὸ θέρος εἰς τὰς Κυκλάδας, ὡς ἀπεσταλμένος τῶν Δραγομάνων τοῦ Στόλου (βλ. Β. Σφυρόερα, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 51, 58).

4. Ὁμήρου Ἰλιάς Ω 770, Ὀδύσσεια β 47, 234.

5. Ὁ καθορισμὸς τῶν διδάκτρων εἰς «ἑκατὸν πεντήκοντα ἀργυροῦς [γρόσια]» δὲν γνωρίζομεν ἂν ἀναφέρεται εἰς μῆνα ἢ ἔτος. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἐτήσιος μισθὸς τῶν διδασκάλων τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ἦτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος 200 γρόσια, τὸ 1769 γρόσια 1000 καὶ τὸ 1793 γρόσια 1.500. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Γράμ-

Ἡ εὐνοια αὕτη καὶ ἡ προτίμησις τοῦ Δανιήλ πρὸς τὸν Ἰλαρίωνα ἤνοιξαν εἰς αὐτὸν τὰς πύλας τῶν ἀρχοντικῶν οἰκῶν τοῦ Φαναρίου καὶ ἐδημιούργησαν τὰς προϋποθέσεις τῆς περαιτέρω ἀνάδοῦ του. Ὁ Ἰλαρίων πράγματι τὸ 1797 εἰσήρχετο ὡς οἰκοδιδάσκαλος εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Δραγομάνου τοῦ Στόλου Κωνσταντίνου Χαντζερῆ¹, παραγκωνίζων τὸν νεαρὸν τότε Νεόφυτον Βάμβαν², τὸν ὁποῖον προώριζεν ὡς βοηθὸν του εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ ἐπίσης οἰκοδιδάσκαλος τῶν Χαντζερῆδων ἐπιφανὴς λόγιος Δωρόθεος Πρώϊος³. Περὶ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο παραγκωνισμοῦ του ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος ὁμιλεῖ αὐτὸς ὁ Βάμβας εἰς αὐτοβιογραφικὴν του ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει πικρία, ἀλλὰ καὶ πάθος ἐναντίον τοῦ συντελέσαντος εἰς τὴν ἀπομάκρυνσίν του⁴: «πόσας ἐπιβουλὰς καὶ ῥαδιουργίας τεκταίνονται τὰ ἀνδράποδα τῆς τύχης διὰ νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὰς αὐλὰς αὐτῆς! ὁ ἡγεμὼν⁵ ἀνεχώρησεν εὐθὺς διὰ τὸν τότε πόλεμον πρὸς τὸν ἀποστάτην Πασβάντογλουν, ἀφήσας τὴν Δόμναν νὰ ἔλθῃ κατόπιν, συμπαραηκολούθησε καὶ ὁ Πρώϊος· ἐγὼ δὲ ἔμενον διὰ νὰ ἀναχωρήσω μετὰ τῆς Δόμνας. Ἄλλος τις⁶ ὅμως διὰ μεσιτειῶν, ἀπούσης τῆς Δόμνας καὶ τῶν μαθητῶν μου, ἤρπασε τὴν θέσιν μου».

Μετὰ τρίμηνον διδασκαλίαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Χαντζερῆ ὁ Ἰλαρίων

ματα Πατριαρχικά περὶ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς (Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1903, σσ. 6, 19, 137, 141. Ὁ Χρύσανθος Αἰτωλός, ὡς διδάσκαλος τῆς ἐν Νάξῳ σχολῆς, ἐλάμβανε τὸ 1775 ἐτήσιον μισθὸν ἑκατὸν πενήκοντα γροσίων (Β. Σ φ υ ρ ό ε ρ α, Χρύσανθος ὁ Αἰτωλός, «Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 6, 1956, σ. 140).

1. Βλ. περὶ τοῦτου Β. Σ φ υ ρ ό ε ρ α, Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου, σσ. 131 - 136.

2. Βλ. περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἄρθρον τοῦ Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Βάμβας Νεόφυτος, «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1963, σσ. 577 - 579, ὅπου καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία.

3. Περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν τέκνων τοῦ Χαντζερῆ ὑπὸ τοῦ Πρωΐου βλ. Μ. Ι. Γ ε δ ε ώ ν, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883, σ. 180, Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Ὁ ἔθνομάρτυς Δωρόθεος Πρώϊος, «Ἑλληνικά», τ. 11 (1939), σ. 241. Τὴν περὶ τοῦ Πρωΐου βιβλιογραφίαν βλ. ἐν Τ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 80.

4. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀ ν α σ τ. Γ ο ύ δ α, Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεφάντων ἀνδρῶν, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1869, σσ. 288 - 297. Τὸ παρατιθέμενον ἀπόσπασμα δημοσιεύεται ἐν σ. 291.

5. Ὁ Χαντζερῆς εἶχεν ἐκλεγῆ ἡγεμὼν Βλαχίας τὴν 22 Νοεμβρίου 1797 (βλ. Β. Σ φ υ ρ ό ε ρ α, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 136).

6. Ὁ Βάμβας δὲν κατονομαζει τὸν Ἰλαρίωνα, τὸ ὄνομα ὅμως σημειώνει ὁ Γούδας. Διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς εἰδήσεως τοῦ Γούδα δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν, δεδομένου ὅτι οὗτος, ζήσας κατὰ τὰ ἔτη 1816 - 1882, ἐγνώριζε καλῶς τὰ πρόσωπα, εἰς πολλὰς δὲ περιπτώσεις εἶχε λάβει τὰς πληροφορίες του παρ' αὐτῶν τῶν βιογραφουμένων ἢ παρ' ἀνθρώπων τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός των.

ἀπεμακρύνθη τῆς θέσεώς του, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον, ὁ δὲ Βάμβας — εἰς τὸν ὁποῖον ὀφειλομεν τὴν πληροφορίαν — ἐπανήλθεν ὡς οἰκοδιόσκαλος τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου¹.

Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν (ἀρχὰς τοῦ 1798) πρέπει νὰ τεθῇ ἡ μετάβασις τοῦ Ἰλαρίωνος εἰς τὸ Βουκουρέστιον, ὅπου τοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ γνωρίσῃ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἐν Βλαχίᾳ λογίους. Ἐκεῖ συνεδέθη διὰ φιλίας πρὸς τὸν Νεόφυτον Δούκαν, ὅταν οὗτος ἐσπούδαζεν εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Λάμπρον Φωτιάδην² λαμπρῶς λειτουργοῦσαν σχολήν, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ὁ σοφὸς ἐκδότης καὶ σχολιαστὴς τῶν ἀρχαίων κειμένων προέταξεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀρριανοῦ: «*Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ σοφολογιωτάτῳ ἀγίῳ ἀρχιμανθρόντῃ κνρίῳ μοι κνρίῳ Ἰλαρίωνι τῷ Σιναΐτῃ*»³. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἡ ὁποία καὶ ἄλλας εἰδήσεις παρέχει περὶ τοῦ Ἰλαρίωνος, φέρονται μετὰ ἄλλων τὰ ἐξῆς: «*ἐπεὶ συνήψεν ἡμᾶς πρὸς ἀλλήλους φιλία ἐν Βουκορεστίοις ὁ Δαίμων*⁴, *εὖρημα τοῦτ' ἔργῳ*» ἐμαντῷ ποιησάμενος καὶ τῆς ἀκνώτου σου πηγῆς ἐν καιρῷ ἀρυσάμενος, καὶ τοι οὐχ οἶος τ' ὦν τῷ ἀντλήματι, ἀδυνάτῳ γε ὄντι καὶ μήπω ξυμπεπηγότι, ἐξικνεῖσθαι εἰς τὸ βάθος τοῦ φρέατος, ἀλλ' οὖν κατὰ γε τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ὅσον ἔχωρει τὸ στενόπορον τοῦ ἀγγείου, οὐχ ὅσα γε καὶ εἴπειν ἀπὸνάμην ἐκεῖθεν»⁵.

Κατὰ τὸν Δούκαν ὁ Ἰλαρίων «*ἀξίωμ' ἥδη ἔχων μέγα παρὰ τοῖς κρείττοσι*»⁶ πολλαπλῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν λειτουργίαν σχολείων καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν βιβλίων καὶ πολυτρόπως ἐβοήθησε τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην. Θεωρῶ σκόπιμον νὰ παραθέσω τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα:

«*Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν, ἦν περὶ βελτιώσεως τῶν μουσείων*»⁷

1. Ἀ. Γοῦδα, αὐτόθι.

2. Περὶ τῆς ἐν τῇ σχολῇ Βουκουρεστίου σχολαρχίας τούτου βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Λάμπρος Φωτιάδης, «*Επετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 3 (1951), σσ. 112 - 114.

3. Βλ. Νεοφύτου Δούκα, Ἀρριανὸς τὰ Σφζόμενα, ἥτοι Περὶ Ἀναβάσεως Ἀλεξάνδρου... τόμος πρῶτος, ἐν Βιέννῃ... 1809, σσ. γ' - ιε' (Τὸν πλήρη τίτλον τοῦ ἔργου βλ. ἐν Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 88, ἀρ. 527).

4. Ὁ Δούκας εἶχε μεταβῇ χάριν σπουδῶν εἰς Βουκουρέστιον περὶ τὸ 1790, ἀνεχώρησε δ' ἐκεῖθεν διὰ Βιέννην τὸ 1803 καὶ ἐπανήλθεν ὡς σχολάρχης πλέον τὸ 1815. (Βλ. Α. Γοῦδα, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 260 - 261, Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ὁ Κораῖς καὶ ἡ ἐποχὴ του, «*Βασικὴ Βιβλιοθήκη*» ἀρ. 9, Ἀθῆναι [1953], σ. 34). Ἐπομένως οἱ δύο ἄνδρες συνεδέθησαν διὰ φιλίας πρὸ τοῦ 1803, ἔτους κατὰ τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Ἰλαρίων εἶχεν ἐπανέλθει, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς Κωνσταντινούπολιν.

5. Ν. Δούκα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. ιγ'.

6. Ν. Δούκα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. θ'.

7. Αἱ σχολαὶ ἀνωτέρας παιδείας ὀνομάζοντο καὶ Μουσεία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους βλ. Φ.

εισήνεγκας ἐπιμέλειαν; τίς δ' ἂν ἀρνήσαιο, ἦν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν εἰς τὴν καθέδραν αὐτὴν εἰσαχθέντων καθηγητῶν σπουδὴν ἐποιήσω; καὶ ποῦ τις ἂν εἶη, ὃν οὐ τυγχάνεις παραθήγων πρὸς τὰ ξυμφέροντα, τοὺς μὲν εἰς ἐκδοσὶν βιβλίων, τοὺς δὲ καὶ προσκτιῆσασθαι; ἅπερ ἀποτελούμενα ὁμολογουμένως σφίσιν ἐποίσει μερίστην ξυντέλειαν; τίσι δὲ πρὸς ταῦτα οὐ διατελεῖς βοηθῶν, τοὺς μὲν λόγῳ πείθων, τοῖς δ' ἄλλως ἐπαρκῶν, συνεισφέρων, καὶ τὰ μέγιστα παντοίοις τρόποις ξυναντιλαμβανόμενος; καὶ τούτων ἀπάντων οὐ μόνον τοῖς τὴν μεγαλόπολιν καὶ καλλίπολιν ταύτην οἰκοῦσιν αἴτιος ὥφθης γενόμενος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἔξω καὶ ἀπεσχοινισμένας κατὰ τε νήσους καὶ ἡπείρους οὐχ ἦττον φανερὸς εἰ συντόνως ἐπεκτεινόμενος, ἅτε δὴ ὡς ἀπὸ κέντρου ἤδη ἐκπεμπομένων τῶν τῆς εὐεργεσίας ἀκτίνων πρὸς πᾶσαν τὴν περιφέρειαν, τῆς σαντοῦ καλοκάγαθίας πάντας ἀπὸ τοῦ ἴσου ἀπόνασθαι δι' ἐφέσεως ἔχων. Ταῦτ' ἄρα, ὣν τε φθὰς εὐ ἐποίησας, ὣν τ' εὐ ποιήσεις, καὶ οὐδέποτε' εὐ οἶδ' ὅτι λήξεις τοῦτο ποιῶν εὐεργεσία σοι παρὰ πάντων ἀνάγκραπτος ἀνακίσσεται, καὶ εὐχαὶ ἥδη ὑπὲρ σου ἐς οὐρανοὺς ἀναπέμπονται»¹.

Βεβαίως, δεδομένου ὅτι ὁ Δούκας ἐξέδωσε τὰ «Σφῶζόμενα» τοῦ Ἀρριανοῦ κατὰ τὸ 1809, ὅσα περὶ Ἰλαρίωνος λέγονται εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἀναφέρονται εἰς τὴν μέχρι τοῦ ἔτους τούτου περίοδον καὶ ὄχι μόνον εἰς τὸν χρόνον τῆς διαμονῆς τοῦ Κρητὸς κληρικοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ.

Αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, συμφωνοῦν πράγματι πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Δούκα κατὰ τρόπον τόσον ὑμνητικὸν γραφόμενα.

Ο Ἰλαρίων ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ Βουκουρεστίου² ἤρχισεν ἀναπτύσσων ἀξιόλογον δραστηριότητα εἰς ποικίλους τομεῖς. Τὸ 1804 ἢ τὸ 1805 ἐξελέγη ἡγούμενος τοῦ κατὰ τὴν συνοικίαν Μπαλατᾶ τῆς Βασιλευούσης μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, μετοχίου τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ἐκ τῆς ὁποίας ἄλλωστε προήρχετο.

Ὁ ἐν Μπαλατᾶ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἀνεγερθεὶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18^{ου} αἰῶνος κατέστη ἐνοριακὸς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1583 καὶ 1593³, ἀπετεφρώθη περὶ τὸ 1640⁴, ἡγοράσθη δὲ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πλουσίου καὶ

Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τ. ΑΙ, ἐν Ἀθήναις 1948, Fr. Fuchs, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Stuttgart 1926 σσ. 21, 25, 73.

1. Ν. Δούκα, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. ι' - ια'.

2. Ἡ ἐπάνοδος αὐτῆ ἐπραγματοποιήθη πρὸ τοῦ 1804, δεδομένου ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους τούτου ἔχομεν ἐπιστολὰς του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (βλ. κατωτέρω, σ. 234, καὶ σημ. 6). Κατὰ τὸν Μ. Γεδεών, Μνεῖα τῶν πρὸ ἡμοῦ, σ. 157, ὁ Ἰλαρίων παρέμενε εἰς Κωνσταντινούπολιν «ἀπὸ τοῦ 1807, ἴσως καὶ πρότερον».

3. R. Janin, La Géographie Ecclésiastique de l'empire Byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique, t. III, Les églises et les monastères, Paris 1953, σ. 424.

4. [Κωνσταντίου Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου], Κωνσταντινίης παλαιὰ τε καὶ νεωτέρα, ἦτοι Περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως..., Ἐν Βενετίᾳ 1820, σ. 110.

φιλομούσου Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ¹, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν «ἀφιέρωσεν εἰς τὸ Σίναιον ὄρος»² ἐπὶ Πατριαρχείας Διονυσίου Δ', ἀνελθόντος τὸ πρῶτον εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸ 1671. Ἀνακαινισθεὶς τὸ 1680, ἐκάη καὶ πάλιν βραδύτερον καὶ ἀνεκαινίσθη ἐκ δευτέρου περὶ τὸ 1729³. Εἰς τὸ μετόχιον τοῦτο τοῦ Σινᾶ συνήρχοντο «εἰς ἀκρόασιν τῆς ἱερᾶς τελετῆς οἱ κατοικοῦντές ποτε κατὰ τὸ Φανάριον εὐγενέστεροι καὶ ἐπισημότεροι τοῦ ἡμετέρου γένους, ὧν τοὺς προγόνους ἐκθρέψασα μὲ τὸ γάλα τῆς εὐσεβείας, ὡς εἰκὸς παρέπεμψεν ἀπὸ τὰ ὄριά της ἀριπρεπεῖς δικαιοτήρας ἐπὶ τὰς ἡγεμονίας καὶ τὰ πρῶτα τῶν ἀξιομάτων τῆς τε Βλαχίας καὶ Μποργανίας»⁴.

Καθ' ὅλον τὸν 17^{ον} αἰῶνα τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετόχιον τοῦ Σινᾶ ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμήν, μεταξὺ δὲ τῶν τροφίμων του διετέλεσαν ὁ κωδικογράφος Ἰωαννίκιος Μυτιληναῖος ὁ Σιναΐτης⁵ καὶ ὁ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύσας Νικηφόρος Μαρθάλης ὁ Γλυκὺς ἐκ Κρήτης⁶. Ἐκεῖ πιθανῶς κατέλυσε καὶ ὁ Ἰλαρίων, ὅταν ἐκ Πάτμου ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καί, οἰκεῖος πλεόν τῶν Φαναριωτικῶν κύκλων, συνδεόμενος δὲ καὶ διὰ φιλίας μὲ τὸν ἀπὸ τοῦ 1805 ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου Κωνστάντιον, τὸν κατόπιν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην⁷, ἀνέλαβε κατόπιν τὴν ἡγουμενείαν τοῦ μετοχίου, τὴν ὁποίαν διετήρησε μέχρι τῆς κατὰ τὸ 1821 ἐκλογῆς του ὡς μητροπολίτου Τορνόβου.

Ἄν ἡ πρώτη περίοδος τοῦ βίου τοῦ Ἰλαρίωνος, ἐν Σινᾷ, Ἰφ, Πάτμῳ καὶ Βουκουρεστίῳ ὑπῆρξεν ἐποχὴ συγκροτήσεως, προσανατολισμοῦ καὶ ἀναζητήσεων, ἡ δευτέρα, ἡ Κωνσταντινουπολιτικὴ, παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα νὰ ἀναπτύξῃ τὴν δραστηριότητά του, ὅχι μόνον εἰς τὸν ἐκκλησιαστικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν εὐρύτερον τομέα, αἱ δὲ ἱκανότητές

1. Περὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀνδρὸς γενικώτερον βλ. Μ. Ι. Μανούσκα, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς. Τὰ κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Σχολῆς Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ νέων ἀνεκδότων πηγῶν, «Ἀθηνᾶ», τ. 54 (1950), σσ. 3 - 28.

2. Δοσιθέου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, περὶ τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ, ἐν Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ, Πετρούπολις 1908, σ. 71.

3. Κωνσταντίου, αὐτόθι.

4. Κωνσταντίου, αὐτόθι.

5. V. Benešević, Catalogus Codicum manuscriptorum Graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sina asservantur, t. III, 1, Πετρούπολις 1917, σ. 341.

6. É. Legrand, Bibliographie Hellénique, XVIIIème siècle, t. I, Paris 1918, σσ. 204 - 205. Οὗτος εἶναι ὁ κατόπιν ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ (βλ. Κ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 82).

7. Περὶ τοῦ λογιῶν τούτου ἱεράρχου βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Ι. Χ. Κωνσταντινίδη, Κωνσταντῖος ὁ Α', Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἀπὸ Σιναίου, «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδειᾶ», τ. Η', Ἀθῆναι 1966, σσ. 47 - 49, ὅπου καὶ ἡ κυριωτέρα περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία.

του είχαν εκδηλωθή, όταν απήρθυνε προς αὐτὸν ὁ Δούκας τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη ἀφιερωτικὴν ἐπιστολήν.

Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν παρέσχε πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἅμα τῇ ἀναλήψει τῆς ἡγουμενείας. Οἱ νησιῶται, ὑπαγόμενοι εἰς τὸν καπουδάν πασάν, ἄμεσος βοηθὸς τοῦ ὁποίου ἦτο ὁ Δραγομάνος τοῦ Στόλου, κατέφευγον συχνότατα εἰς ἰσχυρὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρόσωπα διὰ νὰ μεσιτεύσουν ταῦτα ὑπὲρ αὐτῶν ἢ νὰ διευκολύνουν αὐτοὺς εἰς οἰκονομικὰ καὶ ἄλλα ζητήματα ¹.

Ἀπὸ τοῦ 1804 τοὐλάχιστον παρακολουθοῦμεν τὰς σχέσεις τοῦ Ἰλαρίωνος πρὸς τοὺς νησιώτας καὶ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς Ὑδραίους, οἱ ὅποιοι κατ' ἔτος ἔστελλον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἑκατοντάδας ἀνδρῶν, διὰ νὰ ὑπηρετήσουν ὡς ναῦται εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον ². Ἰδιαιτέρως διηυκόλυνεν αὐτοὺς παρέχων χρήματα, τῶν ὁποίων οἱ νησιῶται εἶχον ἀνάγκην διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν φορολογικὰς ὑποχρεώσεις τῶν ἢ διὰ νὰ καταβάλουν τὰ ἀπαιτούμενα ποσὰ πρὸς ἐξεύρεσιν καὶ μισθοδοσίαν ναυτῶν, ὡς ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ καλύψουν τὸν ἀπαιτούμενον ἀριθμὸν τούτων ἀπὸ τὰς νήσους ³. Οὕτω σώζεται «ὁμολογία» τῆς 20 Μαρτίου 1804 τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεσταλμένων τῆς Ὑδρας ⁴, δηλούντων ὅτι ἔλαβον διὰ λογαριασμὸν τοῦ κοινοῦ τῆς νήσου «πέντε χιλιάδας γρόσια παρὰ τοῦ ἀγίου καθηγουμένου *Συναίτου κυρίου κυρίου Ἰλαρίωνος ἐπὶ συμφωνίᾳ τόκον πρὸς ἐξήντα γρόσια τὸ πουργί* ⁵ *τὸν χρόνον*». Ὁ Ἰλαρίων δὲν κατέβαλε τὸ ποσὸν τοῦτο ἐξ ἰδίων, ὁ δὲ παρ' αὐτοῦ εἰσπραττόμενος τόκος θὰ διετίθετο, ὡς ἦτο φυσικόν, ὑπὲρ τοῦ Συναϊτικοῦ μετοχίου. Τοῦτο συνάγεται ἐξ ἄλλων ἐγγράφων καὶ μάλιστα ἐξ ἐπιστολῆς τῆς 8 Μαΐου 1806 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσώπου τῆς Ὑδρας Χατζη-Γιάννη Καραντάνη πρὸς τὸν ἐν τῇ νήσῳ κοτζάμπασην Γεώργιον Βούλγαρην, ἐν τῇ ὁποίᾳ φέρονται τὰ ἐξῆς: «*μοῦ ἐζήτησε ὁ μπεϊζάντες [= ὁ Δραγομάνος τοῦ Στόλου] διὰ νὰ πλερώσω μόνον μὲ τὸ μπεγιαζί [= μὲ ἄσπρα, τοῖς μετρητοῖς] ἐσήκωσα ἀπὸ τὸ Συναϊτικο μετόχι γρ. 2250... πρὸς πέντε γρόσια τὸν μῆνα τὸ πουργί*» ⁶.

1. Β. Σφυρόερα, Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου, σσ. 61 - 84.

2. Περί τῆς ὑποχρεωτικῆς ναυτολογίας τῶν νησιωτῶν βλ. Β. Σφυρόερα, Τὰ ἑλληνικὰ πληρώματα τοῦ τουρκικοῦ στόλου, Ἀθήναι 1968, ἰδίᾳ δὲ τὰς σσ. 67 - 73.

3. Β. Σφυρόερα, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 93 - 96.

4. Ἀντ. Λιγνοῦ, Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας, τ. Β', ἐν Πειραιεὶ 1921, σ. 147.

5. Δοθέντος ὅτι τὸ πουργί ἰσοδυναμεῖ πρὸς 500 γρόσια, ὁ συμφωνηθεὶς τόκος τῶν ἐξήκοντα γροσίων ἀνῆρχετο εἰς 12%. Ὁ τόκος οὗτος ἦτο ὁ συνήθης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπὶ τοιαύτης φύσεως δανεισμῶν· βλ. Β. Σφυρόερα, Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου, σ. 46, σημ. 1.

6. Ἀντ. Λιγνοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 372. Παρόμοια ἐγγραφα δανεισμοῦ χρημάτων ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος πρὸς τοὺς νησιώτας βλ. ἔνθ' ἄνωτ., τ. Γ', σσ. 215, 263 - 264, 357, 447,

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ίλαρίωνος διὰ τοὺς νησιώτας, διὰ τοὺς Ὑδραίους ἐιδικώτερον, ἐξεδηλώθη καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις, περισσότερον κρισίμους. Ἡ εὐεργετικὴ του παρέμβασις ὑπὲρ τῶν ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως χειμαζομένων Ἑλλήνων, δείγματα τῆς ὁποίας εἶχε δώσει ἤδη πρὸ τοῦ 1809 συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀφιερωτικῇ ἐπιστολῇ τοῦ Δούκα γραφόμενα¹, ἔσωσε κατὰ τὸ 1814 - 1815 ἐκ τῆς εἰς τὸ Ἀλγέριον αἰχμαλωσίας τριακοσίους περίπου Ὑδραίους². Μετὰ τῶν πρὸς τοῦτο σταλέντων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπων τῆς νήσου ἐπεσκέφθη τὸν Μέγαν Διερχομένην Ἰάκωβον Ἀργυρόπουλον³ καὶ δι' αὐτοῦ Τοῦρκους ἀνωτάτους ἀξιωματοῦχους⁴, κατόπιν δὲ πολυμήνων προσπαθειῶν ἐπέτυχε νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς οἰκίας των οἱ Ὑδραῖοι σκλάβοι. Χαρακτηριστικὴ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνης τῶν Ὑδραίων εἶναι ἐπιστολὴ των τῆς 14 Μαΐου 1814: «Δὲν δυνάμεθα νὰ τῆς ἐκφωνήσωμεν τὴν ἀκραν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν ὁμολογοῦμεν εἰς τὴν προθυμίαν της· καὶ ἂν ἡμεῖς δὲν φθάσωμεν ἐντελῶς νὰ τὴν γνωρίσωμεν, ἔχετε τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἀριθμὸν τῶν ἐσκλαβομένων, ὅστις αἰωνίως θέλει μακαρίσει τὴν πανοσιολογιότητά της ὡς αἷτιον καὶ συνεργὸν τῆς ἐλευθερίας των»⁵.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἐφρόντισεν. Ὄταν ὁ Γεώργιος Βούλγαρης, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Ίλαρίων διετήρει πυκνὴν ἀλληλογραφίαν⁶, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ἱκανὸν διδάσκαλον διὰ τὸ σχολεῖον τῆς Ὑδρας⁷, ἔσπευσε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ αἶτημα τοῦτο πέμψας εἰς τὴν νήσον τὸ θέρος τοῦ 1805 τὸν Μακάριον, μοναχὸν τοῦ Σιναϊτικοῦ μετοχίου, «ἄνδρα μὲ ἥβη χρηστότατα, μὲ ἀρετὴν καὶ μὲ μάθησιν»⁸.

τ. Δ', σσ. 35 - 37 καὶ ἐν Ε. Σ α β ρ ά μ η, Αἰγινητικὸν ἡμερολόγιον, περ. «Ἑλληνικά», τ. 5 (1932), σ. 433. Ἀνέκδοτα ἐπίσης ἔγγραφα τοῦ Σιναΐτου λογίου πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀπόκεινται εἰς τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (ἀριθ. Ξ, 1162), εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Συλλογὴ Π. Ζερλέντη, φάκ. 156) καὶ εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἑθνολογικῆς Ἑταιρείας (Ἀρχεῖον Ὑδρας).

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 232.

2. Περὶ τῆς αἰχμαλωσίας ταύτης καὶ τῶν λόγων, οἱ ὅποιοι τὴν προεκάλεσαν, βλ. Ἀ ν τ. Λ ι γ ν ο Ὑ, Ἱστορία τῆς νήσου Ὑδρας, τ. Α', Ἀθήναι 1946, σσ. 145 - 151.

3. Περὶ τούτου βλ. Β. Σ φ υ ρ ό ε ρ α, Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου, σσ. 160 - 163.

4. Ἀ ν τ. Λ ι γ ν ο Ὑ, Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὑδρας, τ. Ε', ἐν Πειραιεῖ 1924, σσ. 77 - 78.

5. Ἀ ν τ. Λ ι γ ν ο Ὑ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 108. Ἄλλαι ἐπιστολαὶ τῶν Ὑδραίων ἢ τοῦ Ίλαρίωνος περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως δημοσιεύονται αὐτόθι, σσ. 83 - 84, 191, 259.

6. Γράμματα τοῦ Ίλαρίωνος πρὸς τὸν Βούλγαρην ἀπόκεινται εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἑθνολογικῆς Ἑταιρείας (Ἀρχεῖον Ὑδρας).

7. Βλ. Τ ρ. Εὐ α γ γ ε λ ῖ δ ο υ, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 19.

8. Βλ. ἐπιστολὴν τοῦ Ίλαρίωνος ἐν Ἀ ν τ. Λ ι γ ν ο Ὑ, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Β', σσ. 253 - 255.

Δέκα ἔτη βραδύτερον, τὸν Αὐγουστον τοῦ 1815, οἱ Ὑδραῖοι ἐζήτησαν καὶ πάλιν ἀπὸ τὸν Ἰλαρίωνα διδάσκαλον «ἐντελῇ εἰς τὰ γραμματικά... ἐστολισμένον μὲ καλὰ ἤθη καὶ ἄριστον εἰς τὴν νέαν παράδοσιν [τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον]», δηλοῦντες ὅτι θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ «κατέχῃ καὶ ἄλλην τινὰ ἐπιστήμην φιλοσοφικὴν»¹. Δὲν γνωρίζομεν ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ἰλαρίωνος διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς παρακλήσεως ταύτης τῶν Ὑδραίων². Ὅτι ὁμως συνέχισεν ἐπὶ πολὺ τὰς προσπάθειάς του διὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ σχολείου τῆς νήσου συνάγεται ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ τῆς 30 Ἀπριλίου 1819, συστατικῆς τοῦ Ὑδραίου Ἐλευθερίου Μπίκου, ὁ ὁποῖος σπουδάσας ἐν Βλαχίᾳ κατήρχετο εἰς τὴν Ὑδραν διὰ νὰ ζητήσῃ «προστασίαν καὶ βοήθειαν τινῶν φιλοκάλων πατριωτῶν του, ὥστε μὲ τὴν συνεργείαν αὐτῶν νὰ δυνήθῃ νὰ τελειώσῃ τὰ μαθήματά του [εἰς χώραν τῆς Εὐρώπης] καὶ ὕστερον νὰ ἐπιστρέψῃ νὰ ὠφελήσῃ τὴν πατρίδα του»³.

Ἡ ἐνεργὸς ἀνάμειξις τοῦ Ἰλαρίωνος εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς δὲν περιωρίσθη εἰς τὰς νήσους. Τὸ 1806 κατ' ἐντολὴν τοῦ Μεγάλου Διερμηνέως Δημητρίου Μουρούζη ἀπηρθύνθη πρὸς τὸν ἐν Βουκουρεστίῳ τότε σχολαρχοῦντα Κωνσταντῖνον Βαρδαλάχον⁴, καλῶν αὐτὸν ὡς διδάσκαλον εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικὴν Μεγάλῃν τοῦ Γένους Σχολὴν⁵.

Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν ὁλόκληρον, διότι εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ ὑπὲρ τῆς παιδείας ζήλου τοῦ Ἰλαρίωνος⁶:

Σοφολογιώτατε Βαρδαλάχε,

Ὁ ἐκλαμπρότατος ἡγεμὼν Δημήτριος Μουρούζης, ὁ τῆς τῶν Βυζαντίων βασιλικῆς σχολῆς διὰ βασιλικῆς προσταγῆς Ἐφορος, προσέταξέ μοι νὰ τῇ

1. Ἀντ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., τ. 5', σ. 569. Πρβλ. Τρ. Εὐαγγελίδου, αὐτόθι.

2. Διὰ τὴν ἐξεύρεσιν διδασκάλου ἐφρόντισεν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἰλαρίωνος, καὶ ὁ γραμματικὸς τοῦ Δραγομάνου τοῦ Στόλου Κωνσταντίνου Μαυρογένους, Μανουὴλ ὀνομαζόμενος, σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ ὁποῖου βλ. ἐν Ἀντ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Ε', σσ. 234 - 235.

3. Ἀντ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., τ. 5', σ. 161. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς νήσου Ὑδρας, τ. Α', σσ. 169 - 170. Βλ. ἐπίσης Τρ. Εὐαγγελίδου, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 19 - 20, ὅπου καὶ ἄλλαι πληροφορίαι περὶ τοῦ Μπίκου.

4. Περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου εἰς τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ σχολὴν βλ. Ἐλ. Ε. Κούκκου, Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος (1755 - 1830), «Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher», τ. 19 (1966), σσ. 128 - 143.

5. Περὶ τῆς λειτουργίας τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην βλ. Τ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 65 κέξ.

6. Τὴν ὑπὲρ τῶν σχολείων καὶ τῆς παιδείας γενικώτερον φροντίδα του ἐξεδήλωσεν

γράφω ὅτι ἡ δωδεκάριθμος χορεία τῶν ἀρχιερέων καὶ ὁ τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγεμόνων ὄμιλος, προεΐλοντο καὶ ἐψηφίσαντο τὴν μὲν σοφολογιότητά της διδάσκαλον τῶν Ἐπιστημῶν ἐν τῇ τῶν Βυζαντιῶν βασιλικῇ σχολῇ, τὸν δὲ ἐν Βιέννῃ ἀρχιμανδρίτην Νεόφυτον Δούκαν, τὸν ἐξ Ἰωαννίνων, διδάσκαλον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὅθεν ὀφείλετε ἀμφότεροι, προκρίνοντες τὸ κοινὸν τοῦ Γένους ὄφελος, νὰ ἔλθετε ὅσον τάχος εἰς μίαν σχολὴν πλήρη πεντακοσίων μαθητῶν Γραικῶν, διψώντων τὴν παιδείαν. Μίαν λοιπὸν μόνην ἀπόκρισιν ἀμφοτέρων περιμένω, ὅτι ἔρχεσθε, καὶ βέβαια ὁ μισθὸς ἔσται ἀνάλογος καὶ εὐαρεστότατος, καὶ ὑγίαινε,

Ἰλαρίων ὁ Σιναΐτης¹

Ἄλλ' ἡ δραστηριότης τοῦ Ἰλαρίωνος κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἡγουμενείας του εἰς τὸ Σιναΐτικὸν μετόχιον ἐκτείνεται καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς. Τὸ 1805 «δι' ἐπιμελείας καὶ ἐπιστασίας του» ἐξετυπώθη χαλκογραφία περιέχουσα σκηνὰς ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ χαλκογραφία αὕτη ἀποτελεῖ ἐκδοτικὸν ἐπιτεύγμα ἰδικόν του. Μαρτυρεῖ ὅμως ἀσφαλῶς περὶ τῆς προθέσεως τοῦ Ἰλαρίωνος πρὸς ἐκλαϊκευσιν τῶν Γραφικῶν κειμένων, μεταξὺ τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναλφαβήτου τότε ἑλληνικοῦ λαοῦ². Ἡ χαλκογραφία φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

«Ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Ἀγίου καὶ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ καὶ Ραιθούς Κωνστάντιος. Ἐχαλκογραφήθη ἡ παροῦσα νέα χαλκογραφία δι' ἐπιμελείας καὶ ἐπιστασίας τοῦ Ἡγουμένου Κυρίου Ἰλαρίωνος Κρητός, δαπάνῃ δὲ αὐτοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀρχιμανδριτῶν Κυρίων Ἰωακείμ καὶ Μελετίου Κρητῶν, Κυρίλλου Θεσσαλονικέως, Διονυσίου Ἰωαννίτου, Ἰωακείμ τοῦ Βουλγάρους, Ἡσαίου Πελοποννησίου τῶν ἐν Βλαχομυογδανίᾳ. Ἐχαλκογραφήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐτυπώθη κατὰ τὸ Μετόχιον τοῦ Σινᾶ ἐν ἔτει ΑΩΕ' Ἰοννίου Α'»³.

ὁ Ἰλαρίων καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις: βλ. Κωνσταντίου, Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 163, Τρ. Εὐαγγελίδου, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 340 - 341, 345.

1. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης παρατίθεται εἰς γράμμα ἀπὸ 24 Μαρτίου 1806 τοῦ Κ. Νικολοπούλου πρὸς τὸν Δ. Σχινᾶν βλ. Στ. Καρατζᾶ, Κοραῆς καὶ Νικολόπουλος, Αθήναι 1949, σ. 19.

2. Χρήσιμος ἦα ἡ τοῦ βιβλιογράφου καὶ περιγραφῇ τῶν χαλκογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐσχεδιάσθησαν ἢ ἐξετυπώθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας.

3. Μοναδικὸν ἀντίτυπον τῆς χαλκογραφίας ταύτης εἰσῆχθη τὸ 1964 εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐταξινομήθη ὑπὸ τὴν ἐνδειξιν Θεολ. * 7281μγ. Δυστυχῶς, παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἐρεῖνας τοῦ ὑπαλλήλου τῆς Βιβλιοθήκης κ. Ν. Παπαδάκη τοῦτο δὲν ἀνευρέθη. Κατὰ τὸ σχετικὸν δελτίον (ὑπὸ τὸ λῆμμα Κωνστάντιος), εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἀναγράφεται ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα ἐπιγραφὴ, ἡ χαλκογραφία εἶναι διαστάσεων 0,68 × 0,56. Ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ φράσις «ἐτυπώθη κατὰ τὸ Μετόχιον τοῦ Σινᾶ» σημαίνει, ἄραγε, ὅτι ἐλειτούργει ἐν αὐτῷ καὶ τυπογραφεῖον;

Ἐν τῷ μεταξύ ἢ μετὰ τῆς οἰκογενείας Μουρούζη ἐπαφή του καὶ ἡ μετὰ τῶν νησιωτῶν σχέσις του συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψιν ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ξένον πρὸς τὰς ἀρμοδιότητας καὶ τὰς ἐπιδόσεις τοῦ ἀνδρός, μαρτυρεῖ ὁμως περὶ τῆς πολυμερείας αὐτοῦ.

Ὁ ἀπὸ τοῦ 1803 Δραγομάνος τοῦ Στόλου Παναγιώτης Μουρούζης¹, διαπιστώσας κατὰ τὰς ἀνὰ τὰς νήσους περιοδείας του ὅτι ὑπῆρχεν εἰς αὐτὰς ἀκαταστασία περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Δικαίου «ἐπέγνω νὰ προσθέσῃ εἰς τὸν ἑσμὸν τῶν εὐεργετημάτων του καὶ τὸ νὰ συστήσῃ ἐν ἐκάστη νήσῳ ἐν νομικὸν σύστημα, οἰκεῖον εἰς τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν κατοίκων»².

Ἡ διαταγὴ τοῦ Παναγιώτου Μουρούζη περὶ κωδικοποιήσεως τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου ἐξεδόθη τὸ 1805³, ἐκ ταύτης δὲ προῆλθε μία τοῦλάχιστον κωδικοποίησις, ἡ τῆς Νάξου. Οἱ προεστώτες τῆς νήσου «συνελθόντες εἰς ἐν καὶ συσκεψάμενοι» συνέλεξαν τοὺς κυριωτέρους τῶν ἀρχαίων νόμων «ὅσοι ἔχουσιν ἰσχὺν ἐν τῇ αὐτῶν πατρίδι, ὁμοίως καὶ ὅλα τὰ ἔθιμα», διὰ «νὰ τὰ καταγράψωσιν ὅπως ἂν τύχῃ καὶ οὕτω καταγραφέντα νὰ τὰ ἐγχειρίσωσι τῇ ἐκλαμπρότητί του»⁴. Ὁ Μουρούζης παρέδωκε τὴν συλλογὴν ταύτην εἰς τὸν Ἰαρίωνα, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέθεσε νὰ ἐπεξεργασθῇ γλωσσικῶς τὸ κείμενον καὶ ἂν «ἤθελεν εἶναι τι δυσνόητον νὰ τὸ διασαφήσῃ μεταφρασθίμων καὶ τὸ ὕφος καὶ τὴν τάξιν καὶ ἀναπληρῶν τὴν ἔννοιαν διὰ τῶν ἀναγκαίων ἐπεξηγήσεων καὶ σημειώσεων καὶ τῆς συντεχνούσης τῶν ἐλλείψεων προσθήκης». Ὁ Ἰαρίων ἀναλαβὼν τὸ ἔργον τοῦτο συνειργάσθη μετὰ τῶν ἐνδημούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει Ναξίων καὶ «φυλάξας ἀμεταποίητα τὰ τοπικὰ νόμιμα ἔθιμα, διαφρασίμας δὲ καὶ βελτιώσας καὶ διασαφήσας αὐτὰ καὶ εἰς ἣν νῦν ὁρῶνται τάξιν διαθέμενος, προσέφερεν αὐθις τῇ ἐκλαμπρότητι του»⁵.

Τὸ ἔργον ἦτο, ὥς ἐλέχθη προηγουμένως, ἐκτὸς τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Ἰαρίωνος, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς πολλάκις θὰ εὕρεθῃ πρὸ δυσχερειῶν. Ὅπως-δήποτε ἡ ἀνακάθαρσις καὶ ὁ σχολιασμὸς ἐπερατώθησαν τὸ 1806 καὶ ἡ ἐπικύρωσις τῶν οὕτω «καθαρθέντων» ἐθιμικῶν νόμων ἐπραγματοποιήθη βραδύτερον, τὸ 1810.

Δὲν εἶναι δυνατόν, βιογραφοῦντες τὸν Ἰαρίωνα, νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν νομικὴν πλευρὰν τοῦ ἔργου, ἡ ὁποία ἀπησχόλησεν ἱστορικοὺς τοῦ Δικαίου καὶ ἄλλους ἐρευνητάς⁶. Σημειοῦμεν ὁμως ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἰα-

1. Περὶ τούτου βλ. Β. Σφυρόερα, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 148 - 153.

2. Βλ. Α. Σγούτα, Ἔθιμα Νάξου, περ. «Θέμις», τ. 5 (1852), σ. 138.

3. Α. Σγούτα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 173.

4. Α. Σγούτα, αὐτόθι.

5. Α. Σγούτα, αὐτόθι.

6. Περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰαρίωνος συντελεσθέντος ἔργου ἐπὶ τῶν ἐθίμων τῆς Νάξου βλ. τὰς μελέτας Ἰ. α. Κ. Βισβίτζη, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπα-

ρίωνος ὑπὸ τοῦ Μουρούζη ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἀπόδειξιν τοῦ κύρους του καὶ τῆς ἐκτιμήσεως, δι' ἧς περιεβάλλετο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Πράγματι ὁ Ίλαρίων, ὥριμος πλέον κατὰ τὴν ἡλικίαν, εἶχε ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς. Ὑπὸ τοῦ Δωροθέου Πρωτοῦ, γράφοντος πρὸς τὸν Ἀνθιμὸν Γαζῆν τὴν 10 Μαΐου 1805 περὶ τῆς παρασκευαζομένης ἐκδόσεως τῆς «Κιβωτοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης», ἀναφέρονται ὁ Ίλαρίων καὶ ὁ Νικόλαος Λογάδης ὡς «ἀρχετὰ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας διαλέκτου ἐγκρατεῖς» καὶ «τῆς Ἱερᾶς Φιλοσοφίας θιασῶται»¹. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἐξ ἄλλου, εἰς ἐπιστολὴν τοῦ τῆς 4 Ἀπριλίου 1807 πρὸς τὸν ἐν Βιέννῃ Ἀλέξανδρον Βασιλεῖον, ἀναφερόμενος μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὸν Ίλαρίωνα, γράφει ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας του πρόκειται περὶ ἀνδρὸς, ὁ ὁποῖος «καὶ παιδείαν καὶ ζῆλον ἔχει πολόν»².

Ἡ «περὶ τὴν παλαιὰν καὶ νέαν διάλεκτον ἐγκράτεια» τοῦ Ίλαρίωνος συνετέλεσεν ὥστε νὰ προσληφθῇ οὗτος ὡς συντάκτης τῆς «Κιβωτοῦ» καὶ μάλιστα ἐκ τῶν κυριωτέρων, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Γαζῆ, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν ἐξ συντακτῶν τοῦ ἔργου μόνον δύο ἀναφέρει ὀνομαστικῶς : *Διωρίσαμεν δὲ εἰς τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Μουσείου*³

νάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου, Ἀθῆναι 1941, σσ. 189 - 190. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, «Ἐπετηρὶς Ἀρχείου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 3 (1950), σ. 160, Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ πρόβλημα τῆς Ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ Δικαίου, αὐτόθι, τ. 6 (1955), σ. 151. Ν. Ι. Παυταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς «Λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθῆναι 1947, σσ. 109 - 111, 362, Ἀντ. Φλ. Κατσουροῦ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν ἐθίμων τῆς Νάξου, «Ναξιακὸν Ἀρχεῖον», τ. 1 (1947), σσ. 8 - 13. Προσφάτως τὴν συναγωγὴν τῶν νομικῶν ἐθίμων Νάξου ἐδημοσίευσεν ἐκ κώδικος ἀποκειμένου εἰς τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Νάξου ὁ Ἱ. Ν. Δελλα-Ρόκκας, Τὸ δίκαιον τῆς Νάξου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν», τ. 7 (1968), σσ. 426 - 481.

1. Ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πρωτοῦ παρέχει «Κωδὶξ περιέχων τὰς ἀντιγραφὰς τῶν ἐπιστολῶν, ψηφισμάτων, ἐπιταγμάτων, αἰτημάτων, ὧν ἐπιστέλλει καὶ δέχεται τὸ ἐν Βυζαντίῳ μέγα καὶ κοινὸν τοῦ Γένους Μοῦσεῖον». Ὁ κωδὶξ δημοσιεύεται εἰς τὸ «Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», τ. 13 (1878 - 1879), σσ. 203 κέξ. Ἡ μνημονευομένη ἐνταῦθα ἐπιστολὴ τοῦ Πρωτοῦ ἐν σσ. 223 - 224. Πρβλ. Τ. Γριτσοπούλου, Ἡ Κιβωτὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, περ. «Ἀθηνᾶ», τ. 70 (1968), σ. 230.

2. Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κοραῆ βλ. ἐν Κ. Θ. Δημαρᾷ κ.ά., Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία, τ. Β', 1799 - 1809, σσ. 405 - 409. Μνεῖαν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Ίλαρίωνος ὑπὸ τοῦ Χίου σοφοῦ βλ. ἐν Δ. Γκίνῃ, Κρίτωνος στοχασμοί, «Ἐρνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», τεύχος Α', Ἀθῆναι 1956, σ. 145, σημ. 16. Βραδύτερον ὁ Κοραῆς, (βλ. κατωτέρω, σ. 245, σημ. 4), ἀνεθεώρησε τὴν περὶ τοῦ Ίλαρίωνος εὐμενῇ γνώμην του.

3. Περὶ τοῦ ὅρου «Μοῦσεῖον» βλ. ἀνωτέρω, σ. 231. Πρβλ. Τ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 230, σημ. 1.

μέλη εξ, ὧν εἶναι καὶ οἱ γνωστοὶ Ἰλαρίων, ὁ τοῦ ἐνταῦθα Μετοχίου τοῦ Σινᾶ Ὁρους ἡγούμενος, καὶ ὁ Νικόλαος Λογάδης»¹. Οἱ ἄλλοι τέσσαρες συντάκται ἦσαν ὁ Νεόφυτος Βάμβας — εἶχεν ἄραγε λησμονήσει τὴν ἐναντί του στάσιν τοῦ Ἰλαρίωνος κατὰ τὸ 1797²; —, ὁ Παΐσιος Καραπατᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Ψωμάκης - Πιτάρης καὶ ὁ Ἰωάννης Λεοντόπουλος ὁ Γανοχωρίτης³.

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰργάσθησαν οἱ λόγιοι οὗτοι ἄνδρες καὶ συνέταξαν τὰ μέχρι τοῦ Ε λήμματα, ἀπὸ κοινοῦ, συνέχισαν δὲ βραδύτερον τὸ ἔργον μόνοι ὁ Λογάδης καὶ ὁ Ψωμάκης⁴. Εἶναι ὁμῶς χαρακτηριστικὸν ὅτι τὰ Προλεγόμενα τοῦ κατὰ τὸ 1819 ἐκδοθέντος πρώτου τόμου⁵ ὑπογράφει ὁ Ἰλαρίων, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἐνεργῶς συμμετέσχεν εἰς τὴν λαμπρὰν προσπάθειαν μέχρι τέλους, ἔστω καὶ ἂν εἶχεν ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὴν σύνταξιν τοῦ λεξικοῦ.

Τὰ Προλεγόμενα ταῦτα εἰς ἀρχαιοπρεπῇ γλῶσσῃ ἀφείλονται ἀσφαλῶς εἰς τὸν Ἰλαρίωνα, ὁ ὁποῖος τονίζει, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ἑξῆς: «Ὁδὸ μέντοι γε ἐπετέτραπτο τοῖς μαθητιῶσι τῇ δεσποίνῃ προσπελάσαι φιλοσοφίᾳ, μὴ πρότερον ἰκανῶς τελεσθέντας τοῖς ἐγκυκλίοις μαθήμασι καὶ τὴν Ἑλλάδα φωνὴν ἐκμαθόντας, ὥστε κατανοεῖν τῶν συγγραφέων ἕκαστον, κἂν ποιητῆς ἢ, κἂν πεζῇ γράφων, ἔτι δὲ καὶ μιμεῖσθαι, ὅσον οἷόν τε ἦν, τὰ περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ φράσιν ὑπὸ τοῖς ἐν τῇ αὐτῇ Ἀκαδημίᾳ διατελοῦσι τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων διδασκάλοις· καὶ ἐπειδὴ ὁ τε κληρὸς καὶ οἱ ἐν τέλει ἀποδυσπετοῦντας ἐώρων τοὺς μαθητάς, ὅτι παρὰ τὸ μὴ ἔχειν τοιοῦτον Λεξικὸν πολὺν χρόνον συνέβαινον αὐτοῖς φιλοσοφίας ἀπολείπεσθαι, καιρὸς εἶναι ἐδόκει καὶ τουτὶ ἐς ἔργον ἀγαγεῖν καὶ τοῖς μὲν φιλομούσοις τῶν νέων τὰ θυμὴν χαρίσασθαι, ἑαυτοῖς δὲ θυμηδίαν ἐμποιῆσαι, ὅτι τῷ γένει ἀπέτισαν, ὧν ὀφείλεται εἰκότως ἐγένοντο»⁶.

Περὶ τῆς συντάξεως καὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς «Κιβωτοῦ» ἔδημοσιεῦθη προσφάτως εἰδικὴ μελέτη, ὁ συγγραφεὺς τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη εἰς τὰς πηγάς, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς ἐπιστολάς τῶν μετασχόντων εἰς τὸ ἔργον τοῦτο⁷.

1. Ὁ Νικόλαος Λογάδης (1779 - 1835) διετέλεσε διδάσκαλος τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας (βλ. Τ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τ. Β', σσ. 123 - 126, 156 - 161).

2. Βλ. ἀνωτέρω σ. 230.

3. Τὰ ὀνόματα τῶν συντακτῶν τῆς Κιβωτοῦ γνωρίζομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Πρωΐου τῆς 14 Ἰουλίου 1805· βλ. Τ. Γριτσοπούλου, Ἡ Κιβωτὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, σσ. 240 - 242.

4. Βλ. Τ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 249 - 250, ὅπου ἀνάλυσιν τῶν «Προλεγόμενων» τῆς Κιβωτοῦ, ἐξ ὧν καὶ ἡ πληροφροῦν αὕτη.

5. Τὸν πλήρη τίτλον τοῦ ἔργου βλ. ἐν Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τ. Α', σ. 186, ἀρ. 1167, Πρβλ. Τ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 248.

6. Βλ. «Προλεγόμενα» Κιβωτοῦ, σ. γ'.

7. Τ. Γριτσοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 225 κέξ.

Ὀλίγας νέας εἰδήσεις ἀντλοῦμεν καὶ ἀπὸ τὰς ἐν τέλει τῆς παρούσης ἐργασίας δημοσιευομένας δύο ἐπιστολάς τοῦ Ίλαρίωνος, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν. Οὕτω μανθάνομεν ὅτι καὶ μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τὸν Αὐγουστον τοῦ 1822, συνεχίζετο ἡ ἐργασία διὰ τὴν ἐκδοσιν καὶ δευτέρου τόμου τῆς Κιβωτοῦ. Ὁ Ίλαρίων προέτεινε «*να ἀπρακτῇ διόλου τὸ Λεξικὸν τῆς Κιβωτοῦ καὶ νὰ μείνῃ εἰς ἄλλον καιρὸν*», νὰ «ἐπιχυθῶν» ἐκ νέου καὶ νὰ ἀνακαινισθῶν τὰ διὰ τὸ Λεξικὸν προοριζόμενα τυπογραφικὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ εἶναι ἔτοιμα ὅταν θὰ ἐπανελαμβάνετο ἡ ἐκδοσις, νὰ χρησιμοποιηθῇ δὲ ὁ διὰ τὴν Κιβωτὸν ἀγορασθεὶς χάρτης «*εἰς ἐκδοσιν ἄλλον τινὸς βιβλίου*» καὶ νὰ ἀγορασθῇ βραδύτερον νέος «*διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ*»¹. Πληροφορούμεθα ἐπίσης ὅτι εἰς τὸν τυπογράφον Ἀλέξανδρον Ἀργυράμον, ὁ ὁποῖος ἦδη ἀπὸ ἐτῶν διηύθυνε τὰς ἐργασίας τοῦ τυπογραφείου, ἀνετίθετο τὸ καθήκον ὄχι μόνον νὰ καθοδηγῇ τοὺς τυπογράφους εἰς τὸ ἔργον τῶν, ἀλλὰ «*πρὸ πάντων νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀναγκαίων στοιχείων καὶ μάλιστα τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν στοιχείων τοῦ Λεξικοῦ*»².

Ἐπίσης, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Κιβωτόν, σημαντικαὶ εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ Γάλλου διπλωμάτου καὶ φιλολόγου Comte de Marcellus (1795 - 1865) παρεχόμεναι εἰδήσεις εἰς ἔργον τοῦ ἐκδοθέν ἐν Παρίσις τὸ 1851³. Ὁ Marcellus, ὁ ὁποῖος τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1818 συνηντήθη μετὰ τοῦ Ίλαρίωνος, παραθέτει λεπτομερῶς τὴν μετ' αὐτοῦ συνομιλίαν περὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου καὶ τοῦ Λεξικοῦ. Μανθάνομεν ὅτι ἡ ἐκτύπωσις — ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσαι ἀπὸ τοῦ 1816⁴ — ἔβαινε μὲ βραδὺν ρυθμὸν καὶ ὅτι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1818 εἶχον ἐκτυπωθῇ 380 σελίδες (ἦτοι 95 τετρασέλιδα τυπογραφικὰ φύλλα)⁵. Ἡ καθυστέρησις ὀφείλετο εἰς τὰ πενιχρά μέσα τοῦ τυπογραφείου καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐργασίαι τῆς ἐκδόσεως τῆς «Κιβωτοῦ» ἀνεστέλλοντο κατὰ διαστήματα χάριν τῆς ἐκτύπώσεως βιβλίων θρησκευτικοῦ περιεχομένου⁶. Τὸ Λεξικὸν ἐξετυπούτο εἰς 2250 ἀντίτυπα, ὁ δὲ χρη-

1. Βλ. τὴν ἐν τέλει δημοσιευομένην ἐπιστολὴν τοῦ Ίλαρίωνος πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἀνθιμον Γ', εἰς τοὺς στ. 647 - 661, τῆς ὁποίας αἱ ἐνταῦθα δημοσιευόμεναι εἰδήσεις (Περαιτέρω αἱ παραπομπαὶ : Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀνθιμον).

2. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀνθιμον, στ. 691 - 693.

3. M. de Marcellus, Episodes littéraires en Orient, Paris 1851.

4. Τὸ ἔργον ἦτο πράγματι ἔτοιμον πρὸς ἐκτύπωσιν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1815· βλ. Τ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ὕ λ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 244.

5. Marcellus, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 345 - 346.

6. Πράγματι ὁκτὼ τοὐλάχιστον θεολογικὰ καὶ ἄλλα βιβλία ἐκ σελίδων συνολικῶς ἄνω τῶν 1500 ἐξετυπώθησαν εἰς τὸ Πατριαρχικὸν τυπογραφεῖον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1816 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1817. Τοὺς τίτλους τῶν βιβλίων τούτων βλ. ἐν Δ. Γ κ ί ν η - Β. Μ έ ξ α, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τ. Α', σ. 142 ἀρ. 886, σ. 144 ἀρ. 897 καὶ ἀρ. 899,

σιμοποιούμενος χάρτης ἦτο γερμανικὸς καὶ τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα προήρχοντο ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Didot¹. Ὁ Marcellus ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι εἶδε πλήρως τὸ χειρόγραφον τῆς «Κιβωτοῦ»².

Κατὰ τὴν περίοδον 1818 - 1821 σημειοῦται ἡ μεγαλύτερα δραστηριότης τοῦ Ἰλαρίωνος, ἀφ' ἧς οὗτος ἤρχισεν ἀναιμειγνύμενος εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Παιδείας³, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐξεδηλώθη ἐναντίον τοῦ ὁ κύκλος τοῦ Κοραῆ: ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου ὡς «θεωρὸς» αὐτοῦ καὶ φροντίζει διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσίν του, ἐκδίδει βιβλία, ἀναλαμβάνει τὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης διὰ λογαριασμὸν τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας. Διαπνέεται ἀπὸ πάθος διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, προσηλωμένος ὁμως εἰς τὰς συντηρητικὰς ἀντιλήψεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας διακατεῖχοντο πολλοὶ — οἱ περισσότεροι ἴσως — κληρικοὶ τῆς ἐποχῆς του. Δὲν συμμετέσχε βεβαίως εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία συνήγειρε τὸ Ἔθνος, καί, ὅταν ἐξερράγη αὕτη, ἡ στάσις του ὑπῆρξεν ὅλως διάφορος τῆς τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ ἢ τοῦ Παπαφλέσα⁴. Εἶναι ὁμως χαρακτηριστικὴ ἡ κατὰ τὴν συνομιλίαν του μὲ τὸν Comte de Marcellus διατυπωθεῖσα ἄποψις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἄνοδος τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θὰ ὠδήγει εἰς τὴν πολιτικὴν του ἀνεξαρτησίαν. Παραθέτω τοὺς λόγους τοῦ Ἰλαρίωνος, ὅπως τοὺς εὐρίσκομεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Γάλλου διπλωμάτου:

*«Nos dominateurs, si ingénieux dans leur soupçons ne pouvaient-ils pas voir dans nos paisibles essais de grammaire un acheminement vers la révolte des intelligences et un pas indirect vers l'indépendance politique? Dans ce cas quelle vengeance!»*⁵.

σ. 145 ἀρ. 901, σ. 146 ἀρ. 907, σ. 148 ἀρ. 921, σ. 149 ἀρ. 928, σ. 153 ἀρ. 952, σ. 159 ἀρ. 990. Ἐπίσης ἐξετυπώθησαν καὶ δύο Καραμανλίδικα βιβλία (βλ. S. Salaville - E. Dalleggio, Karamanlidika, Athènes 1958, σ. 179 ἀρ. 53, σ. 178 ἀρ. 54).

1. Marcellus, αὐτόθι. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιτύπων τῆς «Κιβωτοῦ» πρβλ. Δ. Γκίνη, Κρίτωνος Στοχασμοί, «Ἐρανὸς εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», σ. 146, σημ. 16.

2. Marcellus, αὐτόθι. Σημειώτεον ἐπίσης ὅτι ὁ ἐξ Ἀγράφων Ἰωάννης, ὁ ἐπωνυμούμενος Δημητριάδης, ὅστις εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν μετάφρασιν τοῦ «Θησαυροῦ» τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος (Marcellus, αὐτόθι) Ἰωάννης Φιλόσοφος. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐξ Ἀγράφων Ἰωάννου βλ. Τ. Γκριτσοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 231, 232.

3. Δὲν γνωρίζομεν πότε ὁ Ἰλαρίων μετέφρασε τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους. Τὴν πληροφορίαν παρέχει ὁ Marcellus, αὐτόθι, εἶναι ὁμως ἀδηλον ποῖαι τραγωδαὶ μετεφράσθησαν καὶ τί ἀπέγιναν τὰ χειρόγραφα.

4. Περὶ τῆς ἐναντι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ἐπαναστατικῆς κινήσεως στάσεως τοῦ Ἰλαρίωνος βλ. Διονυσίου Πύρρου, Περιήγησις ἱστορικὴ..., ἐν Ἀθήναις 1848, σ. 96.

5. Marcellus, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 340 - 341.

Τὰ «Προλεγόμενα» τῆς Κιβωτοῦ μὲ τὸ ἀρχαιοπρεπὲς ὕφος των μαρτυροῦν περὶ τῆς ἀνέσεως μὲ τὴν ὁποίαν ἐχειρίζετο ὁ Ίλαρίων τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Τὴν ἰκανότητα ταύτην διαπιστώνομεν καὶ εἰς τὸ βιβλίον «Περιγραφή τοῦ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Δράμας καὶ Φιλίππων Ἱεροῦ Μοναστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Κοσμοφεινίσσης», τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ὑπ' αὐτοῦ «Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τοῦ Γένους Τυπογραφίας. αὐθ'»¹.

Εἰς τὴν ἐν σσ. 1-2 ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε', τὴν ὁποίαν ὑπογράφει «νῖός ἐν Χριστῷ ταπεινότητος καὶ δοῦλος ὑποκλινέστατος Ἱλαρίων Σιναΐτης ὁ Κρής», ὁμιλεῖ οὗτος περὶ τῆς συμβολῆς του εἰς τὴν ἔκδοσιν : «διώρθωσα — γράφει — ὅσα ἦσαν δεκτικὰ διορθώσεως, τὰ πλεῖστα δὲ διόλον παρήλλαξα καὶ ἐμόρφωσα, κοσμήσας αὐτὰ τὸν δυνατόν τρόπον, ἐπιδιορθώσας δὲ καὶ τὸν εἰς τὸν Ἅγιον Διονύσιον Παρακλητικὸν Κανὸνα προσέθηκα καὶ τὰ λοιπὰ ἀκόλουθα μελωδήματα, ὅσα ἀπαιτοῦνται εἰς ὕμνον Ἑσπερινὸν καὶ Ἑορθινόν, καὶ οὕτως ἀνεπληρώθη ἡ πανηγυρική τοῦ Ἱεροῦ τούτου πατρὸς Ἀκολουθία»².

Ὡς «θεωρὸς» τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου³ ἐξέδωκε τὸ 1820 φυλ-

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου (βλ. καὶ Δ. Γκι ν η - Β. Μ έ ξ α, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τ. Α', σ. 190, ἀρ. 1185 καὶ L. Ρ e t i t, Bibliographie des Acolouthies Grecques, Bruxelles 1926, σ. 69, ὅπου ἀναγράφονται καὶ αἱ γενόμεναι ἐπανεκδόσεις) ἔχει οὕτω : «Περιγραφή τοῦ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Δράμας καὶ Φιλίππων Ἱεροῦ Μοναστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Κοσμοφεινίσσης, καὶ τοῦ Γενομένου Θαύματος εἰς τὴν ἐν αὐτῇ Ἱερᾷ καὶ θαυματουργῶν εἰκόνα τῆς Θεομήτορος, ἥ προσετέθη καὶ Παρακλητικὸς Κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον ἐπ' αὐτῷ τῷ θαύματι. Ἐτι δὲ πλήρης Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἅτινα συντηρανίσθησαν ἐκ παλαιῶν ἀντιγράφων, διορθώθησαν καὶ ἀνεπληρώθησαν παρὰ τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Κυρίου Ἱλαρίωνος Σιναΐτου Κρητός, ἀφιερώθησαν δὲ τῷ Παναγιωτάτῳ καὶ Τρισεβástῳ ἡμῶν Δεσπότη τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Κυρίῳ Κυρίῳ Γρηγορίῳ. Ἐξεδόθησαν Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τοῦ Γένους Τυπογραφίας, αὐθ'». Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Διονυσίου Κωνσταντινουπόλεως βλ. Τ. Γ ρ ι - τ σ ο π ο ὕ λ ο υ, Μονὴ Φιλοσόφου, ἐν Ἀθῆναις 1960, σ. 232. Κατὰ τὸν Ι. Β. Πα π α δ ὀ - π ο υ λ ο ν, Τινὰ περὶ τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ἀχειροποιήτου τῆς ἐπιλεγομένης Εἰκοσιφεινίσσης, ΕΕΒΣ, τ. 5 (1928), σ. 380, σημ. 1, ὁ Ἱλαρίων ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν «Περιγραφήν» τὸ ὑπ' ἀριθ. 303 χειρόγραφον τῆς Μονῆς, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ἔργα τοῦ ἀκμάσαντος κατὰ τὸν ιη' αἰῶνα πρωτοσυγκέλλου τῆς μητροπόλεως Ξάνθης Χρυσάνθου. — Φωτογραφίαν τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου βλ. εἰς πίνακα Γ'.

2. Εἰς τὴν σ. 34 τοῦ βιβλίου δημοσιεύεται ἐπιστολὴ τοῦ Ἱλαρίωνος πρὸς τὸν Προηγούμενον τῆς Μονῆς Νεκτάριον, ἐκ τῆς ὁποίας πληροφοροῦμεθα ὅτι εἰς τὸ ἔργον τῆς διορθώσεως καὶ συμπληρώσεως ἡσχολήθη ὁ συγγραφεὺς τρεῖς σχεδὸν μῆνας.

3. Πότε ἀκριβῶς ἀνέλαβε τὴν θέσιν ταύτην δὲν γνωρίζομεν, ὡς οὐδὲν ὅμως δὲν ἦτο ἀπλοῦς «διορθωτής», ὥς ὑπέθεσεν ὁ Π. Λ ά μ π ρ ο ς, Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς Τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 1821, «Πανδώρα»,

λάδιον ἐξ 28 σελίδων ὑπὸ τὸν τίτλον «Τοῖς ἀπανταχοῦ εὐρισκομένοις ὁμογενέσιν ὅσοι τῆς τοῦ Γένους δόξης καὶ ὠφελείας ζηλωταὶ τυγχάνουσιν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐν τῷ τοῦ Γένους Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ. Ἐν Ἑτει αὐκ'»¹, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξαίρει τὴν σημασίαν τῆς τυπογραφίας καὶ τὰς ἐκ ταύτης ὠφελείας, καλεῖ δὲ τοὺς ἀνὰ τὰς διαφόρους χώρας τῆς Εὐρώπης Ἕλληνας λογίους νὰ ἐκτυπώνουν εἰς αὐτὸ τὰ ἔργα των :

«Τούτους ἀπαντας, ὅσοι συγγραφεῖς, ὅσοι μεταφρασταί, ὅσοι συνδρομηταὶ καὶ σωτήρες λόγων εἰσὶ, ἡμεῖς προσκαλοῦμεν εἰς τὴν κοινὴν ταύτην τοῦ Γένους Τυπογραφίαν, προπληροφοροῦντες αὐτούς, ὅτι ὁ τύπος ἔσται λαμπρότερος καὶ ὀρθότερος, ἢ δαπάνη ἢ αὐτή, τὸ δὲ κλέος ἀθάνατον. Ἡ Ἑλλάς, ἡ φίλη καὶ φιλοτέκνος πατρίς, χαίρει καὶ ἐναμβρύνεται [sic], ὅταν βλέπῃ ἐν τοῖς ἐκδιδόμενοις βιβλίοις τὰς γλυκεῖας ταύτας ἐπιγραφάς, Εὐγένιος Βούλγαρις, Νικηφόρος Θεοτόκης, Ἀνθίμος Γαζής, Νεόφυτος Δούκας, Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, Στέφανος Κομνητᾶς, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, Διαμαντῆς Κοραῆς, Κωνσταντῖνος Κούμας, Ἀναστάσιος Γεωργιάδης, Ζωσιμάδαι, Καπλάναι, Βαρθάκαι καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνόματα ὅλως Ἑλληνικά καὶ Ἑλληνικὸν ἔηλον πνεόντα»².

Εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦτο διευτυπώτο ἐπίσης ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς διὰ τὴν ὑπὲρ τοῦ Τυπογραφείου μέριμναν καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν σουλτάνον Μαχμούτ Β', ὁ ὁποῖος ἀνέστειλε τὴν «ἄλογον ἐλευθερίαν» καὶ ἔθεσεν ὅρον αὐτοκρατορικῶς «ὥστε δυνάμενοι δι' αὐτοῦ νὰ καυποῦμεθα τὰ ἐκ τῆς Τυπογραφίας καλὰ, νὰ ἀποφεύγωμεν ὅ,τι δύνатаι νὰ σνσκιάζῃ τὴν λαμπρότητα τῆς ἀκραιφνοῦς ἡμῶν ὑποταγῆς διὰ τῆς ἐκδόσεως βιβλίων ἀντιφρονοῦντων»³. Εὐγνωμοσύνη ἐπίσης ἐξεφράζετο πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Γρηγόριον Ε', πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, πρὸς τὸν Μέγαν Διερμηνέα Ἰωάννην Καλλιμάχην καὶ πρὸς ὅλους ὅσοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνασύστασιν καὶ καλὴν λειτουργίαν τοῦ Τυπογραφείου⁴.

Ὁ συντάκτης τοῦ φυλλαδίου ἐπετίθετο ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπέκρινον τὴν κρατοῦσαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κατάστασιν : «Τοιαύτη εἶναι, φίλ-

τ. 18 (1867), σ. 308. Πιθανῶς διεδέχθη τὸν Νάξιον Χριστόδουλον Χρύσην (Π. Λάμπρου, αὐτόθι), ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἀπαντᾷ ἐν Νάξῳ, ὡς διδάσκαλος εἰς τὴν ἐν τῇ νήσῳ Σχολὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

1. Τὸ φυλλάδιον τοῦτο, περιγραφὴν τοῦ ὁποῖου βλ. ἐν Δ. Γκρίνη - Β. Μέξα, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 205 ἀρ. 1284, ἀνετυπώθη καὶ εἰς τὸ ἐν Βιέννῃ ἐκδιδόμενον περ. «Καλλιόπη», τ. 2 (1820), σσ. 145 - 151 καὶ εἰς τὸ περ. «Μέλισσα», τετρ. Γ' (1821), σσ. 250 - 262. Φωτογραφίαν τοῦ ἐξωφύλλου βλ. κατωτέρω πίν. Δ'.

2. Τοῖς ἀπανταχοῦ εὐρισκομένοις ὁμογενέσιν..., σσ. 22 - 23. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἀναδημοσιεύεται καὶ ὑπὸ Π. Λάμπρου, αὐτόθι.

3. Τοῖς ἀπανταχοῦ ὁμογενέσιν, σσ. 13 - 14.

4. Αὐτόθι, σσ. 15 - 16.

τατοι ὁμογενεῖς, ἡ προαίρεσις τῶν προϋχόντων τοῦ ἡμετέρου γένους. Τοιοῦτος εἶναι ὁ περὶ τὰ καλὰ ζήλος των· καὶ κατασιγίσθωσαν ὅσοι δι' ἀπειροκαλίαν καὶ γνώμης μοχθηρίαν τολμῶσι νὰ καθάπτωνται τῶν Ἐκκλησιαστικῶς καὶ πολιτικῶς τοῦ Γένους προϋσταμένων. Παρῆλθεν ἡ ἐποχὴ τῆς βαρβαρότητας καὶ ἀφιλοκαλίας. Ἡ παροῦσα ἐποχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀμιλλᾷται μὲ τὴν προγονικὴν λαμπρότητα· ἐκάστη τάξις ἀνθρώπων προθυμοποιεῖται νὰ συνεισφέρει, ὅ,τι δύναται εἰς τὴν τοῦ Γένους εὐκλειαν. Ὁ Ἱερὸς κληρὸς πνέει ζῆλον φιλογενείας καὶ φιλομαθείας. Ἡ πανευγενὴς χορεία, οὐδὲν ἤττον φιλοτιμουμένη, καταθύει τὰ ἴδια ὑπὲρ τῶν κοινῶν καλῶν»¹.

Ἐναντίον τοῦ Ἱλιρίωνος ἐξηγέρθη τότε ὁ περὶ τὸν Κοραῖν κύκλος τῶν ἐν Γαλλίᾳ Ἑλλήνων λογίων, διὰ τοῦ ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένου περιοδικοῦ «Μέλισσα», εἰς τὰς σελίδας τοῦ ὁποίου εὐρίσκομεν σφοδράς κατὰ τοῦ Σιναιτοῦ ἡγουμένου ἐπικρίσεις².

Οἱ λόγοι τῆς ἐπιθέσεως ἦσαν ἀρκετὰ σοβαροί. Ἐν ἔτος προηγουμένως εἶχεν ἐκδοθῇ τὸ φυλλάδιον «Στοχασμοὶ Κρίτωνος», ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁποίου λαβὼν ἀφορμὴν ἀπὸ τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπέκρινε τὸν μητροπολίτην ταύτης Δωρόθεον Πρώτον καὶ ἄλλους ἀρχιερεῖς τῆς ἐποχῆς διὰ τὴν ἀδιαφορίαν των περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους³. Τὰ σταλέντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντίτυπα τοῦ φυλλαδίου τούτου κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐκάησαν, εἰσηγητῆς δὲ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐθεωρήθη ὁ Ἱλιρίων⁴, τὸν ὁποῖον οἱ συντάκται τοῦ περιοδικοῦ «Μέλισσα» χαρακτηρίζουν διὰ βαρυτάτων φράσεων⁵. Ἡ κατα-

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 24.

2. Βλ. Σ τ α μ. Κ. Κ α ρ α τ ζ ᾱ, Κοραῖς καὶ Νικολόπουλος, Ἀθήνα 1949, σσ. 35-36. Περὶ τοῦ περιοδικοῦ «Μέλισσα» βλ. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἀγαθόφρων Λακεδαιμόνιος καὶ τὸ Παρισινὸν περιοδικὸν «Μέλισσα», περ. «Πελοποννησιακά», τ. 3 (1959), σσ. 241-262. Πρβλ. ἐπίσης Ἀ π. Β. Δ α σ κ α λ ᾱ κ η, Κοραῖς καὶ Κοδρικᾶς, Ἀθήναι 1966, σ. 123.

3. Βλ. Δ. Γ κ ῖ ν η, Κρίτωνος Στοχασμοί, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 147-155, ὅπου ἀναδημοσιεύεται τὸ κείμενον τοῦ φυλλαδίου.

4. Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται ὁ Ἱλιρίων ὡς ὑπεύθυνος τῆς καταστροφῆς εἰς ἐπιστολὴν τῆς 25 Αὐγ. 1820 «Τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνετοῦ, φιλοπάτριδος καὶ ὄντως εὐγενοῦς Κυρίου *** πρὸς τινὰ τῶν ἐν Παρισίοις φίλων του» («Μέλισσα», τετρ. Γ', σσ. 274-275), εἰς τὴν ὁποίαν φέρονται τὰ ἑξῆς: «Τὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν μας βέβαια σοὶ ἔγιναν γνωστά· δηλαδὴ ὅτι κατέκλιναν τοὺς «Στοχασμοὺς τοῦ Κρίτωνος» διὰ παρακινήσεως πρὸ πάντων τοῦ κακοηθεστάτου, τυφλοῦ θ.τ.τ.τ. [= θεωροῦ τῆς τυπογραφίας τοῦ Γένους]. «Τυφλὸν» χαρακτηρίζει τὸν Ἱλιρίωνα καὶ ὁ Κοραῖς ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Κοκκινάκην τοῦ τέλους 1820 (βλ. Ν. Δ α μ α λ ᾱ, Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, τ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1886, σ. 732).

5. Βλ. «Μέλισσα», ἐνθ' ἄνωτ., σ. 306. Πρβλ. Μ. Λ ᾱ σ κ α ρ ῖ, Τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα 1800-1923, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1948, σ. 249, Δ. Γ κ ῖ ν η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 146, σμ. 16.

στροφή του φυλλαδίου ἐπραγματοποιήθη τὸ 1820, δηλαδή σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν ἔκδοσιν τῆς περὶ τοῦ Τυπογραφείου τοῦ Γένους προκηρύξεως. Ἡ «Μέλισσα» ἀνεδημοσίευσε τοῦτο¹, συνώδευσε ὁμως τὴν ἀνεδημοσίευσιν μὲ καυστικώτατα εἰς βάρος τοῦ Ἰλαρίωνος σχόλια, ἀναφερόμενα καὶ εἰς τὸ ὕφος τῆς προκηρύξεως καὶ εἰς τὰς ἐν αὐτῇ διατυπωμένας ἀπόψεις². Συγχρόνως κατηγορήθη ὁ Ἰλαρίων ὅτι προετίθετο νὰ συστήσῃ εἶδος λογοκρισίας διὰ τὰ ἐξ Εὐρώπης ἐρχόμενα βιβλία καὶ γενικῶς ἐθεωρεῖτο ὁ ἰθύνων νοῦς τῆς ἔναντι τοῦ Κοραῆ καὶ ἔναντι τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν ἀντιδράσεως τῶν κύκλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως³.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Ἰλαρίων ἀνῆκεν εἰς τὴν συντηρητικὴν μερίδα, ἀλλ' ἔχομεν στοιχεῖα ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὅτι δὲν παρεσύρετο ἀπὸ προσωπικὰς ἀντιπαθείας, ὥς συνέβαινε μὲ ἄλλους λογίους⁴. Εἰς τὴν τὸσον ἐπικριθεῖσαν ἀπὸ τὴν «Μέλισσαν» προκήρυξιν του ἐπαινεῖ ἰδιαίτερος, μεταξὺ ἄλλων λογίων, τὸν Κοραῆν καὶ τοὺς εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένους Ἀνθιμον Γαζῆν καὶ Κωνσταντῖνον Κούμαν, καθὼς καὶ τοὺς Ζωσιμάδες, εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τῶν ὁποίων ὀφείλεται ἡ ἔκδοσις πολλῶν ἔργων τοῦ Χίου σοφοῦ⁵. Καὶ δὲν πρέπει νὰ παραβλέψωμεν ὅσα ὁ Ἰλαρίων εἶπε πρὸς τὸν γνωστὸν διὰ τὴν ἀξιοπιστίαν του Marcellus περὶ τῆς σημασίας, τὴν

1. «Μέλισσα», τετρ. Γ', σσ. 250 - 262.

2. «Μέλισσα», τετρ. Γ', σσ. 263 - 274. Ἡ ἐναντίον τοῦ Ἰλαρίωνος ἐπίκρισις ὑπογράφεται ὑπὸ λογίου κρυπτομένου ὑπὸ τὰ ἄρχικὰ Ζ. Ξ. Ψ. Δυσμενῶς ἐκρίθη ἡ προκήρυξις καὶ ἀπὸ τὸν «Λόγιον Ἑρμῆν» 1820, σ. 488. Διὰ τὴν ἐναντίον τοῦ Ἰλαρίωνος ἐπίθεσιν τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ» βλ. Γ. Λαῖου, 'Ο ἑλληνικὸς τύπος τῆς Βιέννης ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821, Ἀθῆναι 1961, σ. 122.

3. Τὴν πληροφορίαν ταύτην λαμβάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ λογίου Στεφάνου Κανέλλου ἐξ Αἰδελεβέργης, τῆς 4 Φεβρ. 1822, πρὸς τὸν Karl Iken. Εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀνδρόν. Δημητράκοπουλος, 'Επανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα μετὰ καὶ τινὼν προσθηκῶν, Τεργέστη 1872, σ. 51, φέρονται τὰ ἑξῆς: «πέρονσι ἐτόλμησαν ἀναφανδὸν πείθοντες ἢ μᾶλλον βιάζοντες καὶ τὸν μακαρίτην, τὸν ἄλλως σεβαστὸν καὶ ὁρθόφρονα Πατριάρχην Γρηγόριον, νὰ παραδώσῃν εἰς τὰς φλόγας, μέσα εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πατριαρχείου, ἔν εἰς Παρίσια τυπωμένον φυλλάδιον, ὅπου ἐκατακρίνετο ἡ πολλῶν ἀρχιεπισκόπων ἀδιαφορία περὶ τῆς παιδείας τοῦ Γένους» καὶ δὲν εὐχαριστήθησαν ἕως ἐδῶ, ἀλλ' εἶχαν σκοπὸν νὰ συστήσουν ἔν εἶδος φοικτῆς Censure καὶ Inquisition ἐναντίον ὅλων τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐρχομένων βιβλίων, ἐὰν δὲν τοὺς ἐμπόδιζαν 2 - 3 Φαναριῶται ἰσχυροί, πεπαιδευμένοι καὶ φιλόκαλοι». Ἐν σημειώσει (αὐτόθι) λέγεται: «Ἰλαρίων ὀνομάζεται ὁ παπᾶς, ὁ ὁποῖος ἐπρόβαλε τοιαυτὰ ὀλέθρια σχέδια». Ἡ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη γερμανιστῇ ἐν Κ. Iken Leukothea, τ. I, Λιψία 1825, σ. 9 (πρβλ. Μ. Λάσκαρι, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 249).

4. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, 'Ελληνικὴ Νομαρχία, ἥτοι Λόγος περὶ Ἐλευθερίας [Ἀθῆναι 1948], σ. ιε'.

5. Βλ. ἄνωτέρω, σ. 244.

ὁποῖαν ἔχει ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια τοῦ λαοῦ διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς πολιτικῆς του ἀνεξαρτησίας ¹.

Εἰς αὐτὴν τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν, τὴν συντελουμένην διὰ τῆς θρησκείας, ἀπέβλεπεν ἀναλαμβάνων τὸ 1818 τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως τῶν Γραφῶν, τὸ ὁποῖον ἐπίσης προεκάλεσε τὴν ἐναντίον του μῆνιν τῶν θεωρούντων ὅτι ἡ μετάφρασις αὕτη ἐξυπηρετεῖ τοὺς σκοποὺς τῶν προτεσταντῶν ². Τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας μελέτης ἐτονίσθη, ἔχει ἐρευνηθῆ εἰς ὅλας του τὰς λεπτομερείας καὶ δὲν εἶναι σκόπιμον νὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἰδιαίτερος λόγος περὶ αὐτοῦ ³. Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ἰλαρίων εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὴν ὁποῖαν ἠδυνήθη νὰ ὀλοκληρώσῃ ⁴, καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὴν ὁποῖαν ἐπίσης ἀνέλαβεν ⁵, εἰργάσθη μὲ ἀπόλυτον σεβασμὸν πρὸς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς μεταφράσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς δύο ἐν τέλει δημοσιευομένας ἐπιστολάς του, αἱ ὁποῖαι ρίπτουν νέον φῶς εἰς τὸ ὅλον θέμα καὶ ἀποκαλύπτουν τὴν περὶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα ἐγκράτειαν τοῦ ἀνδρός ⁶.

Ἡ τελευταία περίοδος τοῦ βίου τοῦ Ἰλαρίωνος, ἡ τῆς ἀρχιερατείας του ἐν Τορνόβῳ τῆς Βουλγαρίας ⁷, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ θέμα ἰδιαίτερας μελέτης, λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ⁸. Θὰ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 242.

2. Προσφάτως (1967) ἐδημοσιεύθη νέα μετάφρασις τῆς Καινῆς Διαθήκης γενομένη ἐπιμελείᾳ τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Β. Βέλλα, Ἀρχιμ. Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου, Ἀμ. Ἀλιβιζάτου καὶ Γερ. Κονιδάρη. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀποδεικνύει πόσον ἔχουν μεταβληθῇ αἱ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς μεταφράσεως ἀπόψεις τῶν θεολόγων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰλαρίωνος.

3. Βλ. τὴν ἐν σ. 225 τῆς παρουσίας βιβλιογραφίαν.

4. Ἐξεδόθη τὸ 1828 κατόπιν ἀναθεωρήσεώς της ὑπὸ τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας (βλ. Μ. Σιῶτη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 27, Ε. Κακούλιδου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 19). Τὸν πλήρη τίτλον βλ. ἐν Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τ. Α', σ. 269 ἀρ. 1766.

5. Ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐξεδόθη μόνον ἡ μετάφρασις τοῦ Ψαλτηρίου (Μ. Σιῶτη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 28).

6. Ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν, ἐκ χειρογράφου προερχομένου ἀπὸ τὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης, ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ν. Βαροῦς (βλ. ἀνωτέρω, σ. 226, σημ. 3).

7. Διὰ τὴν πρὸ τοῦ 19ου αἰῶνος ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως ταύτης βλ. Α. Ντ. - Ε. Μ. Ταχιάος, Die Aufhebung des bulgarischen Patriarchats von Tirnovo, «Balkan Studies», τ. 4 (1963), σσ. 67 - 82.

8. Ἀξιόλογος ἀπὸ πάσης πλευρᾶς εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα ἤδη ἀνωτέρω (σ. 226, σημ. 2) πρόσφατος μελέτη τοῦ Ἀμερικανοῦ ἱστορικοῦ J. Clark. Ἀπὸ τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν σημειῶ τὰ περὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰλαρίωνος ἐν Τορνόβῳ γραφέντα ὑπὸ τοῦ I. V. Snegarov, Οἱ μητροπολίται Τορνόβου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (βουλγαριστί), Σόφια 1935, σσ. 236 - 243.

σημειώσωμεν τοὺς κυριωτέρους σταθμοὺς τῆς ἐν Τορνόβω δράσεώς του.

Πρὸ τοῦ Ἰλαρίωνος καὶ ἄλλος Κρής εἶχε διατελέσει μητροπολίτης Τορνόβου, ὁ Ἄνθιμος, ὁ ὁποῖος προήρχετο ἀπὸ τὴν μονὴν Ἁγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων¹. Ὁ Ἰλαρίων ἐξελέγη μητροπολίτης Τορνόβου τὸν Ἰούνιον τοῦ 1821 εἰς μίαν ἡρωϊκὴν ἀλλὰ καὶ τραγικὴν διὰ τὸν ἑλληνισμὸν περίοδον, μετὰ τὸν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπαγχονισμὸν τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννικίου, ὁ ὁποῖος μετὰ τῶν ἀρχιερέων Δέρκων, Θεσσαλονίκης καὶ Ἀδριανουπόλεως εἶχε φυλακισθῇ ἀπὸ τοῦ τέλους Μαρτίου εἰς Μποσταν-τζήμπαση Κωνσταντινουπόλεως².

Τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν του γνωρίζομεν ἐπακριβῶς ἐκ γράμματός του, κατακεχωρισμένου εἰς κώδικα τῆς μητροπόλεως Τορνόβου ὑπὸ χρονολογίαν 1 Δεκεμβρίου 1822³.

«*Ἐν ἔτει ρωκα΄ Ἰουνίου ιβ΄, ὁργῇ καθυποβληθέντος ἀνατορικῇ, κρίμασιν οἷς οἶδε Κόριος, τοῦ αἰδιμόν προκατόχον ἡμῶν κυρίου Ἰωαννικίου, ἡμεῖς, καίτοι πᾶσι χαίρειν εἰπόντες καὶ ἐν τῷ κατὰ τὴν νῆσον Χάλκην ἱερῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῷ ἐπιλεγομένῳ τοῦ Κορημνοῦ τὰς διατριβάς ποιούμενοι, μετεπέμψθημεν προσκλητηρίοις γράμμασι τοῦ τε Παναγιωτάτου δεσπότη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου κυρίου Εὐγενίου καὶ τοῦ ἐνδοξοτάτου μεγάλου διερχομένου κυρίου Σταυράκη Ἀριστάρχου καὶ ἐπετάχθημεν ἐπομένως νὰ ἀναδεχθῶμεν τὴν πνευματικὴν ποιμαντορίαν τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Τορνόβου*». Ἀναφέρει περαιτέρω ὁ Ἰλαρίων ὅτι πολλὰς προσπάθειάς κατέβαλε νὰ ἀποσεισῇ «*τοῦτο τὸ βάρος διὰ τὸ ἐπιφοβὸν καὶ δυσχερές*» τῶν καιρῶν καὶ μᾶς πληροφορεῖ ἐν συνεχείᾳ ὅτι «*ψήφων κανονικῶν γενομένων*» ἔχειροτονήθη μητροπολίτης «*ἐν τῇ κατὰ τὸ μετόχιον τῶν Σιναιτῶν ἱερᾷ ἐκκλησίᾳ τοῦ Τιμίου Προδρόμου παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου γέροντος ἁγίου Νικομηδείας κυρίου Παναρέτου*».

Εἰς Τόρνοβον ὁ Ἰλαρίων εὐρίσκετο τὴν 27 Νοεμβρίου, ἐπισκέφθη δὲ ἅμα τῇ ἀφίξει του ἐκεῖ «*ἅπαντα τὰ μέρη*» τῆς ἐπαρχίας του πρὸς ἐξέτασιν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τῶν χριστιανῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν ναῶν⁴.

Ἡ ἀρχιερατεία του διήρκεσε μέχρι τέλους τοῦ 1826 ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827. Τὴν 25 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου εἰς τὴν μητρόπολιν Τορνό-

1. Ν. Β. Τωμαδάκης, Σύντομον Διάγραμμα τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΔΙΕΕ, τ. 14 (1960), σ. 32.

2. Βλ. Αἰμ. Τσακοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., τ. 31 (1956), σ. 440, καὶ τὴν δημοσιευομένην ἐνθῦμῳ ἐν Κ. Τριανταφύλλου, Ἡ βυζαντινὴ οἰκογένεια Χαϊρέτη καὶ τὸ ἐν Πάτραις ἀρχεῖον τῆς, Πάτραι 1956, σ. 48.

3. Iv. Snegarof, Der alte Kirchenkodex von Tirnowo - Dokumente, I, Sofia 1934, σσ. 22 - 24.

4. Iv. Snegarof, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 22.

βου ἐξελέγη ὁ ἀπὸ Κεσπεντηλίου Κωνστάντιος, ὁ ὁποῖος παρέμεινεν εἰς τὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1830, ὅτε κατὰ Νοέμβριον ἀποκατεστάθη εἰς αὐτὸν ὁ Ίλαρίων ¹. Ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τῆς ἐпанεκλογῆς του πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Ίλαρίων εἶχεν ἐξωσθῇ «*παρὰ πάντα δίκαιον λόγον καὶ δίχα κανονικοῦ ἐγκλήματος*» καὶ ὅτι ἡ ἐκ νέου ἐκλογή του ἐκρίθη ἐπιβεβλημένη διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πνευματικῆς ἁρμονίας τῆς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία εἶχε διαταραχθῇ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κωνσταντίου ². Δὲν γνωρίζομεν τί συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1828 φυλάκισίν του μετ' ἄλλων μητροπολιτῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ μὲ ἀρκετὴν εἰρωνεῖαν ὁ Κ. Πολυχρονιάδης εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Γ. Πραϊδην ³. Ὅπωςδὴποτε εἰς τὴν κατὰ τὸ 1830 ἐпанεκλογὴν του πολὺ θὰ συνετέλεσεν ὁ τότε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνστάντιος Α' ὁ ἀπὸ Σιναιίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Ίλαρίων ἀπὸ νεαρῆς ἡλικίας συνεδέετο.

Ἡ ἐν Τορνόβφ ἀρχιερατεία τοῦ Ίλαρίωνος, ἡ ὁποία διήρκεσε μέχρι τοῦ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1838 θανάτου του, ὑπῆρξε γονιμωτάτη. Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἔργων του ὑπῆρξεν ἡ ἴδρυσις σχολῆς εἰς τὴν ἔδραν τῆς ἐπαρχίας του, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ὡς καὶ ἡ φροντίς του διὰ τὴν σύνταξιν γραμματικῆς τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης καὶ ἡ εἰς τὴν βουλγαρικὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ παλαιότερον διατυπωθεῖσα ἂποψις ὅτι ἔκαυσε τὴν πλουσίαν εἰς χειρόγραφα βιβλιοθήκην Τορνόβου, ἀπεδείχθη ὡς μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς τὴν πραγματικότητα ⁴, ἡ δὲ μορφή τοῦ Ίλαρίωνος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Βουλγαρίας. Ὅταν ἀπέθανεν, ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐγράφη τὸ κατωτέρω ἐπίγραμμα :

*Μάτην, ὦ λίθε, τήνδε καλύπτεις κόνιν Ίλαρίωνος Σιναιίτου
τοῦ σοφοῦ τε Ἀρχιερέως Τορνόβου).*

Τὴν δὲ αὐτοῦ ψυχὴν οὐποτε κρύψεις.

*Λαβὼν γὰρ αὐτὴν εἰς χεῖρας ὁ δεσπότης
ταῖς τῶν δικαίων σσνηρίθμησε χορίαις.*

Ἐν ἔτει 1838, Φεβρουαρίου 8 ⁵.

1. Αἰ μ. Τσακοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., τ. 31 (1956), σ. 451, τ. 32 (1957), σ. 80.

2. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βορείου Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς, «Θρακικά», τ. 8 (1937), σσ. 182 - 183.

3. Ἐ μ μ. Πρωτοψάλτη, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τ. Β' [= Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 8], Ἀθῆναι 1963, σσ. 140 - 144.

4. Βλ. Μ. Λάσκαρι, Τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα, σσ. 249 - 250, R. Clark, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 269.

5. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἐδημοσιεύθη ὑπὸ I. Snegarov, Οἱ μητροπολίται Τορνόβου, σ. 243, σημ. 3.

Δημοσιεύοντες κατωτέρω τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν δύο ἐπιστολὰς τοῦ Ἰλαρίωνος θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσωμεν ὅτι αὐταὶ δὲν εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὴν ἔρευναν. Λίαν ἐνωρὶς μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ἀποσπάσματα τῶν ὑπὸ ἐρευνητῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ¹.

Τὸ αὐτόγραφον τοῦ Ἰλαρίωνος, ὡς προκύπτει ἐκ συνοδικοῦ πρὸς αὐτὸν γράμματος τῆς 20 Ἰουνίου 1824, σφραγισθὲν ἐναπετέθη εἰς τὸ Κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἐθεωρήθη ἀσύμφορος ἡ περὶ τοιαῦτα θέματα συζήτησις «ἐν ταῖς τοιαύταις ἀγχιστροφίαις τοῦ καιροῦ περιστάσεσιν», ἥτοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως ². Τὸ κείμενον ὅμως τῶν δύο ἐπιστολῶν παρεδόθη ἐν ἀντιγράφοις διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 192 κώδικος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης ³ καὶ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1341 κώδικος τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος ⁴. Τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς τὸ κείμενον παρεδόθη καὶ δι' ἄλλου κώδικος, τοῦ ὑπ' ἀριθ. 723 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ⁵. Εἶναι βέβαιοι ὅτι τὰ εἰς τοὺς κώδικας τῆς Χάλκης καὶ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἀντίγραφα εἶδεν ἢ καὶ ὑπηγόρευσεν αὐτὸς ὁ Ἰλαρίων, δεδομένου ὅτι τὴν ὑπογραφὴν του εὗρισκομεν ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸ τέλος τῆς ἐν τῷ κώδικι τῆς Χάλκης πρώτης ἐπιστολῆς (τῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Σύνοδον), ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς γράμμα του, συνεσταχωμένον εἰς τὸν κώδικα τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, πρὸς μὴ κατονομαζόμενον ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Συναῖτης κληρικὸς ἀπέστειλεν ἀντίτυπον τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθεῖσης Καινῆς Διαθήκης. Τὸ γράμμα τοῦτο θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν :

Ὑψηλότατε, πανευκλέστατε καὶ εὐμενέστατέ μοι αἰθέντα,

Ἡ πρὸς τὴν ὑμετέραν θεοφροῦνητον ὑψηλότητα ὀφειλομένη εὐκρινὴς προσφορά μὲν πρὸς ἐνδειξιν τῆς πρὸς αὐτὴν ἀφοσιώσεώς μου ἔστιν ἡ ἀέναος καὶ ἐκτενὴς πρὸς θεὸν ἱκεσία μου ὑπὲρ τῆς πολυχρονίου καὶ πανευδαίμονος

1. Στ. Μπαϊρακτάρης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 8. Κυρίως ἐχρησιμοποίησε ταύτας ὁ Ν. Vaporiș (βλ. ἄνωτέρω, σ. 226, σημ. 3).

2. Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικῆς Ἱστορίας Μνημεῖα, Α', Γρηγορίου τοῦ Ε' 9 διάδοχοι, Ἀθῆναι 1900, σσ. 38 - 39.

3. Μικροφίλμ τοῦ κώδικος τούτου μοὶ ἀπέστειλεν ὁ Ν. Vaporiș, καθηγητῆς τῆς ἐν Βοστώνῃ Θεολογικῆς Σχολῆς, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

4. Περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. ἐν Ἰ. Σακκελίω, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθῆναις 1892, σ. 243. Ὁ κώδιξ οὗτος ἐγράφη τὸ 1837 ὑπὸ Σ.Κ.Ο [= Σοφοκλέους Κωνσταντίνου Οἰκονόμου], ὡς προκύπτει ἐκ τῆς εἰς τὸ φ. Ια σημειώσεως τοῦ Σακκελίω.

5. Βλ. C. Litziș, Catalogul manuscriselor Grecești, București 1909, σ. 270. Μικροφίλμ καὶ φωτογραφίαι μοὶ ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ φίλου ἱστορικοῦ κ. Paul Cernovodeanu, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

αὐτῆς ὑγιείας καὶ ὑπὲρ τῆς ἀμεταπτώτου καὶ ἀστεμφοῦς διαμονῆς τοῦ ὕψους αὐτῆς ἐπὶ τοῦ πανεκλάμπρου αὐτῆς ἡγεμονικοῦ θρόνου. Τοῦτο τὸ ἱερὸν χρέος μου καθ' ἡμέραν καὶ καθ' ὥραν ἐκτελεῖται, καὶ ἐπειδὴ εἶναι προσφνὲς καὶ εἰλικρινές, πέποιθα ὅτι γίνεται καὶ εὐπρόσδεκτον τῷ Θεῷ.

Ἀλλ' ἐπίσης ἐνόμισα χρέος μου νὰ ὑποβάλω πρὸ τῶν ἡγεμονικῶν αὐτῆς ὀφθαλμῶν καὶ ἐν ὁρατὸν τεκμήριον, εἰς ὃ ἐνατενίζονσα ἐνίστε νὰ ὑπενθυμῆται τοῦ ταπεινοῦ μέν, διαπύρου δὲ πρὸς Θεὸν ἱκέτου ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας ὑψηλότητος.

Προσφέρω λοιπὸν τῇ ὑμετέρᾳ θεοφρονήτῳ ὑψηλότητι τὴν γενομένην μὲν παρ' ἐμοῦ μετάφρασιν ἀπάσης τῆς Νέας Διαθήκης, ἐκδοθεῖσαν δὲ εἰς τύπους ἐν Λόνδρᾳ, διὰ τοῦ ἐπιδιδόντος πρὸς αὐτὴν καὶ τὸ ἰδιαίτερον ταπεινὸν εὐχετικόν μου κυρίου Μιχαήλου. Ἐπειδὴ δὲ καί τινες δεισιδαίμονες ἀντέστησαν τότε καταδικάζοντες τὴν τῶν Ἱερῶν Γραφῶν μετάφρασιν συναποστέλλω καὶ τι ἐγχειρόδιον χειρόγραφον, δι' οὗ κατηγωνισάμην καὶ κατεσίγασα τὰς ἐκείνων κενὰς καὶ κακοζήλους φωνάς.

Υπόδεξαι, τοίνυν, ὑψηλότετε καὶ εὐμενέστατέ μοι ἡγεμόν, ἐν εὐμενεῖᾳ τὴν λιτὴν ταύτην προσφορὰν μου, ὥς ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς ἀπεδέξατο τὸ κοίλαις χερσὶ προσηγμένον ὕδωρ καὶ μέμνησο τοῦ σοῦ ταπεινοῦ εὐχέτου.

Τῆς ὑμετέρας θεοφρονήτου ὑψηλότητος,

Διάπυρος πρὸς Θεὸν ἱκέτης
ὁ Τορνόβον Ἰλαρίων.

Κατὰ τὴν ἐκδοσιν ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ διορθώσω σιωπηρῶς τὰ ἐλάχιστα ὀρθογραφικὰ ἀβλεπτήματα καὶ νὰ προσθέσω ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν τὰς παραπομπὰς εἰς γραφικὰ χωρία, ὅπου δὲν ἔπραξε τοῦτο ὁ συντάκτης τῶν ἐπιστολῶν. Ἐν τέλει παρέχω κριτικὸν ὑπόμνημα.

Α'

Πρὸς τὸν Παναγιώτατον, θειότατον καὶ τρισέβαστόν μοι Δεσπότην, τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κύριον κύριον Ἀνθιμον καὶ τὴν περὶ αὐτὸν ἱερὰν τῶν σεβασμιωτάτων ἁγίων Γερόντων ὁμίγηρυν, περὶ τῆς διαθέσεως τῆς Τυπογραφίας καὶ τῆς εἰς τύπους ἐκδόσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν.

5 Σεβασμιώτατοι Πατέρες!

Ὅτι ἡ τυπογραφία εἶναι ἀναγκαιοτάτη εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων καὶ πρόξενος ὅτι πλείστων ἀγαθῶν, τοῦτο ἀπεδείχθη ἱκανῶς ἐν τῷ ἐκδοθέντι παρ' ἐμοῦ πρότερον περὶ τυπογραφίας ἐγχειριδίῳ· δείκνυται δὲ ἔτι μᾶλλον καὶ ἀπὸ τὰς κατὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἀνθούσας τυπογραφίας, αἵτινες ὅχι 10 μόνον τὰς πόλεις κοινῶς ὠφελοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ, καίτοι πολλὰ οὐσαι, τοὺς καλλιεργοῦντας αὐτὰς καταπλουτίζουσιν. Ἡ τυπογραφία ὁμως, καίτοι πολλὰν οὐσα παρεκτικὴ καλῶν, ὥς εἴρηται, ἐὰν μὴ λάβῃ τὰς προσφυνεῖς ἀρχάς, ἐὰν μὴ ἔχῃ συνειδήσεως καὶ ἀόκνου καὶ συντόνου ἐπιμελείας, οὐ μόνον καλῶν 15 εἶναι ἄγονος, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς ἐπιζηήμιος γίνεται, ὅπερ καὶ συνέβη δις εἰς τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τοῦ Γένους Τυπογραφίαν· διότι οἱ κατὰ πρότον ἐγκαταβαλόντες τοὺς θεμελίους αὐτῆς, τῶν μὲν ἄλλων ἐφρόντισαν, παρεῖδον ὁμως τὸ ἀναγκαιοτάτον, μὴ λαβόντες πρόνοιαν νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς αὐτὴν ἄνδρα εἰδότα ἐπ' ἀκριβὲς τὴν τυπογραφικὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ τὴν ἀνεδέξατο 20 ὁ ἀπὸ Νεοχωρίου ἱατρὸς Βασίλειος, ἀνὴρ ἰδὼν μὲν, οὐκ εἰδὼς δὲ τυπογραφίαν, καὶ ἐκ τούτου αὐτὸς μὲν ἴσως ὠφελήθη, ὥς τινες λέγουσιν, οἱ συνεισενεγκόντες ὁμως ἐζημιώθησαν καὶ ἡ Τυπογραφία σχεδὸν κατηργήθη. Μετὰ δὲ τινες χρόνους ὃ τε κύρ Ἀλέξανδρος Ἀργυράδος καὶ ὁ κύρ Κωνσταντῖνος Κορέσιος, ἄνδρες πάντῃ ἀνίδεοι τῶν κατὰ τὴν τυπογραφίαν, εἴτε αὐτοὶ ζήλω 25 κινήθεντες εἴτε καὶ παρ' ἄλλων προτραπέντες, ἀνεδέξαντο τὴν Τυπογραφίαν καὶ πρὶν νὰ παρατηρήσωσι τὴν ἱκανότητά των καὶ νὰ λάβωσι τὴν ἀποχρῶσαν πείραν τῶν τυπογραφικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀνεδέχθησαν βάρος πολλῷ ἀνώτερον καὶ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δεξιότητός των, τὴν ἐκδοσὶν δηλαδὴ τοῦ Λεξικοῦ τῆς Κι β ω τ ο ὅ, διὰ τὴν ὁποίαν ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλωσιν ὅσα δὲν εἶχον καὶ νὰ 30 ἔλθωσιν εἰς ἀμηχανίαν, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἐγένοντο ὅσα ἐγένοντο εἰς τὴν τρίτην ἀποκατάστασίν της, ὅτε, ἐπειδὴ τὸ Κοινὸν ἦτον βεβιασμένον, διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς δοθὲν τοῖς ὀφθεῖσι τυπογράφοις κοινὸν συνοδικὸν γράμμα, νὰ πληρώσῃ εἰς αὐτοὺς ὅλην τὴν συμβᾶσαν αὐτοῖς ζημίαν, κοινῇ γνώμῃ ἐνηφίσθη νὰ ἀγοράσῃ τὸ κοινὸν ἅπασαν τὴν εὐρισκομένην ἐν αὐτῇ διάφορον ὕλην καὶ 35 νὰ τὴν ἀναλάβῃ εἰς τὴν ἐπιστάσιν του καὶ νὰ τὴν καλλιεργήσῃ ἐπὶ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ· καὶ διορισθέντων ἐφόρων ἀπὸ τε τῶν ἐγκριτωτέρων Ἀρχιερέων καὶ ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ καταλόγου, ἐγένετο σκέψις ἀκριβοῦς περὶ τῆς

- καλῆς αὐτῆς ἀποκαταστάσεως, καὶ οὕτως ἐρρυθμίσθη ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ
 προέβαινεν εὐτυχῶς, καθὼς εἶναι δυνατόν νὰ ἴδῃ τις εἰς τοὺς ἐγχειρισθέντας
 40 παρ' ἐμοῦ τῷ ἀγίῳ Αἰήμον δέκα μηνῶν λογαριασμοὺς τῆς Τυπογραφίας.
 Ἀλλ' οἱ κατάρτατοι ἀποστάται, οἱ τὴν κοινὴν διαταράξαντες ἡσυχίαν, ἀφ' οὗ
 ἐπροξένησαν Ἰλιάδα κακῶν εἰς τὸ δυστυχὲς γένος, ἐγένοντο αἴτιοι τοῦ νὰ
 ἀπρακτῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο τὸ κοινὸν καλόν, καὶ νὰ εἶναι ὑπὸ κίν-
 45 δονον προφανέστατον ἑκατὸν εἴκοσι πέντε χιλιάδων γροσίων τοῦ κοινοῦ. Ἡ
 δὲ τοιαύτη ζημία, οὕσα ἱκανῶς αἰσθαντική, ὑποχρεοῖ ἕκαστον τῶν ἀδελφῶν
 νὰ συνεισφέρῃ ἢ γνώμην πρὸς ἀποφυγὴν ἢ χρήματα πρὸς καταβολήν. Καὶ
 ἐπειδὴ ἐγὼ δέκα ὀλοκλήρους χρόνους ἐνησχολήθην εἰς αὐτὴν καὶ πολυειδῶς
 ἐξηρεύνησα τὰ κατ' αὐτήν, ἴσως μοι εἶναι συγκεχωρημένον νὰ εἴπω πρῶτον
 τὴν γνώμην μου, καὶ διὴ λέγω.
- 50 Ἡξεύρω ὅτι πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν νομίζοντες τὴν Τυπογραφίαν αὐτὴν
 καθ' ἑαυτὴν αἰτίαν τῶν δυστυχημάτων τῆς, προκρίνουσι τὴν κατάργησίν τῆς
 μᾶλλον ἢ τὴν σύστασίν τῆς· ἀλλ' ἡ κατάργησις ἔχει σαφέστατα προκειμένην
 τὴν ζημίαν τοῦλάχιστον ἑκατὸν χιλιάδων γροσίων, καθότι τὰ ἐν αὐτῇ εὐρι-
 55 σκόμμενα τυπογραφικὰ ἐργαλεῖα, ἐὰν πωληθῶσι, θέλουσι πωληθῇ τὰ μὲν ὡς
 ἀπλῶς ξύλα, τὰ δὲ ὡς ἀκατέργαστος σίδηρος καὶ μόλυβδος· τὰ δὲ βιβλία ὡς
 ἀτελῇ θέλουσι μείνει ἄχρηστα καὶ οὕτως ἡ συναχθησομένη ποσότης ἐκ τῆς
 πωλήσεως αὐτῶν δὲν θέλει ἀπαρτισθῇ οὐδὲ εἰς τριάκοντα χιλιάδων γροσίων·
 ἀλλ' εἰ μὲν καὶ δὲν ὑπεφαίνετο ἄλλος τρόπος οἰκονομίας, δι' οὗ ἤθελε δυνηθῇ,
 60 θεμελιουμένη ἐπὶ βάσεως εὐσταθοῦς, νὰ ὀρθοποδίσῃ καὶ νὰ βελτιωθῇ, καὶ
 ἐγὼ ἤθελον ἐγκρίνει τὸ νὰ καταργηθῇ, διὰ νὰ μὴν ὑποπέσωμεν εἰς ζημίαν
 μείζονα· προκειμένου δὲ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔχῃ ἡ Τυπογραφία
 ἐπιστάτην, ἄνδρα εὐσυνειδήτην καὶ ἄοκνον, καὶ ἐργάτας ἐπιμελεῖς καὶ εἶναι
 δυνατόν, χωρὶς νὰ καταβάλλῃ ἐξ ἰδίων τῆς, νὰ προμηθεύηται καὶ τὰ ἔξοδά τῆς
 καὶ κέρδος ἱκανὸν νὰ ἀφήνῃ, ἐγκρίνω, συναινούσης καὶ τῆς Ἱερᾶς καὶ τρισε-
 65 βάστον Συνόδου, ὥστε ἡ τυπογραφία νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς,
 βαδίζουσα κατὰ τὴν ὁδηγίαν, τὴν ὁποίαν θέλω ἐκθέσει ἐφεξῆς ἐν κεφαλαίοις.
 Ὁ προκείμενος δὲ οὗτος τρόπος εἶναι ἢ εἰς τύπους ἔκδοσις τῶν μεταφρασθέν-
 των Ἱερῶν βιβλίων, τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, περὶ ὧν ἐφεξῆς
 ῥητέον.
- 70 Ὅλος ὁ πιστὸς λαὸς τοῦ Κυρίου ὁμολογεῖ ὅτι τὰ Ἱερὰ ταῦτα βιβλία εἶναι
 ὁ ἀρραγὴς θεμέλιος τῆς εὐσεβοῦς πίστεώς του καὶ ἡ σταθερὰ βάσις τῆς ἀληθοῦς
 ἠθικῆς, τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ φυλάττῃ ὁ χριστεπώνυμος λαός. Ἄν κανεὶς ὁμως
 ἐρωτήσῃ τινά, ἢ τῶν ἐντὸς τῶν ἱερῶν περιβόλων ἢ τῶν ἐκτὸς χριστιανῶν,
 75 ὅποια εἶναι τὰ ἐν τοῖς Ἱεροῖς τούτοις βιβλίοις διδασκόμενα θεῖα δόγματα καὶ
 ὅποια τίς ἐστιν ἡ δι' αὐτῶν ἐκκαλουμένη ἠθικὴ, ὀλιγότατοι εἶναι ἐκεῖνοι, οἵ-
 τινες ἔχουσιν οὐχὶ διηκριβωμένην γνώσιν, ἀλλ' ὅπως οὖν ἀμυδρὰν τῶν ἐν αὐ-
 τοῖς εἴτε ἱερῶν εἴτε καὶ ἠθικῶν ἐννοιῶν· οἱ πλεῖστοι δέ, ἀσθενοῦντες τῇ πίστει,

θέλουσιν εἶπει καὶ μάλα προχείρως τὸ ἀποστολικὸν ῥητὸν ἐκεῖνο «πὼς πιστεύομεν οὐ οὐκ ἠκούσαμεν ἢ πὼς ἀκούσομεν χωρὶς κηρύσσοντος ἢ πὼς κηρύ-
 80 ξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλώσιν;» [Ρωμ. ι', 14, 15], ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον «ἡ πίστις δι' ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοή διὰ ῥήματος Θεοῦ». [Ρωμ. ι', 17]. Καὶ οἱ μὲν θεοὶ Ἀπόστολοι αὐτήκοοι ἐγένοντο τῶν τοῦ Θεοῦ ῥημάτων, εἴτε διὰ λαλιᾶς τοῦ Κυρίου, εἴτε καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως, ὥς καὶ οἱ ἱεροὶ Προφῆται, καὶ γραφῇ παραδόντες ὅσα αὐτοῖς ἢ ἐλαλήθησαν ἢ ἀπεκαλύφθησαν, κατέλιπον
 85 εἰς ἡμᾶς ἑλληνιστὶ συγγεγραμμένα.

Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἢ διαδοχὴ τῶν χρόνων καὶ ἢ ἀπὸ ἀθλιότητος εἰς ἀθλιότητα χεῖρονα μετάσεις τοῦ δυστυχοῦς ἡμῶν γένους κατέστησαν δυσχε-
 ρεστάτην τὴν γνῶσιν τῆς ἱερᾶς αὐτῶν ἀκοῆς καὶ διδασκαλίας, καθότι, ἀφ' οὗ οἱ πλεῖστοι μῆτε νὰ ἀναγινώσκωσιν ἠξεύρουσι, καὶ ὅσοι ἀναγινώσκουσιν, ἐκ
 90 τούτων οἱ πλείους εὐρίσκουσι σχεδὸν ξένην εἰς ἑαυτοὺς τὴν γλῶσσαν, διὰ τῆς ὁποίας αἱ θεαῖαι Γραφαὶ ἐκφράζουσι τὰ ἱερὰ δόγματα καὶ τὴν χριστιανικὴν ἠθι-
 κήν, καὶ ἐκ τούτου οἱ τε ἀναγινώσκοντες καὶ οἱ μὴ, ἀποτυγχάνουσι σχεδὸν τῆς ἀπ' αὐτῶν ὠφελείας, ἡ κήρυξις δὲ εἶναι σπανία διὰ τὴν ἐπ' ἄλλα ἀσχολίαν
 τῶν κηρυττόντων καὶ ἢ ἀποστολῇ σπανιωτέρα διὰ τὴν ἑλλειψιν τῶν ἀποστελ-
 95 λομένων, εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶναι ἂν ἦτον δυνατόν νὰ ὑψωθῇ ὁ λαός, εἰ καὶ μὴ εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ὑψηλοτέρων καὶ θεωρητικωτέρων ἐννοιῶν, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἰς τὴν κατανόησιν τῆς λέξεως, ἀφ' ἧς ἐδόνατο κἂν νὰ ἐννοήσῃ ὅσον συμ-
 βάλλει εἰς τὸ νὰ ὑψώσῃ τὰ ἦθη του κατὰ τὰ χριστιανικὰ χρῆμα. Ἀλλὰ
 τοῦτο, ἂν καὶ πρότερον ἦτον ἀπίθανον, καίτοι ἀνθούτων πολλὰ καὶ ἀκαδη-
 100 μῶν καὶ σχολείων, μετὰ τὴν δεινὴν ταύτην καταστροφὴν, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἀνεπίστως ἡ ἀποτροπῆ καὶ θεομισῆς φατρία τῶν ἀθείων ἀποστατῶν, εἶναι παντελῶς ἀμήχανον. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ἀμετάβλητον τὸ ὕψος τῶν ἐννοιῶν καὶ δυσχερὲς ἡ συμμόρφωσις των μὲ τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, μ' ὅλον τοῦτο ἀνάγκη πᾶσα νὰ μεταβάλλωμεν τοῦλάχιστον τὸν γνόφον, τὸν
 105 ὁποῖον περιτίθῃσιν εἰς αὐτὰς ἡ λέξις, καὶ νὰ τὸν διαλευκάνωμεν, διὰ νὰ γένηται, ὅσον εἶναι δυνατόν, καταληπτὸς εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀναγινωσκόντων καὶ τοῦτο ἴσως ἦτον ἀναγκαῖον νὰ διενεργηθῇ πρὸ χρόνων, διὰ νὰ ἀποβῇ κοινότερα ἢ ἀνὰγνωσις τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἄλλ' αἱ διαφόρως κατὰ καιροὺς ἐμπίπτουσαι περιστάσεις, ἴσως καὶ ἡ ἀφιλοκαλία καὶ παραμέλεια, ἐγένοντο αἰτία τοῦ νὰ
 110 μὴν ἐνεργηθῇ τοῦτο τὸ κοινωφελὲς ἔργον, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ ἴσως οὐδὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἤθελεν ἐνεργηθῇ, ἂν ἡ Ἱερογραφικὴ Ἀδελφότης^α τῶν Βρεττανῶν δὲν ἤθελεν ἀναλάβει φιλοκαλῶς τὴν φροντίδα τούτου.

Ἡ εὐκλεὲς καὶ κοινωφελὲς αὐτὴ Ἀδελφότης (εἰς τὴν ὁποίαν ὅλα τὰ

α. Οὕτως ἔκρινα εὐλόγον νὰ ἐκφράσω τὸ Société (= Ἑταιρεία) διότι ἐμόλυναν τὸ ὄνομα οἱ βδελυκτοὶ ἀποστάται.

- 115 ἔθνη ὀφείλουσιν ἀπείρους τὰς χάριτας) κατανοήσασα ἀπὸ τῶν πραγμάτων
ὅτι ἡ θεόπνευστος ἠθικὴ τῶν ἱερῶν τούτων βιβλίον δύναται νὰ μορφώσῃ τὰ
ἦθη τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ μεταφέρῃ ἀπὸ ἀγριότητος εἰς ἡμερότητα, ἀπὸ ἀτα-
ξίας εἰς εὐταξίαν καὶ ἀπὸ κτηνώδους ζωῆς εἰς βίον ἀνθρώπινον, ζήλω θεοφι-
λεῖ κινήθεῖσα αὐθαίρετον ἀνέλαβε φροντίδα τοῦ νὰ μεταφράσῃ δι' ἰδίων ἀνα-
120 λωμάτων ἅπαντα τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης εἰς ὅλας
τὰς ἀπανταχοῦ καθομιλουμένας γλώσσας καὶ νὰ ἐκδώσῃ εἰς τύπους διὰ τὴν
κοινὴν τῶν ἀνθρώπων ὠφέλειαν, καὶ μέχρι τούτου τὰ ἐξέδωκεν εἰς διαλέκτους
ἐπέκεινα τῶν ὀρδοίγοντα. Εὐροῦσα δὲ καὶ τὴν πρὸ ἑκατὸν πεντήκοντα χρόνων
γενομένην ἀπὸ τῆς ἑλληνίδος εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν γλῶσσαν μετά-
125 φρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀδεία πατριαρχικῇ, ἐξέδωκεν αὐτὴν ἐν Λόνδρῳ
καὶ διένειμεν. Ὑστερον δὲ πληροφορηθεῖσα διὰ τὸ κακόφραστον καὶ κακόζηλον
αὐτῆς τῆς μεταφράσεως, ὑπεχρέωσεν ἐμὲ εἰς τὴν ἐκ νέου μετάφρασιν καὶ τῆς
Νέας Διαθήκης καὶ πάντων τῶν ἱερῶν τῆς Παλαιᾶς βιβλίων. Ἐγὼ δὲ ἐρωτήσας
130 πρῶτον τὴν ἀγιοτάτην ἡμῶν Ἐκκλησίαν, ἃν εἶναι συγκεχωρημένη ἢ μετάφρα-
σιν, καὶ λαβὼν ἄδειαν ἔγγραφον παρὰ δύο ἀοιδίμων πατριαρχῶν ἀνεδέχθη τὸ
ἔργον ἐπὶ συνθήκαις τοιαύταις :

αον. Ἡ μετάφρασις νὰ γένηται ἐπ' ἀκριβὲς κατὰ λέξιν, ὅσον εἶναι δυνα-
τόν, μετὰ ἀτενοῦς παρατηρήσεως τῆς κυριολεξίας.

- βον. Ἀπαρτισθεῖσα ἑκατέρα τῶν μεταφράσεων νὰ ὑποτεθῇ εἰς τὴν
135 ἐπίκρισιν ἐνός τινος τῶν πεπαιδευμένων ἀρχιερέων, διὰ νὰ ἐπέλθῃ αὐτὴν ἐσκεμ-
μένως, καὶ εἴ τι παρωράθῃ νὰ ἐπιδιορθοῦται καί, διδομένης παρ' αὐτοῦ τῇ
Ἱερᾷ Συνόδῳ ἀποδείξεως ἐπιβεβαιωτικῆς τῆς ὀρθῆς μεταφράσεως, νὰ ἐκδί-
δωται ἐγγράφως πατριαρχικῇ ἀδείᾳ τῆς εἰς τύπους ἐκδόσεως, ἥτις καὶ θέλει
συνεκδοθῇ.

- 140 γον. Ἡ ἐκδοσις νὰ ἀποπερατωθῇ εἰς τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τοῦ Γέ-
νους Τυπογραφίαν ὑπ' ὄψιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιστατούντος ἢ ἐμοῦ ἢ ἄλλου
τινὸς ἀνδρὸς πεπαιδευμένου εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν τυπικῶν παροραμάτων.

- δον. Τὰ ἐκδοθησόμενα βιβλία θέλουσιν εἶναι δέκα χιλιάδες σώματα, ἐξ
ᾧ τὰ μὲν θέλουσιν ἔχει παρακείμενον καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, τὰ δὲ μόνην
145 τὴν μετάφρασιν κατὰ τὴν γενομένην τότε συνθήκην μετὰ τοῦ κυρίου Ἀλεξάν-
δρου Ἀργυράμου.

- Ἐπὶ τοιαύταις συνθήκαις ἀνεδέχθη τούτο τὸ ἔργον καί, Θεοῦ συναυρου-
μένου, ἀπεπεράτωσα τὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἐπιθεωρήσας
αὐτὴν ἐν τῇ πολυωδύνῳ περιγηγῆσει μου τὴν ὑπέβαλον εἰς τὴν ἐπίκρισιν τοῦ
150 πανιερωτάτου ἁγίου Σιναίου κυρίου Κωνσταντίου, ἀνδρὸς πεπαιδευμένου, εἰ-
δήμονος πρὸς τῇ ἑλληνικῇ καὶ πολλῶν ἄλλων διαλέκτων καὶ ἱκανῶς ἐγκύφαν-
τος εἰς τὰς ἱερὰς Γραφὰς καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν τούτων ὑπόμνη-
ματιστῶν, ὅστις καὶ ὡς τοιοῦτος διωρίσθη διὰ πατριαρχικῆς ἀποδείξεως
εἰς τὴν τῆς μεταφράσεως ταύτης ἐπιθεώρησιν· τὸ δὲ πλεῖστον μέρος τῆς

155 Παλαιᾶς Γραφῆς εἶναι μεταπεφρασμένον, καὶ ὅλον ἐξακολουθεῖται καὶ τῶν λοιπῶν ἢ μετάφρασις καί, Θεοῦ συναντιλαμβανομένον, ἔως οὗ νὰ ἀποπερατωθῇ ἡ ἔκδοσις τῆς Νέας Διαθήκης, θέλει εἶναι ἐτοιμία πρὸς ἔκδοσιν καὶ ἡ Παλαιά.

Ἐφύλαξα δὲ ὕψος εἰς ταύτην μου τὴν μετάφρασιν οὔτε πολλὰ ὑψηλόν, 160 ὥστε νὰ συσκιάζεται πάλιν ἡ ἔννοια, οὔτε πεπατημένον, ὥστε νὰ ἐξευτελίῃται τὸ γραφικὸν ὕψος· ἐφιλοτιμήθην νὰ ἀποφύγω πᾶσαν χυδαῖκην καὶ λέξιν καὶ φράσιν καὶ νὰ φυλάξω ὕψος καὶ καταληπτὸν καὶ ὁμαλόν, ὥστε νὰ χρησιμεύῃ καὶ ὡς παράδειγμα τῆς κοινῆς ὁμιλίας τοῦ λαοῦ. Ἐπεμελήθην, ὅσον μοι ἦτο δυνατόν, νὰ προσαρμόσω εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης τοὺς ἐν 165 ταῖς Γραφαῖς ἐβραϊκούς ἰδιωτισμούς. Ὅσαι λέξεις δογματικῶς κυριολεκτοῦνται εἰς τὰ πράγματα, ὡς τὸ «ν ἰ ὁ ς ἄ ν θ ῳ ῥ ὀ π ο υ», τὸ «π α ρ ἄ κ λ η τ ο ς», τὸ «ἐ κ π ο ρ ε ῦ ε τ α ὰ» καὶ ἄλλα, μένουσιν αἱ αὐταί· ὅπου ἡ κατὰ λέξιν μετάφρασις ἦτον δυσχερής, μετεχειρίσθην καταλλήλους φράσεις καὶ ὅπου ἦτον ἑλλειψις λέξεως ἢ ἡ ἔννοια εἰς τὴν κατὰ λέξιν μετάφρασιν ἔμενεν ἀσαφής, 170 προσέθηκα τὰς καταλλήλους λέξεις πρὸς σαφήνειαν, ἀλλ' αἱ τοιαῦται εἶναι μετὰ τὴν παρενθέσεων καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει θέλουσι τυπωθῇ δι' ἑτεροειδῶν στοιχείων, κατὰ τὴν συνθήκην. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ τρόπου τῆς μετάφρασεως. Μεταφράζων δὲ τὴν Παλαιὰν Γραφὴν παρετήρησα ὅτι αἱ γενόμεναι κατὰ διαφόρους χρόνους ἐκδόσεις ἔχουσιν ἱκανὴν διαφορὰν μεταξύ των καὶ 175 ἄλλαι μὲν πᾶσχουσιν ἐλλείψεις, ἄλλαι δὲ ἔχουσι προσθήκας, καὶ εἰς μὲν ἐκείνας συσκιάζεται ἡ ἔννοια διὰ τὴν ἑλλειψιν, ὡς τοῦτο «τί μάτην πᾶς ἄνθρωπος» (Ψαλμ. λη') ἀντὶ τοῦ «τί μάτην ταράττεται πᾶς ἄνθρωπος», εἰς δὲ ταύτας συγγέεται πολλαχθὺ διὰ τὴν προσθήκην, ὡς ἐν τῷ «παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλη ἐξομολογήσομαί σοι τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω», παρέλκει τὸ 180 «ἐξομολογήσομαί σοι» (Ψαλμ. 21 [25])· καὶ φαίνεται, αἱ διάφοροι ἀντιγραφαί, διὰ τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀντιγραφέων ἢ δι' ἄλλην τινὰ αἰτίαν προεξένησαν διαφθορὰν τῶν Γραφῶν, ὥστε καὶ πολλαχθὺ ἐτέθησαν λέξεις ἀνοίκειοι ἀντὶ τῶν οἰκειῶν, αἵτινες καὶ ἐν τισιν ἐκδόσεσιν ὑποσημειοῦνται ὡς ἐν τῷ «καὶ τὴν θέλησιν τῶν χειλέων αὐτοῦ οὐκ ἐστέρησας αὐτόν» ἀντὶ τοῦ «τὴν 185 δέησιν» (Ψαλμ. κ') καὶ ἐν τῷ πς' Ψαλμ. «κἀγώ, Κύριε, πρὸς σέ ἀνέκραξα καὶ τὸ πρῶτ' ἡ προσευχή μου προσφθάσει σε, ἵνα τί, Κύριε, ἀπωθῇ τὴν ψυχὴν μου», ἀντὶ τοῦ «τὴν εὐχὴν μου», ἅπερ καὶ προσφθέστερα εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ λόγου. Ἐπομένως πολλοὶ παραπομπαὶ τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου εἰς τοὺς Προφήτας δὲν εὐρίσκονται εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα, ὡς τὸ «ἐξ 190 Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου» [Μαθ. β', 15] καὶ τὸ «καὶ Ναζωραῖος κληθήσεται» [Μαθ. β', 23]. Εὐρῆκα δὲ αὐτὰς ἐν τῇ παρ' ἐμοὶ γαλλικῇ Βουλγάτᾳ, ἥτοι τῇ ἀπὸ τοῦ ἐβραϊκοῦ μεταφράσει.

Ἐρωτῶ λοιπὸν τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, ἐπειδὴ καὶ αἱ πολλαὶ ἐκδόσεις σχεδὸν ἐξέλιπον, καὶ τοῦ λοιποῦ ἡ νέα αὕτη θέλει γένηται κοινοτάτη, τάχα μοι εἶναι

195 συγχεωρημένον, ὥστε συμφώνως μὲ τοὺς πνευματοφόρους ὑπομνηματιστὰς τῶν ἱερῶν Γραφῶν νὰ μεταβάλω τὰ παρηλλαγμένα μέρη, προσθεὶς τὴν οἰκείαν λέξιν, ὅπου εἶναι χρεῖα προσθήκης, καὶ ἀφελών, ὅπου εἶναι χρεῖα ἀφαιρέσεως; Περιμένω σεβαστὴν ἐμοὶ περὶ τούτων ὑμετέραν ἐντολήν.

Καὶ ἐγὼ μὲν οὕτως, ἀδεία καὶ συναινέσει δύο αὐιδίμων Πατριαρχῶν, ἀρε-
200 τῇ διαπρεπόντων καὶ παιδείᾳ, τῇ τε ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ θύραθεν, ἀνεδέχθην τὴν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν, καὶ τῇ θεῇ συνάρσει τὴν μὲν ἀπεπεράτωσα, τὴν δὲ ἀποπερατῶ. Ἐνίστανται δὲ τινες φρονήματος ἴσως ἀρχαιότητι καὶ νομίζουσιν οὐ συγχεωρητέαν τὴν ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπὶ τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν, λέγοντες :

205 πρῶτον ὅτι αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ εἶναι αὐτόθεν ἐνκατάληπτοι καὶ δὲν εἶναι χρεῖα τῆς ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον μεταφράσεώς των.

βον ὅτι μεταφραζόμεναι εἰς τὸ ἀπλοῦν ἀποβάλλουσι τὸ ὕψος καὶ τὴν ἡδονὴν τῆς φράσεως.

γον ὅτι ἡ καθομιλουμένη ἡμῶν γλῶσσα ὑστερεῖται λέξεων προσφῶν
210 καὶ ταυτοσήμων μὲ τινὰς λέξεις γραφικὰς καὶ

δον ἀπλῶς νομίζουσι τινὲς ἄτοπον τὴν μετάφρασιν, χωρὶς νὰ δύνωνται αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ πείσωσιν ἑαυτοὺς ὅτι εἶναι τῷ ὄντι ἄτοπος.

Καὶ εἰς μὲν τὸ αὖν λέγω : Ὅποιος φρονεῖ ὅτι αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ ἐννοοῦν-
ται ἀπὸ τὸν κοινὸν λαόν, αὐτὸς ἀπατάται ἢ ἀπὸ φιλαντίας ἢ ἀπὸ προλήψεως.

215 Ὅσα μέρη συνεχέστερον ἀναγινώσκονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τούτων ἡ συνε-
χὴς ἀνάγνωσις προξενεῖ συνήθειαν λέξεως εἰς τὴν ἀκοήν, οὐχὶ κατάληψιν ἐννοίας εἰς τὸν νοῦν, καὶ ἀπὸ τὴν συνήθειαν τῆς λέξεως ἀπατώμενος ὁ νοῦς καὶ νομίζων ὅτι ἐννοεῖ, κάμνει καταχρήσεις εἰς τὴν ἐννοιαν, ὥς ἐν τῷ «ψαλῷ τῷ

Θεῷ μου ἔως ὑπάρχω» [Ψαλμ. 103, 33] ἐκλαμβάνει τὸ «ἔως ὑπάρχω» ἀντὶ τοῦ
220 «ὅσον δύνamai», ἐνῶ ἔχει διαφορετικὴν σημασίαν, καὶ ἀπὸ τοῦ «ὄφονται εἰς

δὲν ἐξεκέντησαν» [Ἰωάν. Θ', 37] ἐσχημάτισε κατάραν τὸ «ἄς ὄφονται», ἐνῶ
δὲν εἶναι σημαντικὸν κατάρας. Ἄν ὅμως ἐνηχήσῃ εἰς τὴν ἀκοήν του μέρος

τῆς Γραφῆς ἀσύνηθες, τότε καὶ ἡ λέξις τῷ φαίνεται ξένη καὶ ἡ ἐννοια σκο-
τεινοτάτη· καὶ τοῦτο ἔπεται φυσικῶς· καθότι αἱ θεαὶ Γραφαὶ εἶναι ἐμπεριε-

225 κτικαὶ θεολογίας, ἠθικῆς καὶ ἱστορίας.

Ἡ θεολογία εἶναι τὸ τελευταῖον καὶ ὑψηλότεον μᾶθημα τοῦ ἀνθρωπίνου
νοῦς, ὅστις διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐνδεχομένην κατάληψίν της ἔχει χρεῖαν πρὸς

τῇ πνευματικῇ καθαρότητι νὰ προπαρασκευασθῇ καὶ ἀπὸ πολλὰς ἄλλας γνώσεις.
Ἡ ἠθικὴ, ἐπειδὴ ἔχει ἀρχὰς γενικὰς καὶ ἀφηρημένας καὶ συμπλέκεται ἄλλοτε

230 μὲν μὲ μεταφυσικὰς ἰδέας, ἐνίοτε δὲ καὶ μὲ διαλεκτικὰς, καταντᾷ δυσνόητος,
ὅθεν καὶ ἀκροαματικὸν εἶρηται μᾶθημα. Ἡ ἱστορία, φαίνεται μὲν ὅτι εἶναι τὸ

φυσικώτερον καὶ ἀπλούστερον τοῦ ἀνθρώπου μᾶθημα, ἀλλὰ περιπλεκόμενη
μὲ διάφορα συμβάματα καὶ συμπεφυμένη μὲ τὴν ἀσύμφωνον χρονολογίαν

ἔχει καὶ αὐτὴ τὴν δυσχερείαν της. Αἱ τοιαῦται λοιπὸν γνώσεις, ἔχουσαι ἀπὸ

235 τῆς φύσεώς των ἐκάστη τὴν οἰκείαν δυσκολίαν, ὅταν συσκιασθῶσι καὶ ἀπὸ λέξιν καὶ περιπλοκὴν φράσεων καὶ ἀλλογλώσσους ιδιωτισμούς, πῶς δύνανται νὰ εἶναι εὐκατάληπτοι ;

Ὁ κοινὸς λαὸς ἐκφράζει τὰς ἰδέας του καὶ μὲ λέξιν τετριμμένην καὶ μὲ φράσιν φυσικὴν καὶ ἔννοεῖ τὰς παρ' ἄλλων ἰδέας, ὅταν τῷ ἐκφράζονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἡ φράσις τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀφελής, εἶναι ἑλληνικὴ, καὶ ἀνάγκη πᾶσα νὰ φυλάττῃ τοὺς ιδιωτισμούς τῆς ἑλληνίδος φωνῆς, οὔτινες φιλοτιμοῦνται νὰ μεταχειρίζονται καὶ λέξιν ὑψηλοτέραν καὶ ἐρμηνείαν ἐσχηματισμένην καὶ ἐμπερίπλοκον, καὶ νὰ ἐκφράζωσιν οὐχὶ τὰ καινὰ κοινῶς ἀλλὰ τὰ κοινὰ καινῶς, διὰ νὰ προξενήσωσι δῆθεν καλλιέπειαν. Καὶ οἱ

245 Ἀπόστολοι, ὁμιλοῦντες πρὸς Ἑλληνας, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς ἀκμάζοντας τότε Ῥωμαίους, Κορινθίους καὶ ἄλλους, ἦσαν βεβιασμένοι νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἰδίωμα τῆς γλώσσης ἐκείνων, τὸ ὅποιον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους συσκιάζει τὴν ἔννοιαν, καθότι ὁ λαὸς δὲν ἔννοεῖ τὴν τότε γυμναζομένην καλλιέπειαν. Ἰδοὺ τὸ «ὃ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης» [τω. δ', 15] εἶναι ἡ γενικωτέρα

250 ἰδέα τῆς εὐαγγελικῆς ἠθικῆς καὶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἀπλῆ, ἀλλ' ἡ φράσις, οὕσα ἐσχηματισμένη, τὸ δ μὴ ὄν μόριον τῆς κοινῆς γλώσσης, τὸ ποιήσης μὴ ὄν σύνθηρες εἰς τὴν ἀκοὴν τοῦ λαοῦ, κάμνουσιν εἰς αὐτὸν ἀμυδρὰν αὐτὴν τὴν ἀναγκαιότητα ἰδέαν καὶ ἐκ τούτου ἦττον ἐνεργητικὴν εἰς τὴν φαντασίαν. Ὅταν ὁμως ἐκφρασθῇ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς γλώσσης του, δηλαδή «μὴ κάμης εἰς ἄλλον ἐκεῖνο

255 τὸ ὅποιον σὺ μισεῖς» ἢ καὶ ἐσχηματισμένως, «ὅποιον (πραγμα) σὺ μισεῖς μὴ τὸ κάμης εἰς ἄλλον», τότε ἡ ἰδέα τῷ παρίσταται λαμπρὰ καὶ ἐντυπύεται εἰς τὴν φαντασίαν του· ἐὰν δὲ τὸ γραφικὸν ῥητὸν εἶναι μᾶλλον ἐμπεριπεπλεγμένον καὶ συνεσκιασμένον καὶ ἀπὸ ἀλλογλώσσους ιδιωτισμούς, τότε οὐδὲ ἀμυδρὰν ἰδέαν δίδει εἰς τὸν λαόν, ἀλλὰ φαίνεται σχεδὸν ἀλλόγλωσσον.

260 Ἰδοὺ τοῦτο τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν : «δέομαι δὲ τὸ μὴ θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει, ἣ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπὶ τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας» (Πρὸς Κορινθ. Β', κεφ. ι'). Τοῦτου τοῦ ῥητοῦ τὸ νόημα εἶναι πολλὰ κοινόν, ἀλλ' ἡ περιπλοκὴ καὶ οἱ ξένοι ιδιωτισμοὶ τὸ παρέστησαν σχεδὸν ἀκατανόητον, ὅχι μόνον εἰς τὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς

265 ἐκείνους, οἱ ὅποιοι καυχῶνται ὅτι ἔννοοῦσι τὰ ἑλληνικά. Ὅταν ὁμως μεταφρασθῇ εἰς τὸ κοινὸν ἰδίωμα οὕτω : «καὶ σᾶς παρακαλῶ, ὥστε, ὅταν ἔλθω αὐτοῦ, νὰ μὴ βιασθῶ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν φρονῶ ὅτι (θέλω βιασθῇ νὰ μεταχειρισθῶ) ἐναντίον εἰς μερικοὺς, οἱ ὅποιοι στοχάζονται ὅτι ἡμεῖς περιπατοῦμεν κατὰ σάρκα», τότε γίνεται σαφές εἰς ὅλους

270 κοινῶς.

Τελευταῖον, ἡ ἑλληνικὴ διάλεκτος ἐπιτηδεύεται νὰ πάσχη ἐλλείψεις καὶ θέλει ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ προφητεύῃ τὸ ἐλλείπον, ὃ δὲ κοινὸς λαὸς δὲν ἔμαθε νὰ κάμῃ τοιαύτας προφητείας. Κεῖσθω ἐπὶ παραδείγματι τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν τοῦτο : «Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ

75 τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον καὶ τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν (Ρωμ. κεφ. ιγ'). Τοῦτο διὰ τὰς ἐλλείψεις εἶναι ἀσαφές. Ὅταν ὁμως μεταφρασθῇ οὕτω : « Ἀπόδοτε λοιπὸν εἰς ὅλους τὰ χρεή σας, δηλαδή τὸ δόσιμον εἰς ὅποιον χρεωστέεστε δόσιμον, τὸ τέλος εἰς ὅποιον χρεωστέεστε τὸ τέλος, τὸν φόβον εἰς ὅποιον ἀνήκει ὁ φόβος, καὶ τὴν τιμὴν εἰς ὅποιον ἀνήκει ἡ τιμὴ », τότε γίνεται
80 σαφές καὶ ὠφέλιμον. Ἀρκοῦσιν ἴσως ταῦτα εἰς λύσιν τοῦ αὐο.

Μεταβαίνω εἰς τὸ δεύτερον. Λέγει ἐν τούτῳ ὁ ἐνιστάμενος, ὅτι αἱ Γραφαὶ μεταφραζόμεναι ἀποβάλλουσι τὸ ὕψος. Καὶ εἰς τοῦτο ἀπατάται.

Ὅλαι αἱ διάλεκτοι ἔχουσι τὴν αὐτὴν φύσιν· καθότι καὶ ἀπὸ τῶν αὐτῶν μερῶν σύγκεται τὸ σῶμά των, καὶ τὴν αὐτὴν ψυχὴν ἔχουσι, τὰς ἐννοίας. Καὶ
85 ἂν ἡ διάφορος παρήχησις τῶν λέξεων καὶ ἡ διάφορος περιπλοκὴ τῶν φράσεων ἀποτελῶσι διάφορον ἔμφασιν ὕψους, ἐκάστη ὅμως ἔχει τὸ οἰκεῖον ὕψος. Ἐπομένως τὸ ὕψος ἢ εἶναι τῆς ἐννοίας ἢ εἶναι τῶν φράσεων· καὶ εἰ μὲν ἡ ἐννοια εἶναι ὑψηλὴ καθ' ἑαυτήν, τὸ ὕψος της φυλάττεται ἀμεταβλήτως τὸ αὐτὸ εἰς πᾶσαν διάλεκτον. Ἰδοὺ ἡ θεολογικὴ αὐτὴ τοῦ Εὐαγγελίου ἐννοια· « ἐν ἀρχῇ
90 ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος » [Ἰωάν. α', 1] μεταφρασθεῖσα εἰς τὸ ἀπλοῦν οὕτω : « Ἀπ' ἀρχῆς ἦτον ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦτον ὁμοῦ μὲ τὸν Θεόν, καὶ ὁ Λόγος ἦτον Θεός ». Τὸ φυσικὸν ὕψος ταύτης τῆς ἐννοίας εἶναι ὡσαύτως τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν φράσιν καὶ εἰς τὴν ἀπλὴν, καὶ ὅσον δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος ἐκείνης ὅποιος ἡξέουρει
95 ἐλληνικά, τόσον θέλει φθάσει καὶ εἰς τὸ ὕψος ταύτης ὅποιος ἡξέουρει κοινά. Εἰ δὲ καὶ ἡ ἐννοια εἶναι ταπεινὴ, αὐὴ ὡσαύτως εἶναι ταπεινὴ κατὰ πᾶσαν διάλεκτον, ὅσον καὶ ἂν τὴν ὑψώσῃς. Τὸ δὲ ἀπὸ τῶν φράσεων λεγόμενον ὕψος εἶναι ἐπουσιώδης καὶ ἀφιλόκαλος κόσμος καὶ εἰ μὲν προστεθῇ εἰς τὴν ταπεινὴν ἰδέαν, τῇ δίδει ὄγκον καὶ οὐχὶ ὕψος. Καὶ ἐπειδὴ τὴν ἐξιστᾷ ἀπὸ τὸ φυσικόν,
00 τὴν ἀποτελεῖ ἀηδὴ· εἰ δὲ καὶ προσασμοσθῇ εἰς τὴν ὑψηλὴν ἐννοίαν, γίνεται ἐπιπρόσθεσις εἰς τὸ φυσικὸν ὕψος της καὶ τῇ προξενεῖ σκοτισμόν.

Λιὰ τοῦτο ἐκσυρτίζεται ὁ γοιφώδης Θουκυδίδης, διότι ἐμόλυνε τὸ φυσικὸν κάλλος τῶν ἐννοιῶν μὲ τοὺς ἐπεισάκτους στολισμούς, καὶ ἐκθειάζεται ὁ
ἡδυεπὴς Ξενοφῶν, διότι ἐμμήθη τὴν φύσιν εἰς τὰς ἐκφράσεις του. Καὶ ἂν τινες
05 τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὀνομάσθησαν ὑψηλοὶ εἰς τὸ εἶδος των, ὡς ὁ Δημοσθένης καὶ Κικέρων εἰς τὴν ὀητορικὴν, καὶ Ὁμηρος καὶ Βιογύλιος εἰς τὴν ποιητικὴν, δὲν ἡξιώθησαν τοῦ τοιοῦτον ὀνόματος δι' ἄλλο τι εἰ μὴ διότι ἡξευσον νὰ προσασμώσωσι πρὸς ἀλλήλας τὰς ἐννοίας των μὲ τοιαύτην σχετικὴν καὶ φυσικὴν
προσασμογὴν, ὥστε ἡ ἡγούμενη προπαρεσκευάζε τὸ ὕψος τῆς ἐπομένης καὶ
10 ἡ ἐπομένη ἐπεβεβαίωσε τὸ ὕψος τῆς ἡγούμενης. Ἐπειδὴ λοιπὸν εἰς τὸ ἀληθές ὕψος εἶναι τὸ φυσικὸν ὕψος τῶν ἐννοιῶν, τοῦτο δὲ μένει ἀμετάβλητον εἰς ὅλας τὰς διαλέκτους, δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι καὶ αἱ γραφικαὶ ἐννοιαὶ μεταφραζόμεναι εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν δὲν ἀποβάλλουσι τὸ φυσικὸν ὕψος των.

Ἴσως δὲ ἀποβάλλουσι τὴν λεγομένην χάριν, ἀλλὰ καὶ αὕτη εἶναι διττή,

- 315 ἢ ἀπὸ τῆς φράσεως ἢ ἀπὸ τῶν ἔννοιων· καὶ εἰ μὲν εἶναι τῶν ἔννοιων αὐτῇ, εἶναι πολυειδῆς κατὰ τὴν διάφορον ποιότητα τῶν ἰδεῶν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄς τὰς περιουρίσωμεν εἰς τέσσαρας μόνον ποιότητας· δηλαδὴ ἄλλαι μὲν ἔννοιαι εἶναι τραχεῖαι, ἄλλαι δὲ ὁμαλαὶ καὶ ἄλλαι χαρμόσυνοι καὶ ἄλλαι λυπηραὶ καὶ εἰς ἑκάστην διάλεκτον φυλάττουσι τὴν φυσικὴν αὐτῶν ιδιότητα. Ἰδοὺ ἡ Εὐαγ-
 320 γελικὴ αὕτη ἔννοια : «πορεύεσθε ἀπ' ἑμοῦ οἱ κατηγορούμενοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» [Μαθ. κε', 41]. Αὕτη ἡ ἔννοια, οὕσα ἐκ φύσεως τραχεῖα, οὕτε χρεῖαν ἔχει τῆς ἀπὸ τῆς φράσεως τραχύτητος οὕτε δύναται τις νὰ τὴν ἐξομαλύνῃ διὰ τῆς φράσεως. Αὕτη πάλιν : «δεῦτε οἱ ἐδλογημένοι τοῦ πατρὸς μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην
 325 ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» [Μαθ. κε', 34], οὕσα ἐκ φύσεως ὁμαλὴ οὕτε χρεῖαν ἔχει τῆς ἀπὸ τῆς φράσεως ὁμαλότητος οὕτε δύναται τις διὰ τῆς φράσεως νὰ τὴν τραχύνη. Τὸ «περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου» [Μαθ. κς', 38] εἶναι ἔννοια αὕτη καθ' ἑαυτὴν λυπηρὰ καὶ τὸ «τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἡγέρθη» [Λουκ. κδ', 5] εἶναι αὕτη
 330 καθ' ἑαυτὴν χαρμόσυτος καὶ εἰς ὅποιαν διάλεκτον καὶ μὲ ὅποιαν φράσιν καὶ ἂν μεταφρασθῶσι, δὲν θέλουσιν ἀποβάλλει ποτὲ τὴν φυσικὴν τῶν ιδιότητα.

Ἄλλ' ὑποθεσίσθω ὅτι αἱ γραφικαὶ ἔννοιαι μεταφραζόμεναι εἰς τὴν κοινήν ἡμῶν γλῶσσαν ἐλαττοῦσι τὸ ἀπὸ τῆς φράσεως ὕψος ἢ τὴν χάριν. Ἐκ τούτου τί; Τὸ ἱερὸν ἡμῶν διδασκῆριον δὲν εἶναι βῆμα τοῦ Δημοσθένους, μήτε
 335 τοῦ Λιβανίου, ἀλλὰ διδασκαλεῖον τῶν ἀλίων, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως. Ἴνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾗ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ» κατὰ τὸν ἱερὸν Παῦλον [Κορ. Α', β', 4], τὸν ἰδιαίτε-
 ρως Ἀπόστολον ἡμῶν τῶν ἐξ ἔθνων χριστιανῶν, οὐδὲ πρόκειται νὰ ἐκδειματοῖ
 340 τις τὸν λαὸν μὲ τὸν ἥχον τῶν λέξεων, ἀλλὰ νὰ τὸν ὠφελῇ μὲ τὴν κατάληψιν τῆς ἔννοιαις. Ἐπομένως ἀνάγκη πᾶσα νὰ ἐννοήσῃ τις πρῶτον τὴν ἔννοιαν καὶ οὕτω νὰ θαυμάσῃ τὸ ὕψος καὶ νὰ αἰσθανθῇ τὴν χάριν. Ὁ λαός, μὴ ἐννοῶν τὴν ἔννοιαν, πῶς δύναται νὰ αἰσθανθῇ ὕψος καὶ χάριν;

Ἄλλ' εἰσὶν τινες, οἱ ὅποιοι αἰσθάνονται, δύναται νὰ εἴπῃ τις· αὐτοὶ εἶναι ὡς
 345 μάλα εὐδάρημοι. Καὶ εἶναι τάχα δίκαιον, διὰ νὰ καθιδένωνται ὀλιγότατοι ἀνθρώποι, νὰ ὑστερῇται τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὠφελείας ὁ κοινὸς λαός, ἕπερ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε; Τὴν κοινήν γλῶσσαν ἐννοεῖ ὁ πεπαιδευμένος, τὴν ἑλληνικὴν ὁ μὴ, δὲν καταλαμβάνει ὁ λαός. Ἄς ἀναγινώσκῃ ἐκεῖνος τὸ ἑλληνικὸν διὰ νὰ ἡδύνηται, ἄς ἀναγινώσκῃ καὶ οὗτος τὸ κοινὸν διὰ νὰ ὠφελῇται. «Ἑλλησί τε
 350 καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμι» [Ρωμ. α', 14], λέγει ὁ Ἀπόστολος. Ἀρκοῦσιν ἴσως καὶ ταῦτα εἰς τὴν λύσιν τοῦ δευτέρου καὶ ἄς μεταβῶμεν εἰς τὸ τρίτον.

Λέγει εἰς τοῦτο ὁ ἐνιστάμενος, ὅτι ἡ κοινὴ ἡμῶν γλῶσσα δὲν ἔχει λέξεις προσφνεῖς καὶ παντοσήμους μὲ τινὰς τῆς Γραφῆς δογματικὰς λέξεις. Ἐγὼ δὲ

355 λέγω ὅτι ἡ κοινὴ ἡμῶν γλῶσσα δὲν ἔχει οὐδεμίαν ιδιόκτητον οὔτε λέξιν οὔτε φράσιν, εἰμὶ ὅσας τῇ ἐπλαστούργησαν ἐπὶ τούτων τῶν χρόνων οἱ δεινοὶ ὀλετῆρες τοῦ γένους λόγιοι. Λέξεις μὲν οἷον τὸ «ἐντάμα», τὸ «ἐμπορῶ», τὸ «πρωτόν» καὶ τὰ τοιαῦτα· φράσεις δὲ οἷον τὸ «τὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν, ἦλθες πόλιν»· τὸ «θέλω σκεφθῆν» καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀμβλωθρίδια· μεταχειρίζεται δὲ εἰς ἔκφρα-
 360 σιν τῶν ἐννοιῶν τῆς ὅσας λέξεις καὶ φράσεις ἢ ἐκληρονόμησεν ἢ ἔδανείσθη ἀπὸ τὴν πλουσίαν περιουσίαν τῆς περιφανοῦς μητροῦς τῆς. Ὅθεν καὶ καθὼς μεταχειρίζεται τὰς λέξεις καὶ φράσεις ἐκείνης εἰς παράστασιν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν τῆς, οὕτω θέλει δανείσθῃ ἀπὸ τὴν αὐτὴν τὰ ἀναγκαῖα καὶ εἰς ἔκφρασιν τῶν ὑψηλοτέρων ἐννοιῶν καὶ δὲν θέλει εἶναι χρεῖα νὰ ὀνοματοθετήσῃ.

365 Ἄλλ' ἐὰν μεταχειρισθῇ τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ἐπὶ τῶν δογματικῶν ἐννοιῶν (λέγει ὁ ἐπιστάμενος), αὐτὰ θέλουσι μένει ἀσαφεῖς εἰς τὸν λαόν· σύμφημι· πλὴν λέγω ὅτι θέλουσι μένει ἀσαφεῖς μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθὼς εἶναι ἀσαφεῖς καὶ εἰς τὸν εἰδότα τὰ ἑλληνικά.

Ἄς μοι εἴπῃ ὁ εἰδὼς τὰ ἑλληνικά, ἂν ἐννοῇ τί σημαίνουνσιν οὐσιωδῶς
 370 ἐπὶ τῆς ὑπερουσίῳ Τριάδος τὸ πατήρ, τὸ προβολεύς, τὸ νίος, τὸ λόγος, τὸ πνεῦμα, τὸ πρόβλημα καὶ τὸ γεννᾶται καὶ ἐκπορεύεται. Ἄν εἴπῃ ὅτι τὰ ἐννοεῖ, οὐσιωδῶς ψεύδεται· διότι ἡ ἱερὰ ἡμῶν πίστις δοξάζει τὸ μυστήριον τῆς Ἀγίας Τριάδος ὑπὲρ οὐσίαν καὶ ὑπὲρ κατάληψιν καὶ αἱ τοιαῦται ἐννοιαί εἶναι πιστεντέαι καὶ οὐχὶ ἐξεταστέαι καὶ οὐχὶ κατανοητέαι καὶ οὕτως ὁ λαὸς ἐδέχθη καὶ ἐπί-
 375 στευσεν τὸ Θεοτόκος, τὸ μετὰ τόκον Παρθένος, τὸ ἐνανθρωπήσας, τὸ Θεοφάνεια καὶ τὰς τοιαύτας ἱερὰς καὶ ὑπὲρ φύσιν ἐννοίας καί, χωρὶς νὰ τὰς ἐξετάξῃ φυσικῶς, τὰς ἐνστερνίζεται καὶ τὰς σέβεται λατρευτικῶς.

Καθὼς λοιπὸν ἡ κοινὴ ἡμῶν γλῶσσα δὲν ὑστερήθη λέξεων διὰ νὰ πα-
 380 ραστήσῃ εἰς τὸν λαὸν ὅσας δογματικὰς ἐννοίας μέχρι τούτου τῷ παρόντι, οὕτω δὲν θέλει ὑστερηθῇ καὶ εἰς παρὰστασιν τῶν λοιπῶν, ἔχουσα τὸν μητρικὸν θησανρὸν παρακείμενον. Ἄλις καὶ τούτων καὶ πείθω ἴσως. Ἄς μεταβῶμεν λοιπὸν εἰς τὸ δοῦν.

Τοῦτο δεῖται καὶ λόγων πλειόνων καὶ φωνῆς ἐντονωτέρας, οὐχὶ ὥς δεινότε-
 385 ρον τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὥς κοινότερον καὶ διὰ τοῦτο δυσχερέστερον καθότι εἶναι περιπεπλεγμένον ἀπὸ δεισιδαιμονίας, προλήψεως καὶ ἄλλα τερατώδη τῆς ἀμαθείας γεννήματα· ἐμοῦ δὲ καὶ οἱ λόγοι μετριώτεροι καὶ ἡ γλῶσσα ἀτονωτέρα, ἅτε δὴ περιφερομένον καὶ κακοπαθοῦντος ἐν ὄρεσι καὶ ὁπαῖς τῆς γῆς, ὅπου καὶ ὁ νοῦς μου ἀτονὸς ἐπίσης καὶ ἄβιβλος· ἀλλὰ καὶ οὕτω ῥητέον ἐκ τοῦ προ-
 390 χεῖρου τὰ αὐτοσχέδια.

Μία γενικὴ πρόληψις ἐμφωλεύει εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ὁμογενῶν καὶ μά-
 395 λιστα τῶν μετεροχόμενων τὸν μονήρη βίον καὶ κατοικούντων τοὺς δρυμῶνας τοῦ Ἄθωνος, ὅτι αἱ ἱερὰ Γραφαὶ δὲν πρέπει νὰ μεταφράζωνται εἰς τὸ ἀπλοῦν. Καὶ ἂν τις τοὺς ἐρωτήσῃ τὸν λόγον, οἱ μὲν οὐδὲν ἕτερον λέγουσιν, εἰ μὴ τὸ ὅτι δὲν πρέπει, οἱ δὲ ὥς ἀπαράτρεπτον θέσπισμα προΐσχονται τὸ γραφικὸν τοῦτο

- 395 «μη κίνει ὄρια αἰῶνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου» [Παρ. κβ', 28] ἄλλοι δέ, τολμη-
 ρότερον ἀπτόμενοι τοῦ πράγματος, καὶ ὡς αἵρεσιν λογιζονται τὴν μετάφρασιν,
 ἀπασῶν δεινотάτην αἰρέσεων· καὶ οὗτοι πάντες ὀρθῶς ἐξεταζόμενοι εὐρί-
 σκονται ἀντιβαίνοντες τῇ θεῇ βουλήσει· καθότι τὸ φοικτὸν τῆς ἐνσάρκου οἰ-
 κονομίας μυστήριον ἐγένετο διὰ τὰ σωθῶσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, σώζονται δέ
 400 ὅσοι πιστεύουσι καὶ πιστεύουσιν ὅσοι διδάσκονται· καθότι κατὰ τὸν Ἀπόστολον
 «ἡ πίστις δι' ἀκοῆς» [Ρωμ. α', 17], ὡς εἴρηται. Καὶ ἐπειδὴ ἀμήχανον τὰ πι-
 στεύσει τις εἰ μὴ προηγηθῇ διδασκαλία, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐξα-
 πέστειλε τοὺς ἰδίους μαθητὰς ἐπὶ τὸ κήρυγμα λέγων «προευνθέντες μαθη-
 τεύσατε πάντα τὰ ἔθνη» [Ματθ. κη', 19]· καὶ μετὰ τὴν ἐνδοξον εἰς οὐρανοὺς
 405 ἀνάληψιν ἐξαποστείλας εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐχὶ μόνον διήνοιξεν
 αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνέναι τὰς Γραφάς, ἀλλὰ καὶ ἐνέπνευσεν εἰς αὐτοὺς τὸ τὰ
 λαλῶσιν ἐτέραις γλώσσαις καὶ ἤκουεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων
 αὐτῶν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτως οἱ ἱεροὶ Ἀπόστολοι, διασπαρέντες εἰς
 ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς, ἐδίδαξαν ἕκαστον ἔθνος μὲ τὴν ἰδίαν του διαλέκτον.
- 410 Οἱ δὲ ἱεροὶ Εὐαγγελισταὶ προειδότες διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς χάριτος ὅτι
 ἐλεύσονται τινὲς πλάνοι καὶ οὐχὶ κήρυκες καὶ θέλουσι μεταχειρισθῇ εἰς ὄργανον
 τὴν ἄγραφον παράδοσιν διὰ τὰ νοθεύσωσι τὴν εὐαγγελικὴν ἀλήθειαν, ἐγγράφως
 παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς ὅσα αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδον καὶ ἰδίῳ ὥσιν ἤκουσαν·
 καὶ ὁ μὲν ἱερὸς Ματθαῖος, ὡς τῶν ἐκ περιτομῆς διδάσκαλος, συνέγραψε τὸ
 415 εὐαγγέλιόν του εἰς τὸ ἐβραϊκὸν καὶ ἀδηλος ὁ μεταφράσας εἰς τὸ ἑλληνικόν· ὁ
 δὲ ἱερὸς Λουκᾶς καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης συνέγραψαν εἰς τὸ ἑλληνικόν· ὁ δὲ
 ἱερὸς Μάρκος ἔγραψε πρῶτον, ὥς τινες λέγουσιν, εἰς τὸ λατινικὸν ὑπὸ τὴν
 ὀδηγίαν τοῦ κορυφαίου Πέτρου καὶ ὕστερον εἰς τὸ ἐβραϊκόν· δηλαδὴ συνέ-
 γραψαν εἰς τὰς τέσσαρας ἀρχαιότητας καὶ κοινοτάτας διαλέκτους καὶ ἐκ τού-
 420 των μετεφράσθησαν τὰ τε ἱερὰ Εὐαγγέλια καὶ αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων εἰς
 τὰς λοιπὰς διαλέκτους· τὰ δὲ ἱερὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης βιβλία μετεφρά-
 σθησαν πρῶτον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀπὸ τοῦ ἐβραϊκοῦ παρὰ τῶν ἐβρομήκοντα,
 πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως χρόνους 230 ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου,
 καὶ δεῦτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἐπιμελείᾳ συντονωτάτῃ τῆς
 425 δυτικῆς Ἐκκλησίας μετεφράσθησαν πάλιν ἀπὸ τοῦ ἐβραϊκοῦ εἰς τὸ λατινικόν
 παρ' ἀνδρῶν εἰδόντων ἐπ' ἀκριβὲς τὴν ἐβραϊκὴν καὶ λατινικὴν διάλεκτον καὶ ἡ
 μετάφρασις αὕτη ὀνομάσθη Βουλγάτα, δηλαδὴ κοινή· καὶ ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ
 μετεφράσθησαν μετέπειτα εἰς τὴν ἀραβικὴν, περσικὴν, σλαβωνικὴν, ἀπὸ δὲ
 τοῦ λατινικοῦ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης διαλέκτους.
- 430 Καὶ ἡ μὲν τῶν ἐβρομήκοντα μετάφρασις ἦτον ἐν χρήσει τῆς Ἀνατολικῆς
 Ἐκκλησίας, ἡ δὲ Βουλγάτα ἐν χρήσει τῆς Δυτικῆς, καὶ μ' ὅλον ὅτι ἀμφότεραι
 αἱ Ἐκκλησίαι ἦσαν σύμφωνοι καὶ ὁμόφρονες ἀπ' ἐκείνων τῶν χρόνων, μέχρι τοῦ
 ὀργδόνου σχεδὸν αἰῶνος οὐδεμίᾳ διένεξις ἐγένετο περὶ τῆς χρήσεως τῶν Γρα-
 φῶν· οὐδὲ προϋτείνε ποτὲ ἡ μία κατὰ τῆς ἄλλης ὡς ἔγκλημα τὴν διάφορον

335 μεταφράσιν καὶ ἴσως διότι ἡ διαφορὰ ἦτον μικρὰ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑκκλησία
φυλάττουσα τὸ σεμνὸν τῶν ἐβδομήκοντα δὲν ἐξήλεγε τὴν διαφορὰν, ἡ δὲ Ἀνα-
τολικὴ Ἑκκλησία, κατανοοῦσα τὴν ἀκριβείαν ἴσως τῆς μεταφράσεως, συνεχώρει
τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Βουλγάτας. Μήπω δὲ ἐφευρεθέντος τοῦ τύπου, ἡ ἀντιγρα-
φὴ τῶν μεταφράσεων ἦτον δυσχερεστάτη καὶ ἐκ τούτου ἡ διδασκαλία τῶν
440 θείων Γραφῶν ἐγένετο πολλαχοῦ πάλιν διὰ τῆς ἀγράφου παραδόσεως· καὶ
ὅσοι μὲν νόες εὐσταθεῖς καὶ ὁρθῶς κρίνοντες ἐλάμβανον μετ' εὐσεβείας τὴν πα-
ραδιδδομένην διδασκαλίαν, ἐκαλλιέρον αὐτὴν καὶ ἐφύλαττον ἀνόθευτον καὶ
ἀπαράτρεπτον, ὅσοι δὲ ἦσαν κακοήθεις καὶ πλάνοι ἢ παραπλῆγες ἐκ δεισιδαι-
μονίας ἐκαινοτόμου καὶ ἐνόθευον τὴν παράδοσιν· καὶ ἐκεῖνοι μὲν διέστρεφον
445 τὴν ἀλήθειαν διὰ τὰ παρενέριψαι τὰ δυσσεβῆ των φρονήματα, οὗτοι δὲ μὲ
ζῆλον οὐκ ἐν γνώσει παρέριζον ὑπερβολάς, διὰ τὰ μεγαλύνειν δῆθεν τὸ
κλέος τῆς πίστεως· καὶ ἐκ τούτων ἐπλαστουργήθη ὁ ἀπειράριθμος ἀριθμὸς
τῶν παραχαράκτων βιβλίων καὶ μάλιστα τῶν ὑπὸ διαφόροις ὀνόμασιν εὐα-
γγελίων, ἐπέκεινα σχεδὸν τῶν πενήκοντα, ἅτινα ἦσαν πλήρη παραλογισμῶν
450 καὶ τερατωδίας, καὶ μάλιστα τὸ λεγόμενον τῆς νηπιότητος τοῦ Χριστοῦ εὐα-
γγέλιον· καὶ χάρις τῇ μεγαλομάρτυρι Εὐφημίᾳ, ἣτις, καταδικάσασα τὴν τόλμην
τῶν συγγραφάμενων, ἔριψεν ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς τὰ τερατώδη ταῦτα συγ-
γράμματα.

Δείκνυνται λοιπὸν ὅτι ὑπὸ τῆς ἀγράφου παραδόσεως ἐγεννήθησαν καὶ
455 σχίσματα διάφορα εἰς τὴν Ἑκκλησίαν καὶ δοξάσματα ἐναντίᾳ τῇ εὐσεβείᾳ
εἰς τοὺς νέους τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν παρόντων χρόνων, ἃν τις
ἐπ' ἀκριβείας ἐξετάσῃ τὰ περὶ πίστεως φρονήματα τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων,
θέλει εὖρει ἄπειρα παραχαράγματα εἰς τὰς περὶ θρησκείας ἰδέας των καὶ τὰ
πλείω ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενα τῇ εὐαγγελικῇ ἀληθείᾳ· καὶ ταῦτα πάντα εἶναι
460 γεννήματα τῆς ἀγράφου παραδόσεως, ἣτις ἐλανομένη ἀπὸ τὴν ἀντίθεον
δεισιδαιμονίαν καὶ παραχαράττομένη ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν, γεννᾷ φρικτοὺς τρα-
γελάφους· ἐκ τοῦ ἐναντίον δέ, ἃν τις, εἰδήμων ἐπ' ἀκριβὲς τῶν Ἀσιατικῶν καὶ
Εὐρωπαϊκῶν διαλέκτων, παραβάλλῃ τὰς διαφοροὺς μεταφράσεις τῶν ἱερῶν
Γραφῶν μὲ τὰ ἀπαραχάρακτα πρωτότυπα, δὲν θέλει εὖρει διαφορὰν, οὐτ' ἐνὸς
465 σχεδὸν ἰῶτα ἢ μιᾶς κεραίας, ἀλλ' εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐδυνήθησαν οἱ μεταφρα-
σταὶ νὰ φυλάξωσι τὴν ἀκριβείαν τῆς λέξεως καὶ τῆς ἐννοίας, ὥστε διετήρησαν
ἀνόθευτα καὶ ἐκεῖνα τὰ μέρη τῶν Γραφῶν, ἅτινα δύνανται νὰ ἐξελέγξωσι καὶ
τὴν ἐν τῷ ἱερῷ Συμβόλῳ γενομένην προσθήκην καὶ τὴν περὶ τοῦ καθα-
τηρίου πυρὸς δόξαν, τὰ ὅποια εἶναι τὰ δύο πρῶτιστα αἷτια τοῦ γενομένου
470 σχίσματος.

Καὶ ἰδοὺ, τίθημι παραλλήλους τὰς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ λατινικὸν
καὶ ἐκ τούτου εἰς τὸ γαλλικὸν μεταφράσεις τούτων τῶν μερῶν πρὸς
πίστωσιν :

	Ἰωάννου Κεφ. ιε' [26]	Λατινικὸν τὸ αὐτὸ	Γαλλικὸν τὸ αὐτὸ
475	Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ πα- ράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμ- ψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πα- τρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀ- ληθείας, ὃ παρὰ τοῦ	<i>Cum autem venerit advocatus quem ego mit- tam vobis a Patre Spi- ritus veritatis, qui a Patre procedit, ille tes- tabitur de me.</i>	<i>Lorsque le consola- teur sera venu, le quel je vous enverrai de la part[de] mon Père, (sa- voir) l'Esprit de vérité, qui procède de mon Pè- re, c'est lui qui fera témoignage de moi.</i>
480	Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐ- κεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.		

	Πρὸς Κορινθ. α' κεφ. γ' [15]	Τὸ αὐτὸ γαλλικόν
485	Εἴ τις τὸ ἔργον κατακαίηται, ζημιωθήσεται, αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτω δέ, ὥς διὰ πυρός.	<i>Si l'ouvrage de quelqu'un brûle, il perdra le fruit de son travail, mais pour lui, il échappera, toutefois, comme au travers de feu.</i>

Ἐπειδὴ τοιαῦτα διεφνύλαχθησαν ἀκριβῶς ἀπαραχάρακτα, ἀποδείκνυνται ἴσως ὅτι ἅπασαι αἱ γενόμεναι μεταφράσεις εἶναι ἀκέραιαι καὶ ἀσφαλεῖς. Ἀπο-
 490 δειγμένου λοιπὸν τοῦ ὅτι ἡ μὲν ἄγραφος παράδοσις γεννᾷ τραγελάφους καὶ παραχαράττει τὴν ἱερὰν διδασκαλίαν, ἡ δὲ μετάφρασις ἐπ' ἀκριβὲς καὶ ἐφύλαξε καὶ δύναται νὰ φυλάξῃ ἀμεταβλήτους τὰς δογματικὰς καὶ ἠθικὰς ἐννοίας, διατὶ νὰ ἐμποδίζηται ἡ ὑπὸ τῆς ἐλληνίδος εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν διά-
 λεκτον μετάφρασις τῶν ἱερῶν Γραφῶν;

Εἶναι γνωστὸν ὅτι καθὼς ἡ καθομιλουμένη ἡμῶν γλῶσσα εἶναι παρα-
 495 φνὰς τῆς ἐλληνικῆς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἰταλικὴ εἶναι παραφνάδες τῆς λατινικῆς. Ἄν κανεὶς ὅμως παραλληλίσῃ τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν μὲ τὴν ἐλληνικὴν καὶ ἐκείνας μὲ τὴν λατινικὴν, θέλει κατανοήσῃ ὅτι αὐταὶ εἶναι νόθα γεννήματα τῆς λατινικῆς, ἡ δὲ κοινὴ ἡμῶν γλῶσσα εἶναι γνησίᾳ θυγάτηρ τῆς ἐλληνικῆς. Καὶ πρὸς ἔνδειξιν τούτου, ἰδοὺ τίθημι
 500 εἰς παράδειγμα τὸ εἰρημένον εὐαγγελικὸν ῥητὸν κατὰ τὰς μεταφράσεις παράλληλον :

	Ἑλληνικόν	Ἐξ αὐτοῦ μεταφρασθὲν εἰς τὸ ἀπλοῦν
505	Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.	Ἄλλ' ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, τὸν ὅποιον ἐγὼ θέλω στείλει εἰς ἐσὰς ἀπὸ τὸν Πατέρα, (δηλαδὴ) τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸ ὅποιον ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἐκεῖνος θέλει μαρτυρήσει δι' ἐμέ.

Λατινικόν

Ἐξ αὐτοῦ μεταφρασθὲν εἰς τὸ γαλλικόν

- 510 Cum autem venerit advocatus quem
ego mittam vobis a Patre Spiritus
veritatis qui a Patre procedit ille
testabitur de me.
- Lorsque le consolateur sera venu,
le quel je vous enverrai de la part de
mon Père, (savoir) l'Esprit de vérité,
qui procède de mon Père, c'est lui,
qui fera témoignage de moi.

- 515 "Οποῖος ἡξεύρει μόνον τὰ ἀναγινώσκει, καὶ ἂν τυχὸν δὲν ἐννοῇ τὰς ἀνω-
τέρω διαλέκτους, ἀπὸ μόνον τὸν ἥχον τῶν λέξεων θέλει αἰσθανθῇ, πόσον ἀπα-
ράλλακτος σχεδὸν εἶναι ἡ κοινὴ ἡμῶν γλῶσσα μὲ τὴν ἑλληνικὴν καθ' ὅλα καὶ
πόσον διάφορος εἶναι ἡ γαλλικὴ ἀπὸ τὴν λατινικὴν καὶ κατὰ τὴν λέξιν καὶ κατὰ
τὴν φράσιν καὶ κατ' αὐτὴν τὴν προφορὰν· ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτὴν τὴν διαφορὰν
- 520 ἅπαντα τὰ ἱερὰ τῶν Γραφῶν βιβλία μετεφράσθησαν ἀπὸ τῆς λατινίδος εἰς τὴν
γαλλικὴν (καθὼς καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν) καὶ οἱ μεταφρασταὶ ἐδυνήθησαν τὰ
διατηρήσωσιν ἀνόθευτον καὶ ἀπαραχάρακτον τὴν ἐννοιαν καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκ-
κλησία, καίτοι πάσχουσα τὴν αὐτὴν δεισδαιμονίαν, τὰ ἀπεδέχθη καὶ τὰ ἐβε-
βαίωσε. Πῶς λοιπὸν ἡ κοινὴ ἡμῶν γλῶσσα, οὕσα σχεδὸν ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ἑλλη-
νικὴν, δὲν θέλει ἐπιτύχει εἰς τὴν μετάφρασιν; Καὶ ἐπειδὴ ἐπιτυγχάνει, διατί
- 525 τὰ μὴ εἶναι παραδεκτέα ἢ ἐπιτυγχάνουσα μετάφρασις, ἀλλὰ τὰ συγχωρεῖται ἢ
ἀπολλύουσα ἄγραφος παράδοσις;

- Εἴτε ἐπιτυγχάνει εἴτε ἀποτυγχάνει, λέγει ὁ ἐναντίος, ἡμεῖς δὲν δεχό-
μεθα οὔτε τὴν μετάφρασιν οὔτε τὴν ἄγραφον παράδοσιν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι
- 530 ἀδύνατον, ἢ, ἐὰν ὑποτεθῇ δυνατόν, εἶναι ἀσεβές, καὶ ἰδοὺ ἡ δεῖξις· ἀποδέδει-
κται διὰ τοῦ ἀποστολικοῦ ῥήτου, τοῦ λέγοντος ὅτι ἡ «πίστις δι' ἀκοῆς» [Ρωμ.
α', 17], καὶ τῶν προειρημένων ὅτι ἀμήχανον εἶναι τὰ πιστεύειν τις, ἐὰν μὴ προ-
ηγηθῇ διδασκαλία. Ἡ δὲ διδασκαλία ἢ εἶναι ἔγγραφος ἢ εἶναι ἄγραφος. Καὶ
ἔγγραφος διδασκαλία εἶναι ἢ τῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις· ἀλλὰ συναποδέδεικται
- 535 ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἐννοεῖ τὴν γλῶσσαν τῶν Γραφῶν, ἄρα διὰ τὰ μάθη τί πρέπει τὰ
πιστεύειν, ἔπεται ἀφεύκτως τὰ καταφύγει εἰς τὴν ἄγραφον διδασκαλίαν, καὶ, ἂν
αὐτὴ ἐκλήπῃ, συνεκλείπει καὶ ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἀνατρέπεται ἡ ἐντολὴ τοῦ
Κυρίου ἢ λέγοντος «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἐθνη» [Ματθ. κη', 19],
οὗ τί ἂν γένοιτο ἀσεβέστερον; Ἀλλ' ἡ ἄγραφος διδασκαλία, δύναται τὰ εἶπαι
- 540 τις, δὲν εἶναι ἄγραφος παράδοσις· ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι δὲν διαφέρει τῆς ἀγράφου
παραδόσεως καὶ δειχθήσεται τοῦτο ἐκ τῶν ἐπομένων.

- Ἡ περὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως διδασκαλία πρέπει τὰ γίνηται κατὰ
χρὸς προηγουμένως μὲν παρὰ τῶν ἀρχιερέων, ἐπομένως δὲ παρὰ τῶν ἱε-
ρέων. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ ἂν δύνωνται τὰ ἐκτελέσωσι τὴν πρὸς τὸν λαὸν ὁρθὴν
- 545 διδασκαλίαν, κωλύονται καὶ διὰ τὴν ἐπ' ἄλλα καθήκοντα κατ' ἀνάγκην ἀσχο-
λίαν των καὶ διὰ τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπαρχιῶν, δι' ἣν εἶναι δυσχερεστάτῃ ἡ
συνεχὴς κατὰ πάσας τὰς πόλεις, κωμοπόλεις καὶ χωρία τῆς ἐκάστου ἐπαρχίας

παρουσία των. "Οθεν ἐπεταί ἡ διδασκαλία αὕτη νὰ γίνηται ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς· ἀλλ' εἶναι γνωστὴ ἡ κατάστασις τῶν ἱερέων τοῦ ἡμετέρου γένους, ὅτι δηλονό-
 550 τι τινὲς ἐξ αὐτῶν οὐδὲ ἀνέγνωσαν ποτὲ τὰς ἱερὰς Γραφάς, καὶ διὰ τὴν ἀπει-
 ροκαλίαν των καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἱερῶν τούτων βιβλίων καὶ ἂν τινες
 ἀνέγνωσαν ὀλίγας περιοχοπὰς αὐτῶν, διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς γλώσσης οὐδὲ
 ἐννόησαν ὅ,τι ἀνέγνωσαν. "Οταν λοιπὸν ἐρωτηθῶσιν οἱ τοιοῦτοι ἱερεῖς ἀπὸ
 τοὺς χριστιανοὺς ἢ περὶ δόγματος ἢ περὶ ἐκκλησιαστικῆς διαταγῆς ἢ περὶ
 555 χριστιανικῆς ἠθικῆς, τί θέλουσιν ἀποκριθῆ; Οὐχὶ βέβαια ἄλλο, εἰ μὴ ἐκεῖνο,
 τὸ ὅποῖον ἤκουσαν ἕκαστος ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ τὸν πάππον
 του. Καὶ ἤθελεν εἶναι φορητόν, ἂν τὸ ἔλεγον κἄν, καθὼς τὸ παρέλαβον, ἀλλ' ἢ
 διὰ λήθην ἢ δι' ἀμάθειαν ἢ δι' ἀνόητον δεισιδαιμονίαν τὸ πλάττουσιν ἔτι δρα-
 ματικώτερον καὶ παντάπασι διεστηκὸς ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ λέγουσιν ὡς
 560 θεοπαράδοτον λόγιον, ὃ δὲ δυστυχὲς χριστιανός, νομίζων ὅτι ἐλύθη ἡ ἀπορία
 του, ἀποδέχεται δι' ἀπλότητα τὸ ἀποτρόπαιον ἐκεῖνο νόημα, καὶ ἀπέρχεται
 χεῖρων, μὴ εἰδὼς ὃ ἄθλιος ὅτι ἐγκολποῦται οὐχὶ χαλκὸν ἀντὶ χρυσοῦ, ἀλλ' ἀντὶ
 φωτὸς πῦρ καταναλίσκον.

Ἐν τῇ περιηγήσει μου κατὰ τὴν Βουλγαρίαν εἶδον τελετὰς τῶν χριστια-
 565 νῶν, κατενόησα φρονήματα θρησκευτικά, ἐξ ὧν ἄλλα μὲν εἶναι ἐγγύτατα
 ἑλληνικῆς κακοδοξίας, ἄλλα δὲ εἶναι ἐξ ἐκείνων, καθ' ὧν συνεκροτήθησαν καὶ
 τοπικαὶ καὶ οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι καί, τὸ δεινότατον πάντων, καθότι ἐνετυ-
 πώθησαν τόσον εἰς τὴν φαντασίαν των, ὥστε εἶναι δυσανάλλακτα· καθότι οἱ
 Βούλγαροι δὲν προβάλλουσι τὰς ἀπορίας των εἰς τοὺς ἱερεῖς των, ἀλλ' εἰς τοὺς
 570 πνευματικούς των, οἵτινες εἶναι οἱ ταξιδιῶται, οἱ στελλόμενοι ἀπὸ τῶν μο-
 ραστηρίων τοῦ "Ορους, καὶ ἐπειδὴ μόνον τὸ "Ορος λογίζεται ἱερὸν προσκύ-
 ρημα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἐπέισθησαν, ἀποδέχονται ὡς θέσφατα καὶ ὅσα ἂν
 εἴπωσιν οἱ ἐκεῖθεν ἐρχόμενοι. Ἐρχονται δὲ ἐκεῖθεν ἄνδρες, οὐχὶ διδαχθέντες
 δογματολογίαν, ἀλλ' ἐξακριβώσαντες χρηματολογίαν. Ὁ τοιοῦτος λοιπὸν
 575 τρόπος τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι τάχα ἄγραφος παράδοσις; δὲν ἐπιφέρει τὸν
 αὐτὸν ὄλεθρον; "Οταν ὅμως εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους καὶ εὐκατάληπτα τὰ ἱερὰ
 βιβλία, τότε ἡξέουρι καὶ ὁ ἱερεὺς τί πρέπει νὰ ἀποκριθῇ εἰς τὰς ἐρωτήσεις
 τῶν χριστιανῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ἀναγινώσκοντες τὰς θεοπνεύστους διδα-
 σκαλίας εἰς τὴν γλώσσάν των, λύνουσι μόνον τὰς ἀπορίας των καὶ βαδίζουσιν
 580 ὀρθῶς, καὶ οἱ ποιμαίνοντες, ὡς ἀφαιροῦντες τὴν ψυχοκτόνον ῥομφαίαν τῆς
 τοιαύτης διδασκαλίας, δὲν θέλουσιν ἀκούσει τὴν φοβερὰν ἐκείνην φωνήν, τὴν
 ὅποιαν ἐπαπειλεῖ εἰς αὐτοὺς ὁ Κύριος διὰ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ· «ἐὰν ἴδῃς
 τὴν ῥομφαίαν ἐρχομένην καὶ μὴ σημάνῃς τῇ σάλπιγγι καὶ ὁ λαὸς μὴ φυλάξη-
 ται καὶ ἔλθοῦσα ἡ ῥομφαία λάβῃ ἐξ αὐτῶν ψυχὴν, τὸ αἷμα αὐτῆς ἐκ τῆς χειρὸς
 585 σου ἐκζητήσω» [Ἰεζ. λγ', 4].

Ἀνὲν εἶναι καινοτομία ἢ μετάφρασις τῶν ἱερῶν Γραφῶν, καθότι συνεχω-
 ρήθη πολλάκις παρὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· καὶ ἂν εἴπη τις ὅτι συνε-

χωρήθη εἰς ἑτέρας γλώσσας, λέγω ὅτι καὶ ἡ κοινὴ ἡμῶν γλῶσσα καὶ πρὸς
 τὸν λαὸν εἶναι ἑτέρα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν· οὐδὲ κινουμένῃ ὅρια αἰῶνια κοινοποιοῦν-
 590 τες τὰς Γραφάς, ἀλλὰ μᾶλλον συνιστῶμεν· «ἀ λέγω ὑμῖν πᾶσι λέγω» ἀποφαί-
 νεται ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ ἱερῷ Εὐαγγελίῳ καὶ ἐπειδὴ ὅσα λέγει ὁ Κύριος
 τὰ λέγει διὰ τῶν Γραφῶν, ὁ δὲ λαὸς δὲν καταλαμβάνει τὰς Γραφάς, ἄρα ὁ
 Κύριος σιωπᾷ εἰς τὸν λαὸν καὶ σιωπᾷ ἐξ αἰτίας ἡμῶν, ἐπειδὴ καὶ εἰς ἡμᾶς εἶπε
 τὸ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους ῥηθὲν «ὁ ἠκούσατε ἐν τῇ οἰκίᾳ κηρύξατε ἐπὶ τῶν
 595 δωμάτων» [πρβλ. Μαθ. ι', 27, 28, Λουκ. ιβ', 37], δι' οὗ δέικνται ὅτι δὲν
 εἶναι διωρισμένα οὔτε τὸ πρόσωπον ὑφ' οὗ, οὔτε ὁ τόπος ἐν ᾧ, οὔτε ὁ χρόνος
 καθ' ὃν, οὔτε ἡ διάλεκτος, δι' ἧς πρέπει νὰ γίνηται ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία,
 ἀλλ' ἀνάγκη εἶναι ὁ λαὸς νὰ διδάσκηται ἢ διὰ τῶν Γραφῶν ἢ διὰ τοῦ λόγου, καὶ
 ἐπειδὴ τὸ νὰ διδάσκηται ὁρθῶς διὰ τοῦ λόγου ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύ-
 600 νανον, ἀνάγκη πᾶσα νὰ διδάσκηται μὲ τὴν ἀνάγνωσιν εἰς κατάληψιν τῶν
 Γραφῶν.

Ἀλλ' ἡ ἐν ταῖς Γραφαῖς θεολογία θέλει μείνει καὶ μετὰ τὴν μετάφρασιν
 ἀκατάληπτος εἰς τὸν λαόν, τὸ ὁμολογῶ· πλὴν οὐχὶ τόσο ἀκατάληπτος, ὅσον
 ἦτον πρὸ τῆς μεταφράσεως· ἐπομένως εἶναι ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία διττὴ·
 605 ἡ μὲν εἶναι διδακτικὴ τῶν ἱερῶν δογμάτων, ἣτις καὶ μαθητεία κυρίως λέγεται
 καὶ προηγεῖτο τοῦ ἱεροῦ βαπτίσματος καὶ εἶχεν ἀκροατὰς τοὺς κατηχο-
 μένους· ἡ δὲ λέγεται ἰδίως διδασκαλία, ἣτις ἐδίδασκε τοὺς βαπτιζομένους τὴν
 εὐαγγελικὴν ἠθικὴν, τουτέστι τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν, καὶ τοῦτο συνάγεται
 ἀπὸ τὴν γενικὴν ἐντολήν, τὴν ὅποιαν ὁ Κύριος ἔδωκεν εἰς τοὺς Ἀποστόλους,
 610 ἀποστέλλων αὐτοὺς εἰς τὸ κήρυγμα· «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ
 ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου
 Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν» [Μαθ.
 κη', 19 - 20], ὅπου βλέπει τις ὅτι ἡ μαθητεία προηγεῖται τοῦ βαπτίσματος καὶ
 ἡ διδασκαλία ἐπιφέρεται.

Ὁ κοινὸς λαὸς διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν διδασκόντων καὶ τῶν βιβλίων
 ὑστερεῖται καὶ τῆς πρὸ τοῦ βαπτίσματος μαθητείας καὶ τῆς μετὰ τὸ βάπτισμα
 διδασκαλίας· ἀλλ', ἐὰν κοινοποιηθῶσι τὰ ἱερὰ βιβλία, αὐτὸς θέλει γένηται δι-
 δασκαλὸς ἑαυτοῦ καὶ ἂν ἀποδέχεται ἤδη καὶ πιστεύη μὲ πεποιθήσιν ὅσα ἀκούει
 περὶ τῆς πίστεώς του ἀπὸ τὸν τυχόντα, πολλῶ μᾶλλον θέλει τὰ δεχθῆ ὅταν ὁ
 620 ἴδιος τὰ ἀναγνώσκῃ ἐν Εὐαγγελίοις καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν Προφητῶν καὶ
 Ἀποστόλων βιβλίοις καὶ δὲν θέλει τὸν θροῆσει ἡ ἀσάφεια τῶν ἱερῶν δογμά-
 των· εἶναι κατὰ τοῦτο ἀκριβὲς φύλαξ τοῦ ἀποστολικοῦ τούτου παραγγέλ-
 ματος· «πίστις ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»
 [Ἐβρ. ια', 1]. Ὁμολογεῖ μετὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὅτι πίστις ἐστὶ συγ-
 625 κατάθεσις ἀδιάκριτος τῶν ἀκουσθέντων ἐπὶ πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας καὶ κη-
 ρυθέντων Θεοῦ χάριτι. Δὲν ἐκτείνεται ὑπὲρ τοὺς ὅρους τῆς δυνάμεώς του,
 ἀλλὰ, πεποιθὼς ὅτι εἶναι ἀκατανόητα τὰ μυστήρια τῆς πίστεώς του, λέγει

ἐνπειθῶς μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου «βέλτιον ἀποροῦντας σιωπᾶν καὶ πιστεῦναι ἢ ἀπιστεῖν διὰ τὸ ἀπορεῖν». Οὕτε εἶδομεν ποτὲ αἵρεσιν ἀναφνεῖσαν
 630 ἀπὸ τὸν κοινόν λαόν, ἀλλ' ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες, λέγοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν. Καὶ ὅταν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς κατανοήσῃ ὅποια εἶναι ἡ πίστις τὸν ἐντὸς τῶν ἱερῶν τούτων βιβλίων καὶ ἐν ταῦτῳ καταμάθῃ ὅτι «ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι» [Ίάκ. β', 20], θέλει φροντίσει νὰ εὔρῃ εἰς τὰ αὐτὰ ἱερὰ βιβλία καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἔργων καί, ἂν, ἀκούων τὰς θείας ἐντολὰς ἀπὸ
 635 ὁμοιοπαθεῖς ἀνθρώπους, παραμελῇ, θέλει αἰδεσθῇ, ὅταν τὰς ἀκούσῃ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων, καὶ οὕτω κατανοῶν ἐν ἅπασιν τὰ χριστιανικὰ χρῆμα του, θέλει ὑποχρεωθῇ νὰ γένηται καὶ χριστιανὸς ἄριστος καὶ ἀνθρώπος κάλλιστος.

Τόσα ἐδυνήθη ὁ ἀσθενὴς μου νοῦς, καίτοι ἐμπερίστατος καὶ κατώδυνος,
 640 νὰ συναγάγῃ καὶ νὰ εἴπῃ περὶ τῆς προκειμένης μεταφράσεως τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἂν ὅμως ἄλλος τις λέγῃ κρείττω καὶ ἐγκριτώτερα τούτων, λεγέτω, καὶ οὐδὲν ἀντιλέγω· ἐὰν δὲ ἐγκρίνῃ ἡ ἱερὰ Σύνοδος τὰ εἰρημένα καὶ ἀποδέχεται τὴν ἐκδοσιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν καὶ συγκατατίθεται εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Τυπογραφίας, ἐπόμενον εἶναι νὰ ἐκθέσω τὰ περὶ τῆς διατάξεως αὐτῆς καὶ περὶ
 645 τῆς τακτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἱερῶν Γραφῶν. Καὶ περὶ Τυπογραφίας λέγω ταῦτα :

συν. Νομίζω ἀναγκασιότατον πάντων τὸ νὰ ἀπρακτῇ διόλου τὸ Λεξικὸν τῆς Κιβωτοῦ καὶ νὰ μείνῃ εἰς ἄλλον καιρὸν. Ὅσοι δὲ πρῶτοι τόμοι εὐρίσκονται εἰς τὸ κοινόν, νὰ δεθῶσι κατ' ὀλίγον καὶ νὰ φυλαχθῶσιν εἰς μέρος
 650 ἀσφαλές, καὶ ὅσα σημειώματα ἢ κατὰστιχα ἐδόθησαν παρ' ἐμοῦ τῷ Ἀγίῳ Αἰήμον περὶ τοῦ εἰρημένου Λεξικοῦ ἢ εὐρίσκονται εἰς τὴν κάσσαν τῆς Τυπογραφίας, αὐτὰ νὰ σφραγισθῶσι καὶ νὰ τεθῶσιν εἰς τὴν κάσσαν τοῦ κοινοῦ, ὥς ἀναγκαίως ζητηησόμενα ἐν καιρῷ· ὁ δὲ κύριος Ἀλέξανδρος Ἀργυρόμας νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ συνάξῃ ὅλα τὰ παλαιὰ στοιχεῖα τοῦ Λεξικοῦ καὶ ἐν τοῖς χρό-
 655 νοις, καθ' οὓς μέλλει νὰ ἀργήσῃ τὸ Λεξικόν, νὰ τὰ ἐπιχύσῃ καὶ νὰ τὰ ἀνακαινίσῃ, ὥστε, ἂν, Θεοῦ συναιρουμένον, ἀναλάβῃ ἡ Τυπογραφία καὶ γένηται ἱκανὴ νὰ ἀναδεχθῇ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ, νὰ εἶναι ἔτοιμα στοιχεῖα νέα καὶ καθαρὰ, τοῦλάχιστον διὰ τρεῖς κόλλας ἢ καὶ τέσσαρας. Ὅσον δὲ χαρτὶ εἶναι ἔτοιμον διὰ τὸ Λεξικόν, νὰ τὸ μεταχειρισθῇ ἡ Τυπογραφία εἰς ἐκδοσιν ἄλλον
 660 τινὸς βιβλίου καὶ ἐν καιρῷ θέλει φροντίσει νὰ μετακομίσῃ ἀπ' Εὐρώπης ἄλλο διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ.

βον. Νὰ διορισθῇ εἰς τῶν σεβασμιωτάτων Γερόντων καὶ εἰς τῶν εὐγενεστάτων ἐπιτρόπων νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐφορίαν καὶ προστασίαν τῆς Τυπογραφίας, νὰ ἔχωσι χρῆς δις καὶ τρίς τῆς ἐβδομάδος νὰ ἔρχονται εἰς αὐτὴν καὶ νὰ
 665 παρατηρῶσιν ἅπαντα καὶ νὰ ἐξετάζωσιν ἀκριβῶς τὰς ἐργασίας τῶν ἐπιστατῶν, νὰ ἔχωσι τὴν κάσσαν τῆς Τυπογραφίας καὶ περὶ ἐσπέραν ἐκάστου Σαββάτου νὰ ἔρχεται ὁ εἰς Εἰς αὐτῶν νὰ θεωρῇ τὸν λογαριασμὸν τῶν ἡμερομισθίων καὶ νὰ

τὰ πληρώνη· οἱ αὐτοὶ θέλουσιν ἀναλάβει τὴν φροντίδα νὰ δεθῶσι τὰ ἐκδοθέντα
Ψαλτήρια καί, εὐκολίας γενομένης, νὰ σταλθῶσιν εἰς διάφορα μέρη καὶ νὰ
670 πωληθῶσιν, ὁμοίως καὶ αἱ ἱερατικαὶ λειτουργίαι καὶ τινα ἄλλα βιβλία, θεωρού-
μενα εἰς λογαριασμὸν τῆς Τυπογραφίας. Περὶ δὲ τῶν ἀρχιερατικῶν λειτουρ-
γιῶν θέλουσιν ἐξετάσει εἰς ποίους ἀρχιερεῖς ἐδόθησαν, κατὰ τὸ σημεῖωμα ὅπου
ἐγὼ ἔδωκα τῷ κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ Ἀργυράμῳ, καὶ νὰ ζητηθῶσι τὰ γρόσια,
κατὰ τὴν γενομένην ἀποκοπὴν τῆς τιμῆς, ὡς φαίνεται ἐν τῷ δοθέντι παρ' ἐμοῦ
675 καταστίχῳ τῷ Ἀγίῳ Δήμῳ· καὶ ὅταν γένηται εὐκολία, νὰ δεθῶσι καὶ αἱ
λοιπαὶ καὶ νὰ διανεμηθῶσι.

γον. Νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τῶν πεπαιδευμένων καὶ νὰ διορισθῇ ἐπιθεωρὸς
τῆς Τυπογραφίας καὶ διορθωτὴς τῶν τυπικῶν σφαλμάτων (καὶ τοιοῦτος εἶναι
κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν ὁ ἐλλογιμώτατος διδάσκαλος κύριος Νικόλαος Λογάδης),
680 ὅστις ὀφείλει νὰ διημερεύῃ εἰς τὴν Τυπογραφίαν, ὡς καὶ ἐγὼ τότε, νὰ ἐπι-
σκοπῇ ἅπαντα, νὰ ἐπέχῃ τὸν τόπον τῶν ἐφόρων, νὰ ἔχῃ τόνον, ὥστε νὰ ἐπι-
πλήττῃ τοὺς παραμελοῦντας καὶ νὰ εἰσακούηται, νὰ προσέχῃ εὐσυνειδήτως
εἰς ὅλα καὶ νὰ ἀπαιτῇται λόγους περὶ πάντων, καὶ μὴ εἰσακουόμενος ὑπὸ τῶν
ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ νὰ ἐνάγῃ τοὺς ἀπειθεῖς εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, διὰ νὰ σω-
685 φρονίσκωνται. Τοῦτον ὁ μνηστὴρ μισθὸς θέλει εἶναι προσδιορισμένος, καὶ τὸ
μὲν ἡμῖν θέλει πληρῶναι ἡ Τυπογραφία, τὸ δὲ ἄλλο ἡμῖν ἡ Ἱερογραφικὴ
Ἀδελφότης, διὰ τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν τυπικῶν παροραμάτων.

δον. Ὁ κύριος Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος, ὅστις τῷ ὄντι ἐγνυμάσθη καὶ
ἤδη ἔχει ἀκριβῆ ἰδεάν τυπογραφικῆς ἐργασίας, ὀφείλει νὰ ἐξακολοθῇ ἀπα-
690 μειώτως ὅσα διὰ τοῦ εἰς χεῖράς του συντροφικοῦ γράμματος ὑποχρεοῦται νὰ
φυλάττῃ, νὰ εἶναι ὁδηγὸς ὅλων τῶν λοιπῶν τῆς Τυπογραφίας ὑπουργῶν, πρὸς
ὃν ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσι, καὶ πρὸ πάντων νὰ ἐργάζεται τὴν κατασκευὴν τῶν
ἀναγκαίων στοιχείων, καὶ μάλιστα τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν στοιχείων τοῦ Λεξικοῦ.

εον. Ἡ Τυπογραφία ἔχει πέντε πιεστήρια, ἅτινα εἶναι χρεῖα νὰ ἐπι-
695 σκευασθῶσι καλῶς, ἐξ ὧν τὰ μὲν τέσσαρα θέλουσι διορισθῇ διὰ τὴν ἔκδοσιν
τῶν ἱερῶν Γραφῶν, καθὼς ἐφεξῆς θέλω εἶπει, τὸ δὲ πέμπτον θέλει μένει, διὰ νὰ
γίνηται εἰς αὐτὸ ἡ διόρθωσις τῶν τυπικῶν σφαλμάτων, καὶ νὰ μὴ συμβαίῃ
διακοπὴ τῶν ἄλλων πιεστηρίων· ἂν δὲ συμβῇ χρεῖα νὰ ἐκδοθῇ καὶ ἄλλο ἀναγ-
καῖον βιβλίον, τότε ἡ Τυπογραφία θέλει ἀγοράσει τὸ ἐν Γαλατᾷ εὐρισκόμενον
700 γαλλικὸν πιεστήριον.

ζον. Ἐργάτας ἀναγκαίους διὰ τὴν Τυπογραφίαν, ὡς πρὸς τὴν ἐσο-
μένην ἐργασίαν τῆς λογίζομαι δέκα τρεῖς, ἐξ ὧν ἀναγκαϊότατοι εἶναι ὁ Θεό-
κλητος, ὁ Δημήτριος καὶ ὁ Γεωργάκης· καὶ ὁ μὲν Θεόκλητος καὶ ὁ Γεωργάκης
θέλουσιν ἔχει τὴν ἐπιστάσιν τοῦ νὰ στοιχειοθετῶσι καὶ νὰ διορθώσωσι τὰ
705 τυπικὰ λάθη ἐν τοῖς πιεστηρίοις, ὁ δὲ Δημήτριος, ὡς πλέον ἰδεατὸς τῶν ἄλλων
τυπωτῶν, θέλει ἔχει τὴν ἐπιστάσιν τῶν πιεστηρίων, θέλει ὁδηγεῖ τοὺς τυπω-
τάς, θέλει βρέχει τὸ ἀναγκαῖον χαρτί, καὶ θέλει ἐπιστατεῖ εἰς τὸ πιεστή-

ριον τῆς διορθώσεως· ἀπὸ δὲ τοὺς λοιποὺς δέκα, οἱ μὲν πέντε θέλουνσι εἶναι τυπωταί, οἱ δὲ ἄλλοι πέντε συνεργοί· προαγομένης δὲ σὺν Θεῷ τῆς Τυπογραφίας, θέλουνσι φροντισθῇ καὶ ἄλλα πιεστήρια καὶ ἄλλοι ἐργάται.

Ταῦτα δύνανται νὰ εἰπω περὶ τῆς ἐνδεχομένης καλῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Τυπογραφίας· ἐπόμενον δὲ εἶναι νὰ εἰπω τὰ δοκοῦντά μοι καὶ περὶ τῆς τακτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἱερῶν βιβλίων· ὅθεν καὶ λέγω :

αον. Οἱ διορισθησόμενοι ἔφοροι τῆς Τυπογραφίας ὀφείλουνσι νὰ ζητή-
 715 σωσι παρὰ τοῦ κυρίου Ἀλεξάνδρου Ἀργυράμου τὸ γενόμενον τότε μετὰ τοῦ κυρίου Πίγκερτον συμφωνητικὸν γράμμα, καὶ παρατηρήσαντές το, θέλουνσι κάμει ἐκ νέου συμφωνίαν μὲ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβοντα κύριον Αἰβίς, συμπαρόντος καὶ συνεργοῦντος καὶ τοῦ κυρίου Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ πράγματα εἶναι δύσκολα ἐπὶ τοῦ παρόντος, καὶ ἡ Ἀδελφότης ζητεῖ νὰ
 720 προσθέσῃ εἰς τὴν συμφωνηθεῖσαν ποσότητα τῶν σωμάτων δύο χιλιάδας ἔτι, ἔπεται νὰ γένηται προσθήκη καὶ εἰς τὴν συμφωνηθεῖσαν τότε τιμὴν τῆς κόλλας· θέλει ὑποχρεωθῇ ὁ κύριος Αἰβίς, νὰ προφθάσῃ, ὅσον εἶναι δυνατόν, τάχιστα ἀπὸ Παρισίων τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα, κατὰ τὸ σημεῖωμα ὅπερ τῷ ἐδόθη παρὰ τοῦ κυρίου Ἀλεξάνδρου, καὶ χάσῃ ἀπὸ Λόντρας, διὰ νὰ μὴ συμβῇ διακοπὴ
 725 τῶν πιεστηρίων ἐκ τῆς ἐλλείψεως τούτων, καὶ τότε ὑποχρεοῦται ἡ Ἀδελφότης νὰ πληρώσῃ τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἀργούντων ἐργατῶν. Ὑποχρεοῦται προσέτι ἡ Ἀδελφότης νὰ πληρώσῃ καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἑτεροειδῶν στοιχείων, ἅτινα κατεσκευάσθησαν ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ μὲ ἰδίαν τῆς ὕλην, καὶ μέλλουσιν ἴσως νὰ κατασκευασθῶσι καὶ ἄλλα, τῶν ὁποίων τὴν ποσότητα καὶ τὴν τιμὴν ἡξεύρει ὁ
 730 κύριος Ἀλέξανδρος· συμφέρον εἶναι ἴσως νὰ πεισθῇ ὁ κύριος Αἰβίς νὰ φέρῃ ἢ ἀπὸ Παρισίους ἢ ἀπὸ Λόντρας κανένα καλὸν βιβλιοδέτην, ὑπὸ τὸν ὁποῖον νὰ διορισθῶσι δύο ἢ τρεῖς νέοι νὰ διδάχθῳσιν τὴν τέχνην, καὶ νὰ δένωσι τὰ ἐκ τῆς Τυπογραφίας ἐκδιδόμενα βιβλία.

βον. Ἀπὸ τὰ τέσσαρα πιεστήρια τὰ δύο θέλουν τυπῶναι τὸ ἑλληνικὸν
 735 ὁμοῦ μὲ τὴν μετάφρασιν, καὶ ἐπειδὴ αὐτὰ θέλουνσι συμποσῶθῃ εἰς σώματα πέντε χιλιάδες, ἀφοῦ τυπωθῶσιν ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους αἱ 2.500 κόλλαι, θέλουνσι μετατεθῇ τὰ ἐδάφια ἐκεῖνα εἰς τὸ ἄλλο πιεστήριον, καὶ θέλουνσι τυπωθῇ εἰς αὐτὸ αἱ λοιπαὶ 2.500 κόλλαι, προσαρμοζομένων ἐπ' ἀκριβὲς τῶν βελονῶν, διὰ νὰ μὴ γένηται ἀνωμαλία εἰς τὰ ἐδάφια, εἰς δὲ τὸ πρῶτον πιεστήριον θέλουνσι τυ-
 740 πωθῇ ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους αἱ πρότερον ἐκ τοῦ ἐνὸς τυπωθεῖσαι κόλλαι. Ἄν δὲ ἡ μετακομιδὴ τῶν ἐδαφίων ἐκ τοῦ ἐνὸς πιεστηρίου εἰς τὸ ἄλλο εἶναι δύσκολος, ὥς καὶ ἐμοὶ δοκεῖ, ὁ κύριος Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος θέλει εὑρεῖ τὸν τρόπον τῆς εὐκολίας ἢ θέλει ἐπινοήσῃ ἄλλην τινὰ μέθοδον, ὥστε ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ τὰ δύο πιεστήρια νὰ τυπῶσιν τὴν αὐτὴν κόλλαν, διὰ νὰ προάγῃται τὸ ἔργον·
 745 καὶ ὅταν ἐπιμεληθῇ, νομίζω ὅτι δύναται νὰ κατορθώσῃ τόσον ἀκριβεῖς τὰς βελόνας εἰς τὴν θέσιν τῶν ἐδαφίων, ὥστε εἰς μὲν τὸ ἐν πιεστήριον νὰ τυπῶνται αἱ κόλλαι ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους, εἰς δὲ τὸ ἄλλο ἐκ τοῦ ἄλλου.

γον. Τυπωθείσης μᾶς κόλλας περιεχούσης καὶ τὸ ἑλληνικόν, ἀμέσως
οἱ στοιχειοθετοὶ θέλονσι παραλαμβάνει τὰ ἐδάφια τοῦ κοινοῦ, καὶ θέλονσι τὰ
750 προσαρμόζει διὰ τὸ τρίτον πιεστήριον. Καί, εἰ μὲν τὰ μόνην τὴν μετάφρασιν
περιέχοντα σώματα θέλονσι τυπωθῇ ὅλα εἰς ὄγδοον, θέλει ἐνεργηθῇ καὶ τούτων
ὁ τύπος κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον εἰς τὰ δύο πιεστήρια· εἰ δὲ καὶ τὰ μὲν
τούτων θέλονσι τυπωθῇ εἰς τέταρτον, τὰ δὲ εἰς ὄγδοον, ὥς μοι φαίνεται, τὸ
μὲν τῶν πιεστηρίων θέλει χρησιμεύσει διὰ τὰ εἰς ὄγδοον, τὸ δὲ διὰ τὰ εἰς τέ-
755 τάρτον· χρεία δὲ πλείστης καὶ συντονωτάτης προσοχῆς καὶ φιλοτίμου ἐπεξερ-
γασίας καὶ τῶν τυπογράφων καὶ τοῦ ἐπιδιορθωτοῦ, ὥστε οὔτε εἰς τὰς σελίδας
καὶ στίχους νὰ συμβαίῃ ἀνωμαλία καὶ ἀταξία, οὔτε εἰς τὸν τύπον νὰ κατα-
λείπεται τὸ τυχὸν παρόραμα· διότι οὐχὶ μόνον ἱερὰ τὰ βιβλία, καὶ ἰῶτα ἐν ἡ
μία κεραία παραλλάττονσα φέρει βλάβην, ἀλλὰ καὶ πρὸς Εὐρωπαίους ἡμῖν
760 ὁ λόγος, καὶ τοιούτους Εὐρωπαίους.

δον. Γενομένης τῆς συμφωνίας, εἶναι ἐπόμενον νὰ προβληθῇ καὶ τὸ
περὶ διπλώματος καὶ περὶ συνδέσεως τῶν βιβλίων, διὰ νὰ φυλάττηται σύμ-
πνοια μεταξὺ τῶν ἐφόρων τῆς Τυπογραφίας καὶ τῶν διαπραττομένων τὸ ἔργον
καὶ νὰ μὴ συμβῇ ἔπειτα ἀηδία λογοτριβῆς. Περὶ δὲ τοῦ ἀναλογούντος ἐκείνους
765 μισθοῦ τοῦ διορθωτοῦ, θέλει ὁμιλήσει μετ' αὐτῶν ὁ πανιερώτατος Σιναῖον.

Ταῦτα ἐξεθέμην αὐτοσχεδίως ζήλω τῷ πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ χρεεῖ
τῷ πρὸς τὸ κοινὸν τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, τῆς κοι-
νῆς ἡμῶν μητρος· καὶ τίθημι ὑπ' ὅψιν καὶ κρίσιν τῆς ἱερᾶς καὶ τρισεβάστου
Συνόδου, παρ' ἧς κεῖται τὸ ἐκτελέσαι, ὥς ἐμοὶ τὸ εἰπεῖν.

770 Ἐν ἔτει ᾠοκβ' Ἀγούστου κ'

Τῆς ὑμετέρας θειοτάτης παναγιότητος καὶ τῆς ὑμῶν σεβασμιότητος
νὸς ἐν Χριστῷ καὶ δοῦλος ταπεινός

Ὁ Τ ο ρ ν ὁ β ο υ Ἰ λ α ρ ῖ ο ν

Β'

Ἀπάντησις τοῦ ἁγίου Τορνόβου κρυίου Ἰλαρίωνος εἰς τὴν περὶ μετάφρά-
σεως σταλεῖσαν αὐτῷ ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ αἰοιδίμου Κυζίκου κρυίου Μαθαίου.

Σεβασμώτατέ μοι Πάτερ!

α'. Οὔτε ὁ νοῦς μου ἐπικλίνει ποτὲ εἰς ἀμίλλας καὶ ἀδολεσχίας ἀσεν-
5 τελεῖς, οὔτε τὸ πρὸς αὐτὴν ὀφειλόμενόν μοι σέβας μοὶ ἐπιτρέπει νὰ ἐπαπο-
δύσωμαι εἰς ἀγῶνα, τὸν ὅποιον οὐ μόνον ἔπρεπε νὰ παραχωρήσω εἰς ἄλλον
τινά, πολλῶ διαφέροντά μου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποποιηθῶ, κατὰ τὸν ἐνόντά μοι
τρόπον, ὥς ἐπαχθῇ γεννησόμενον ἴσως. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ὑμετέρα Σεβασμιότης
καταξιοῦ νὰ ἀκούσῃ τὴν ἀπολογίαν μου καὶ ἀνέχεται νὰ εἰπῶ τὰ δοκοῦντά μοι,
10 περὶ ὧν μοὶ γράφει, τολμῶ νὰ εἰπῶ οὐχὶ φρονήματα τοῦ ἰδίου νοός, ἀλλὰ τὰ

πᾶσι δόξαντα εἶναι σύμμορφα τῇ φύσει τῆς προκειμένης ὑποθέσεως καὶ τῇ ἀληθείᾳ συνάδοντα. "Ἄν ἡ γενομένη ἀντίστασις ἀνεφέρετο μόνον εἰς ἐμὲ καὶ ὁ ἐκ ταύτης ἐπαπειλούμενος μῶμος προσετρίβετο εἰς τὸ ἐμὸν μόνον ἄτομον, ὑπέμενον διὰ χάριν τῆς καὶ παρέβλεπον ὅ,τι δίκαιον καὶ ἂν ἐδυνάμην νὰ εἶπω, 15 καὶ ὥσπερ μεταμεληθεὶς ἐν οὐ μεταμελητοῖς, ὑπενέδιδον εἰς τὸ φρόνημά τῆς ἀναμφισβητήτως (καίτοι ἄλλως πως ἀπαιτοῦντος τοῦ χρέους μου)· καθότι ἐγὼ ὑπεσχόμην τῇ ἱερογραφικῇ ἀδελφότητι τὴν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ἥς τὸ μὲν ἐξετέλεσα, τὸ δὲ ἐκτελῶ, οὐχὶ καὶ τὴν εἰς τύπους ἔκδοσιν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ μῶμος αὐτὸς καιρίως καθάπτεται δύο ἀοιδίμων Πα- 20 τριαρχῶν, τοσούτων μακαρίων Ἀρχιερέων καὶ ἀθηντῶν καὶ ἀρχόντων, ταυτὸν εἰπεῖν παντὸς τοῦ συνοδικοῦ καὶ πολιτικοῦ καταλόγου (τῶν ὁποίων ἐλεοῦντες τὴν τύχην, δὲν κωλύομεθα ἴσως νὰ ἐπαινώμεν τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν πολυμάθειαν), ἐγὼ, ἂν καὶ δὲν ἤμην τότε σύνεδρος αὐτῶν, ἐπειδὴ τό γε νῦν ἔχον εἶμαι συγκατηγορούμενος, ὀφείλω νὰ γένομαι συνήγορος καὶ νὰ μὴ παρίδω ἄνδρας 25 τοιούτους ἐρήμην καταδικαζομένους, καὶ παρανόμων καὶ ἀσεβείας δίκην φεύγοντας, καὶ εἰς γέναν ἀποπεμπομένους παρ' ἡμῶν, ἐν ᾧ ὁ οὐράνιος κριτὴς ἴσως ἄλλως πως ἐδικαίωσε τὰ κατ' αὐτούς· δὲν ἔπεται λοιπὸν νὰ παροργισθῇ κατ' ἐμοῦ δι' ὅσα ἂν εἶπω, ἂν τυχὸν εἶναι ἐμβριθέστερα καὶ παρορησιαστικώ- 30 νους καὶ κεῖται παρ' αὐτῇ καὶ τὸ νὰ συνείπη, ἀφ' οὗ τὰ ἀκούσῃ, καὶ τὸ νὰ μᾶς συγκαταδικάσῃ πάλιν, ἀποδοκιμάζουσα τὰ λεγόμενα.

β'. "Ἄν εἶναι συμφέρον τῷ χριστιανικῷ πληρώματι, σεβαστέ μοι Πά- 35 τερ, τὸ νὰ ἐννοῇ τὰς ἱερὰς Γραφάς, καὶ ἂν διὰ τοῦτο ἐγράφησαν, καὶ ἂν διὰ τῆς κατανόησεως αὐτῶν οἱ χριστιανοὶ ὀδηγῶνται καὶ εἰς τὰ ὀρθὰ φρονήματα τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως, καὶ εἰς τὰ χριστιανικά των καθήκοντα, καὶ ἂν διὰ ταῦτα πρέπει νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς γλῶσσαν καταληπτὴν εἰς αὐτούς, ἡ περὶ 40 τούτων σκέψις δὲν ἦτον ἔργον ἐμὸν ἐν τῷ τότε ἰδιωτικῷ μου βίῳ, ἀλλ' οὐδὲ ἦτον ἐπ' ἐμοὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν, καὶ ἂν τὰ ἐνόμιζον συμφέροντα καὶ ἀναγκαῖα. Ἡ Ἱερογραφικὴ Ἀδελφότης ἐζήτηε μεταφραστὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ ὁ ἐπὶ 45 τούτῳ σταλεὶς ἐνέτευχεν ἄλλοις ἐμοῦ πολλῶν κρείττοσι, καὶ ὀδηγηθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἦλθεν εἰς ἐμέ. Ἐγὼ δέ, καίτοι ἀναδεξάμενος τὸ περὶ μεταφράσεως πρόβλημα, δὲν ἐπεχειρίσθην ἀμέσως, ἀλλ' ὥς εἰδὼς ἐπ' ἀκριβὲς τὰ γενόμενά ποτε περὶ τῆς ἀρχαίας μεταφράσεως, ἀνέφερον τὸ πρᾶγμα τῷ ἀοιδίμῳ καὶ κατὰ πάντα 50 σοφῷ Πατριάρχῃ κυρίῳ Κυρίλλῳ, καὶ συγχωρήσαντος αὐτοῦ τὴν ἐκ νέου μετά- φρασιν, καθὼς συνεχώρησε καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς παλαιᾶς μεταφράσεως, οὕτως ἠρξάμην τοῦ ἔργου. Οὐδεὶς δὲ ἐγένετο λόγος τότε οὔτε περὶ ἐπιθεωρή- σεως, οὔτε περὶ ἐκδόσεως, ἀλλ' οὐδὲ ἔγγραφος συνθήκη μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῆς Ἱερογραφικῆς Ἀδελφότητος. Κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τῆς Πατριαρχείας τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου κυρίου Γρηγορίου, ἐλθόντος τοῦ γενικοῦ ἐξάρχου τῆς ὀρθείσης 50 ἀδελφότητος, τοῦ σοφοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς Πίγκερτον, καὶ γενομένης ὁμιλίας

μεταξὺ ἐμοῦ καὶ αὐτοῦ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶς καὶ τῶν πολιτικῶς, προϋχόντων τοῦ Γένους, ἐγένετο ἡ ἔγγραφος συνθήκη μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ἐκείνου, τῇ συναίνεσι ἀπάντων, περὶ τε τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς Παλαιᾶς, καὶ ἐξεδόθησαν ἀποδείξεις πατριαρχικαὶ συγχωροῦσαι τὴν μετάφρασιν καὶ ἀπεφασίσθη καὶ ἡ ὑπὸ δύο ἀρχιερέων ἐπιθεώρησις καὶ ἡ ἐν τῇ κατὰ τὰ Πατριαρχεῖα τυπογραφίᾳ ἔκδοσις· καὶ διωρίσθησαν ἐπιθεωρηταὶ ὃ τε πανιερώτατος ἅγιος Σιναῖον κύριος Κωνστάντιος καὶ ὁ ἀοίδιμος ἅγιος Θεσσαλονίκης κύριος Ἰωσήφ. Καὶ ταῦτα πάντα ἔνεστιν ἰδεῖν εἰς πλάτος ἐν τῷ πρὸς τὸν Πανιερώτατον ἀδελφὸν ἅγιον Σεργῶν γράμματί μου, πρὸς ὃν ἐσωκλείω καὶ τὸ ἴσον τῆς συνθήκης καὶ τῆς πατριαρχικῆς ἀποδείξεως· αὐτὴν δὲ τὴν ἰδίαν ἀπόδειξιν στέλλω τῷ σεβαστῷ ἐφόρῳ μου ἀγίῳ Νικομηδείας.

γ'. Ἄν ἡ Σεβασμιότης τῆς λοιπὸν λογίζεται ἰδιωτικὸν τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐμὸν μόνον ἐγχείρημα, καὶ διὰ τοῦτο, ὡς παρεκτραπέντι δῆθεν, εἰσηγεῖταί μοι τὰ δέοντα φιλαδέλφως καὶ ἐπανακαλεῖ με εἰς τὴν ἀφ' ἧς ἐξετραπήν εὐθεῖαν ὁδόν, τὰ πρᾶγματα μαρτυροῦσιν ὅτι κοινῇ ψήφῳ πάντων ἐγκέκριται καὶ δεδοκίμασται τοῦτο τὸ ἔργον· διὰ τοῦτο καὶ ἀποδείξεις πατριαρχικαὶ συγχωροῦσαι τὴν μετάφρασιν καὶ διορίζουσαι ἐπιθεωρητάς, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ Πάγκρετον γενομένη συνθήκῃ ἐμπεριερίληπται τὸ ὅτι ἐπιθεωρηθήσεται ἡ μετάφρασις ὑπὸ δύο ἀρχιερέων, οὓς ἂν ἐγκρίνῃ ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ ἱερὰ Σύνοδος (κεφ. γ'), καὶ τὸ ὅτι τυπωθήσεται ἐν τῇ τοῦ Πατριαρχείου τυπογραφίᾳ (κεφ. δ')· καθότι, ἂν δὲν ἐνεκρίνοντο κοινῇ συγκαταθέσει, οὔτε ἐγὼ οὔτ' ἐκεῖνος ἐτολμήσαμεν ἂν νὰ τὰ ἐγκαταγράψωμεν εἰς ἰδιωτικὴν συνθήκην· διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἱερογραφικὴ ἀδελφότης, ἔχουσα τὰ πιστὰ παρὰ πάντων, ἔστειλεν ἀπὸ μὲν Λονδῶνος τὸν χάριτην, ἀπὸ δὲ Παρισίων τὰ στοιχεῖα, ἅτινα καὶ προσήχθησαν, μηδενὸς ἀντιλέγοντος, εἰς τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τυπογραφίαν, καὶ εὐρίσκονται ἔτι ἐν τῇ αὐτῇ· διὰ τοῦτο τελευταῖον ἤρξατο καὶ ὁ τύπος, καὶ ἐπὶ τὰ ἐδάφια εἶναι ἐτοιχειοδεμένα καὶ ἔτοιμα νὰ τεθῶσιν εἰς τὰ πιεστήρια, ἀλλ' αἱ κοιναὶ περιστάσεις ἐγένοντο κώλυμα. Ἄν λοιπὸν, λογιζομένη τὸ πρᾶγμα ἰδιωτικόν, ἀντιβαίη, κατανόησασα ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι κοινῇ ψήφῳ ἐγκέκριται καὶ τετέλεσται, κρινάτω ἂν εἶναι δίκαιον νὰ καταδικάσῃ τοσοῦτους καὶ τοιούτους ὡς ἀντιπρονοῦντας τῷ ὀρθῷ λόγῳ, ὡς παρεκτραπέντας, ὡς ἀγνοήσαντας τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν χρῆς, καὶ τέλος ὡς μὴ εἰδότας μηδὲ ἐννοήσαντας ὅσα ἐννοεῖ μόνῃ ἡ Σεβασμιότης τῆς.

δ'. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος ἡ τότε γενομένη μετάφρασις τῆς Καινῆς Διαθήκης κατεκρίθη, ὡς γράφει, συνοδικῶς καὶ ἀπηγορεύθη διὰ σιγίλλων γραμμάτων καὶ ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν· ἂν κατεκρίθη καὶ ἀπηγορεύθη συνοδικῶς, τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον. Καθότι οὐδεὶς τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν, οὔτε τῶν ὁμογενῶν, οὔτε τῶν ἑτερογενῶν, τῶν συγγραφάμενων τὰ τότε, ἀναφέρει τοιοῦτόν τι, οὔτε σιγίλλων καὶ ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν μνημονεύει, κοινῇ δὲ πάντες ἱστοροῦσιν ὅτι ὁ Συνόχου καὶ Μελέτιος, ἀνήρ

πολιτικός και ὁρμητικός, ἀναβὰς εἰς τὸν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἱερὸν ἄμβωνα διέσυνρε καὶ ἐστηλίτευσε περισσότερον τοῦ δέοντος τὴν ῥηθείσαν μετάφρασιν, καὶ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ θρασυστομίαν μὴ ἐνεγκὼν ὁ τότε Πατριάρχης κύριος Παρθένιος, κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς ἐξορίαν ἰσόβιον. Ἄν λοιπὸν ἡ
 95 κατ' ἐκείνης τῆς μεταφράσεως ὁργὴ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἦτον τοσαύτη, ὅσον τὴν φρονεῖ ἡ Σεβασμότης της, διατὶ νὰ καταδικασθῇ καὶ νὰ ἐξορισθῇ ὁ συνοδικὸς συνήγορος, δέον νὰ τιμηθῇ καὶ νὰ ἀμειψθῇ; διατὶ οἱ ἱστορικοὶ νὰ ἀποσιωπήσωσι πρᾶγμα ἀξιοσημείωτον, τὴν συνοδικὴν ἐκείνης τῆς μεταφράσεως καταδίκην, καὶ τοῦναντίον μάλιστα νὰ διασύρῳσι τὸν καταδικάσαντα Συρίγον; Διατὶ νὰ
 100 εὐρίσκειται ἡ μετάφρασις ἐκείνη ἐν ὅλαις ταῖς παλαιαῖς βιβλιοθήκαις; Ἄλλ' ἔστω οὕτω. Δεδόσθω ὅτι καὶ κατεκρίθη συνοδικῶς. Κατεκρίθη, διότι ὑποπτος ὁ μεταφραστὴς, ὡς ἑτερόφρων· διότι ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἄνευ τῆς εἰδήσεως τῆς Ἐκκλησίας· διότι ἐξεδόθη μὴ πρότερον ἐπιθεωρηθεῖσα ὑπὸ τῆς Συνόδου. Αὐτὰ δὲν εἶναι τάχα ἱκανὰ αἰτία νὰ πείσωσι τὴν Σύνοδον νὰ καταδικάσῃ τὴν
 105 τοιαύτην μετάφρασιν καὶ ἂν ἦτον ὀρθή καὶ ἂν εἶχε διάθεσιν νὰ τὴν δεχθῇ; Ἡ παροῦσα δὲν εἶναι ὑπεύθυνος εἰς οὐδὲν τοιοῦτο. Ὁ μεταφραστὴς εἶναι, νομίζω, εὐσεβὴς, ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐγγράφῳ ἀδείᾳ τῆς Ἐκκλησίας, ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τῆς Συνόδου καὶ πρόκειται νὰ ἐκδοθῇ καὶ νὰ διαδοθῇ ὑπὸ τῆς ἁγίας κοινῆς ἡμῶν μητρὸς εἰς τὰ εὐσεβῆ αὐτῆς τέκνα. Σύνοδος κατεδίκασεν
 110 ἐκείνην δικαίῳ τῷ λόγῳ, Σύνοδος δικαιοὶ καὶ συνιστᾷ αὐτὴν λόγῳ δικαιοτέρῳ. Τί λοιπὸν ἔτι παρεμπίπτει;

ε'. Συνάγεται ἐξ ὧν γράφει, ὅτι τὰ παλαιότερα εἶναι αἰδεσιμώτερα καὶ ἀγιώτερα τῶν νεωτέρων· ἐγὼ δὲ τοῦτο οἶδα σαφῶς καὶ μεμάνηκα παρὰ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων ὅτι τὸ αἰδέσιμον ἀεῖποτε εἶναι αἰδέσιμον, κἂν
 115 παλαιὸν ἢ κἂν νέον· καὶ τὸ ἅγιον ἀπὸ τῶν κατ' αὐτὸ ἐστὶ καὶ κρίνεται ἅγιον καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ χρόνου. Ἐγὼ ἀποσιωπῶ ὅσα ἐθέσπισαν αἱ πάνσεπτοι ἐκεῖναι Σύνοδοι (ὡς ἐτησίως ἡ ἁγία Ἐκκλησία πανηγυρίζει εὐσεβεῶς) καὶ ἡμεῖς προφασιζόμενοι δικαιολογίας ἀδικαιολογήτως τὰ μεταποιοῦμεν ὅπως ἂν ἐθέλωμεν, ἵνα μὴ εἶπω τὰ παραβαίνομεν. Λέγω δὲ ὅτι ἕκαστος ὁμολογήσει πῶς ὅσα εἶπε
 120 καὶ ἔγραψεν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος Παῦλος εἶναι καὶ παλαιότερα καὶ αἰδεσιμώτερα ἐκείνων, ὅσα νομίζομεν ἀγράφως καὶ ἁμαρτύρως ὅτι ἐψηφίσατο ἡ περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος γενομένη περὶ τῆς μεταφράσεως Σύνοδος.

Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Ἀπόστολος: «Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα... τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν
 125 ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος» (Πρὸς Τιμόθ., κεφ. γ'). Ἐρωτῶν ἔστι τις τῶν ἤδη ὄντων ἐπισκόπων γυναῖκα ἔχων; Οὐδεὶς βέβαια. Διατί; Ὅτι Σύνοδος μεταγενεστέρα καὶ Σύνοδος τοπική, οὐχὶ οἰκουμενική, ἐνέκρινεν ὡς ὅσιον καὶ ἱερὸν τὴν ἀγαμίαν τῶν ἀρχιερέων, καὶ φυλάττεται ὡς ὁσία, οὐχ ὡς ἐναντία τῇ ἀποστολικῇ διαταγῇ· καὶ ἡ ταύτης παράβασις ἔστι τε καὶ κρίνεται παρανομία
 130 καὶ ἀθεμιτουργία. Εἰσὶ λοιπὸν καλὰ τῶν καλῶν κρείττονα, ἅτινα δύνανται οἱ

μεταγενέστεροι νὰ θεσπίσωσι, μηδὲν κωλύμενοι ὑπὸ τῶν προγενεστέρων θεσπισμάτων, κἂν ἀποστολικά ᾗ. Διὰ τοῦτο τὴν ἐκθροῦσι τὰ γενόμενα τότε; Διὰ τοῦτο φοβεῖται μὴ προσκρούσῃ τοῖς τότε, ὧν καὶ τὸν βίον ἀγνοοῦμεν καὶ τὰς ποιότητας, εἰμὴ μόνον ἀφ' ὧν κατέλιπον ἡμῖν οἱ τὰ τότε συγγράφαν-
 35 τες καὶ ἀφ' ὧν ἐκλαλοῦσιν ἢ τε «Τουρκογρατζία» καὶ τὰ πολλὰ τοῦ εὐρισκό-
 μενα τῶν τότε χρόνων γράμματα, προσκρούει δὲ ἐθελονσίως τοῖς οὐ πάντῃ
 πρῶτῃ ἀπολιποῦσιν ἡμᾶς, ὧν καὶ τὰς ἀρετὰς οἶδαμεν καὶ τὴν πολυμάθειαν,
 ἀλλ' ἴσως ἀπὸ τῆς τύχης κρίνουσα τὰ κατ' αὐτοὺς, ἐπάγει τὴν ψῆφον. Περὶ
 τούτου οὐδὲν οἶδα, οὐδὲ τολμῶ ἀντιλέγειν.

40 Ἐξετάσωμεν λοιπὸν τὸ πρᾶγμα ἀπὸ τῆς φύσεώς του καὶ προτεθεῖσθω-
 σαν ὅσα ἡ Σεβασμιότης τῆς προβάλλει ἐν τῇ ἐπιστολῇ της, ὡς καταδικάζοντα
 δὴθεν καὶ ἀπαγορεύοντα τὴν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν.

ζ'. Προβάλλει ἡ Σεβασμιότης τῆς ὅτι τὸ ἐν τῇ Συνόδῳ πρόβλημα
 ἦτον «εἰ δεῖ προτεθεῖναι τὰς Γραφὰς ἀδιαφόρως πᾶσι, καὶ τοῖς εἰδόσι γράμ-
 45 ματα καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις, καὶ τοῖς παιδείας τροφίμοις καὶ τοῖς ἀπαιδευ-
 τοις, καὶ τοῖς γεγυμνασμένοις ἐξερεινᾶν ἐπιστημόνως τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ καὶ
 τοῖς μηδέποτε πείραν λαβοῦσι τούτου καὶ τοῖς γεγυμνασμένα ἔχονσι τὰ αἰσθη-
 τήρια καὶ τροφῆς δεκτικοῖς στερεωτέρας καὶ τοῖς ἔτι νηπιάζουσιν καὶ γάλα-
 κτος δεομένοις ἄνευ τῆς ὀρθοδόξου ἐρμηνείας καὶ ἀπταιστού ὁδηγίας τῶν θεοφό-
 50 ρων Πατέρων». Καὶ περὶ τούτων κατετίβησαν, ὡς γράφει, πολλοὶ λόγοι πολλῶ
 διαφέροντες, ὧν ἐγὼ εἶπον ἐν τῇ προαποσταλείσῃ ἐκθέσει μου, ἀλλ' οὐκ οἶδα
 ὅπως τοὺς ἀποσιωπᾶ. Τούτοις δὲ προτίθησιν ὅτι ἡ μετάφρασις ἀπηγόρευται
 ὡς ἄκαρπος καὶ ἀνωφελὴς καὶ καινοτομίαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσάγουσα καὶ
 δι' ἄλλους μυστικωτέρους λόγους, καὶ τελευταῖον ἐπάγει μίαν μαρτυρίαν
 55 ἀδήλων τινὸς λέγουσαν: «Ἡ γὰρ ἔννοια, φησί, καὶ τὸ βάθος τῶν νοημάτων τῶν
 ἱερῶν Γραφῶν, χωρὶς ἐξηγητῶν θείων Πατέρων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας,
 οὐδ' αὐτοῖς τοῖς ἀκριβῶς ἐπισταμένοις τὴν ἐλληνικὴν διάλεκτον πρόχειρός
 ἐστὶ καὶ εὐκατάληπτος, πολλοῦ γε καὶ δεῖ τοῖς παντάπασιν ἀπαιδευτοῖς». Αὐτὰ
 εἰσιν ὅσα προβάλλει ἡ Σεβασμιότης τῆς, ἅτινα, ἂν καὶ κατὰ ἀπαρίθμησιν
 60 λέγονται, φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ ἐκλαμβάνει ὡς ἀποδεικτικά κεφάλαια τῶν
 ὁποίων ἐλλείπονσι τὰ ἐπιχειρήματα καὶ αἱ ἐργασίαι δέον νὰ εἶναι καὶ κα-
 τεσκευασμένα καὶ ἐξεργασμένα, ἵνα κατιδὼν καὶ ἐγὼ πόθεν ἐλήφθησαν τού-
 των αἱ ἀποδείξεις, καὶ τίνα τῶν ἄλλων εἰσὶν ἀποδεικτικώτερα, ἐπαγάγω καταλ-
 65 λήλους τὰς λύσεις· καὶ συμπεραίνεται ὅτι αἱ ἀποδείξεις τούτων ἦσαν τὰ ἀπο-
 λωλότα, ὡς γράφει, σημειώματα, ἅτινα δὲν εἶδον κατὰ κακὴν τύχην, μήτε μοι
 τὰ εἶδε ποτέ, διὰ τὸ ἔχω κἂν ἀπὸ μνήμης ἀκολουθίαν τινὰ τῶν λεγομένων.
 Ἀλλὰ καὶ οὕτως, ὁδηγούμενος ἀπὸ τῶν προσόντων καὶ περιόντων τῇ προκει-
 μένῃ ὑποθέσει, ἐρῶ ὅσα ἂν δύνωμαι. Ἀρκτέον δὲ ἴσως ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ
 ζητήματος.

70 ζ'. Προεβλήθη συνοδικῶς, ὡς γράφει, ἂν πρέπει νὰ προτεθῶσιν αἱ

Γραφαὶ καὶ τοῖς εἰδόσι γράμματα καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις καὶ τοῖς παιδείας τροφίμοις καὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις. Εἴμαρτο βέβαια ἐφ' ἡμῶν νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν Σύνοδον καὶ τοιαῦτα ζητήματα (καὶ συγγνώτω μοι ἡ Σεβασμιότης της, ἂν ἐλευθέρως λαλήσω). Σεβαστέ μοι πάτερ, πότε ἄλλοτε ἐγένετο τοιοῦτο
 175 ζήτημα ἢ συνοδικὸν ἢ μερικόν; ζήτημα, ὅπερ ἐπιφέρει ἀντίφασιν εἰς τὴν ὑπὲρ ἡμῶν θεῖαν οἰκονομίαν; ἐπὶ ποίας ἐποχῆς; ἐπὶ τίνος Συνόδου; ποῖος τῶν συγγραμμένων τὰς Ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας ἀναφέρει ὡς μόνον ὀνειροποληθὲν τὸ τοιοῦτον πρόβλημα; ποῖος τῶν θεοφόρων Πατέρων ἐτόλμησέ ποτε καὶ νὰ φαντασθῇ, ὅτι αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος
 180 καὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν προφητῶν καὶ Ἀποστόλων, διὰ νὰ ἀναγινώσκονται μόνον ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων;

Ἄν μόνη ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἤρκει εἰς τὸ νὰ δικαιώσῃ τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς αὐτοὶ νὰ πιστεύωσι καὶ χωρὶς νὰ πράξωσι τὰς ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς ἐντολάς, ἐδύνατο ἴσως νὰ προτεθῇ τὸ τοιοῦτο πρόβλημα, καὶ
 185 ἐδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἂν καὶ ὡς πρὸς τὴν σωτηρίαν ἡμῶν οὐδὲ ἔπρεπε νὰ γραφῶσιν αἱ Γραφαί, ὡς μηδὲν συντελοῦσαι, ἐγράφησαν ὅμως διὰ ψυχαιολογίαν τῶν πεπαιδευμένων. Ἐπεὶ δὲ ὅμως καὶ ἀδύνατον νὰ σωθῇ τις ἐὰν μὴ πιστεύσῃ καὶ ἐὰν πιστεύσῃ ἡ πίστις του λογισθήσεται νεκρὰ ἐὰν μὴ πράξῃ καὶ τὰς ἐντολάς, ὡς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν διαρρήδην ἅπασιν λέγει· «Ὅς ἂν ὁμολο-
 190 γήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» [Ματθ. ι', 32], καὶ «ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθὲν σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται» [Μάρκ. ιζ', 16] καὶ «οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» [Ματθ. ζ', 21]· καὶ ἐπειδὴ ἐν ταῖς
 195 Γραφαῖς εὐρίσκει ἕκαστος καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως καὶ τὴν ὑπαγόρευσιν τῶν ἐντολῶν, διατί ἡμεῖς νὰ μερικεύωμεν τὰ γενικὰ καὶ νὰ περιορίζωμεν τὰ ἀπεριόριστα; διατί ἰδιοποιούμενοι τὰς Γραφὰς νὰ ἀποκλείωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, μὴ συγχωροῦντες αὐτοῖς οὔτε τὴν πληροφορίαν τῆς πίστεως, οὔτε τὴν γνώσιν τῶν ἐντολῶν; διατί νὰ
 200 φρονῶμεν ἐναντία τῇ ἀρρήτῳ συγκαταβάσει τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅστις θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, καὶ ὅστις οὐκ ἤλθε καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν; πῶς πιστεύσει ὁ λαὸς καὶ ὁμολογήσῃ, ἐὰν μὴ διδαχθῇ ὑπὸ τῶν Γραφῶν; πῶς γενήσεται φύλαξ τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου, ἐὰν μὴ πρῶτον τὰς μάθῃ; διατί τέλος
 205 πάντων ἡ Ἐκκλησία καθ' ἡμέραν φωνάζει ἀδιαφόρως εἰς ὅλους, ἐρευνᾷ τὰς Γραφὰς καὶ ἐν αὐταῖς εὐρήσετε ζωὴν αἰώνιον; διότι, βέβαια, ἀδιαφόρως εἰς ὅλους ἐγράφησαν.

ἦ'. Ἀλλ' ὁ λαός, ὡς ἁμαθὴς καὶ ἀγράμματος, δὲν ἐννοεῖ τὰς Γραφὰς· εἰ μὲν καὶ τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι δὲν τὰς ἐννοεῖ διὰ τὴν λέξιν καὶ διὰ τὴν φρά-
 210 σιν, καὶ ἐγὼ τὸ ὁμολογῶ, καθὼς οὐδὲ ὁ Ἰταλὸς ἐννοεῖ τὸν Λατῖνον, οὐδὲ ὁ

Λατῖνος τὸν Ἰταλόν. Εἰ δὲ καὶ φρονεῖ ἡ Σεβασμιότης της, ὅτι αἱ ἔννοιαι τῶν Γραφῶν εἶναι ἀκατανόητοι εἰς τὸν λαόν, τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῇ φύσει τοῦ πράγματος· διότι εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῇ θεανθρώπῳ ἐνδημία του ἐδίδασκεν οὐχὶ μόνον ἐν ταῖς συναγωγαῖς, ὅπου
 5 συνήρχοντο οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πλατείαις καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς, καὶ ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, κηρύττων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἀκροάσει ὄλων τῶν ὄχλων, ὡς ὁ ἴδιος λέγει : «ἐγὼ παρηρσία ἐλάλησα τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν» [Ἰωάν. ιη', 20] καὶ οἱ ὄχλοι σωρηδὸν ἔτρεχον καὶ περιπατοῦντα συνέ-
 20 θλιβον καὶ ἀναχωροῦντα ἐπεδίωκον καὶ ἐπειδὴ ἐννόουν τὰ λεγόμενα ἐδόξαζον τὸν Θεόν. Καὶ οἱ μὲν ἔλεγον, οὐδέποτε εἶδομεν οὐδὲ ἠκούσαμεν τοιαῦτα· οἱ δὲ ὅτι «προφήτης μέγας ἐγγήρεται ἐν τῷ Ἰσραήλ». [Λουκ. ζ', 16].

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἀπειθὴς καὶ σκληροτράχηλος ἐκεῖνος λαὸς ἐννόει τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, πῶς ἡμεῖς καταδικάζομεν τὸν ἤδη ὄντα πιστὸν καὶ
 25 περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ, λέγοντες ὅτι δὲν τὰ ἐννοεῖ, ἐνῷ μάλιστα, κατὰ τὴν ἀφενδῇ μαρτυρίαν τοῦ Κυρίου, «ἡμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ» [Ματθ. ιγ', 11], τοῖς δὲ ἄλλοις ἐν παραβολαῖς ; καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ περιορίσω-
 μεν τοῦτο τὸ κυριακὸν λόγιον εἰς μόνους τοὺς Ἀποστόλους, πρὸς οὓς εἴρηται, ἀλλὰ ἀπολύτως λέγεται πρὸς πάντας τοὺς πιστοὺς, κατὰ τὸ «ἃ λέγω ὑμῖν,
 30 πᾶσι λέγω» [Μάρκ. ιγ', 37], καὶ κατὰ τὴν σωτήριον ἐκείνην εὐχὴν πρὸς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα : «οὐ περὶ τούτων δὲ ἔρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ». [Ἰωάν. ιζ', 20].

θ'. Εἶναι πασιδῆλον πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν οὐδὲν ἀπεκρύ-
 ψατο εἰς τοὺς ἱεροὺς αὐτοῦ μαθητὰς καὶ Ἀποστόλους, καθὼς ὁ ἴδιος λέγει :
 35 «πάντα, ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρὸς μου, ἐγνώρισα ὑμῖν» [Ἰωάν. ιε', 15]. Καὶ αὐτὰ ἐγένοντο τὸ κήρυγμα αὐτῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη· ἂν λοιπὸν οἱ Ἀπόστολοι ἄλλα ἔλεγον εἰς τὰ ἔθνη καὶ ἄλλα ἐννόουν ἡπάτων τὰ ἔθνη ἢ, ἂν τὰ σαφεῖς εἶπον εἰς τοὺς τότε πιστοὺς καὶ εἰς ἡμᾶς γράφοντες κατέλιπον τὰ ἀσαφεῖ, ἠδίκησαν ἡμᾶς· ἀλλ' οὐχὶ μόνον εἶναι ἀσέβεια τὸ νὰ φρονῇ τις ταῦτα περὶ τῶν ἱερῶν μα-
 40 θητῶν καὶ Ἀποστόλων, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἑαυτοῖς μαρτυροῦσιν ὅτι οὔτε εἶπον ἄλλο, παρ' ὃ ἤκουσαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὔτε ἔγραψαν ἄλλο παρ' ὃ εἶπον. «Ὁ ἐωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν» (Ἰωάν. Καθολ. Α', κεφ. α' [3]), καὶ «εἴ τις ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς καὶ ταύτην τὴν διδασχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε» (Ὁ αὐτὸς, Καθολ. Β', κεφ. α' [10]), καὶ «οὐκ ἀμελήσω αἰεὶ ὑμᾶς ὑπομιμνήσκων περὶ τούτων καὶ περ εἰδότας. . . * σπουδάσω δὲ καὶ ἐκά-
 45 στοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τὴν τούτων μνῆμην ποιεῖσθαι» (Πέτρ. Καθολ. Β', κεφ. α' [12, 15]). Καὶ «οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἢ ἃ ἀνα-

* Τὰ ἀποσιωπητικὰ τοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος δὲν παραθέτει τὰς §§ 13, 14.

γινώσκετε ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε (Παῦλ. πρὸς Κορινθ. Β', κεφ. α' [13]) «καὶ
 250 τοῦτο λογιζέσθω ἕκαστος ὅτι οἱοὶ ἐσμὲν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες τοιοῦ-
 τοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ» ('Ο αὐτός, αὐτόθι, κεφ. ι' [11]).

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὅσα ἤκουσαν οἱ Ἀπόστολοι ταῦτα καὶ ἐδίδαξαν εἰς τὰ
 ἔθνη, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν ταῦτα καὶ γράφοντες κατέλιπον εἰς ἡμᾶς, πῶς εἶναι
 δυνατόν νὰ φρονήσῃ τις ὅτι τὰ μὲν ἔθνη, καίτοι ἀναθεωραμένα μέσα εἰς τὸν
 255 βόρβορον τῆς κακοδοξίας καὶ κατεσκοτισμένα ἀπὸ τοὺς ἔθλους τῆς μυθολο-
 γίας, ἐδύναντο νὰ ἐννοῶσι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων, καὶ ὁ χριστια-
 νικὸς λαός, ὅστις ἀπὸ γενέσεως αὐτῆς θηλάζει τὸ ἱερὸν τῆς Ἐκκλησίας γάλα
 καὶ ἀνατρέφεται μὲ εὐαγγελικὰ καὶ ἀποστολικά ἀκούσματα δὲν ἐννοεῖ τὰ
 γεγραμμένα;

260 Ἰ. Ἀλλ' εἰσὶ τινες ἔννοιαι ἐν ταῖς Γραφαῖς, δι' ἃς συγχωρεῖ ἡ Σε-
 βασιμότης τῆς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν μόνοις τοῖς γεγυμνασμένοις ἐξε-
 ρευνᾶν ἐπιστημόνως τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῖς μηδέποτε πείραν
 λαβοῦσι τούτων καὶ τοῖς γεγυμνασμένα ἔχουσι τὰ αἰσθητήρια καὶ τροφῆς δε-
 κτικοῖς στερεωτέρας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῖς ἐτι νηπιάζουσιν καὶ γάλακτος δεομένοις,
 265 ἄνευ τῆς ὀρθοδόξου ἐρημνείας καὶ ἀπταιστων ὁδηγίας τῶν θεοφόρων Πατέρων
 ὅτι εἶναι ἐν ταῖς Γραφαῖς τοιαῦται ὑψηλαὶ τῷ ὄντι ἔννοιαι, ὅποιαί εἰσιν αἱ περὶ
 οὐσίας Θεοῦ, αἱ περὶ τῆς ὁμοουσιῶν καὶ ἀδιαιρέτων Τριάδος καὶ αἱ περὶ τοῦ
 φρικτοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν, τὸ ὁμολογῶ. Πῶς
 ὁμως δυνάμεθα ἐπιστημόνως νὰ ἐξερευνήσωμεν τὰς τοιαύτας ἐννοίας, τοῦτο δὲν
 270 καταλαμβάνω· ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητοῦ ἐστὶν ἐπιστήμη, πάσης δὲ ἐπιστήμης
 ἔργον ἐστὶ τὸ ἐξερευνᾶν τὴν φύσιν καὶ τὰ περὶ τὴν φύσιν τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου
 καὶ ἀποδιδόναι λόγους οὐσιώδεις ἐκάστων. Τοῦτο ποιεῖ ἡ γεωμετρία περὶ τὸ
 συνεχὲς ποσόν· τοῦτο ἡ ἀστρονομία περὶ τοὺς ἀστέρας καὶ τὰ οὐράνια φαινό-
 μενα· τοῦτο ἡ φυσικὴ περὶ τὰ φυσικὰ σώματα· τοῦτο ἡ ἀριθμητικὴ περὶ τὸ
 275 διωρισμένον ποσόν· τοῦτο καὶ αἱ λοιπαὶ περὶ τὰ ἰδιά των ὑποκείμενα. Ἀλλ' ἡ
 τοιαύτη ἔρευνα περὶ τὰς εἰρημένας θείας ἐννοίας, ὡς παντάπασιν ἀμήχανος
 καὶ ἀνέφικτος, καὶ παντάπασιν ἀπηγόρευται· πῶς δύναται τις λοιπὸν νὰ ἔχῃ
 τοιαύτην ἐπιστήμην μὴ ὑποκειμένου ἐπιστητοῦ;

Ἀλλ' ἐρεῖ ἴσως ὅτι τοιαύτη ἐπιστήμη εἶναι ἡ Θεολογία. Ὁμολογῶ ὅτι
 280 ἡ Θεολογία λέγεται καὶ εἶναι ἱερὰ ἐπιστήμη, ἀλλ' ἐπιστήμη τοῦ λέγειν περὶ
 Θεοῦ, οὐχὶ τοῦ ἐξερευνᾶν τὸν Θεόν· ἐπιστήμη, ἣτις οὐχ' ἀπτεται τῆς οὐσίας
 τοῦ Θεοῦ· αὕτη γὰρ ἀναφῆς καὶ ἀκατάληπτος· οὐδὲ ἐξετάζει τὸ πῶς τῶν
 ἀπορρήτων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ λέξεων ταυτοσήμων καὶ ἐκφρά-
 σεων ταυτοδυνάμων μὲ τὰς ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἐξυννεῖ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ,
 285 ὡς ἔνεστιν ἰδεῖν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν θεοφόρων Πατέρων, οἵτινες ἀπὸ
 τοῦ ἱεροῦ ὀνόματος τῆς Θεολογίας παρωνομάσθησαν. «Θεὸς ἦν μὲν αἰεὶ, καὶ
 ἔστι, καὶ ἔσται· μᾶλλον δὲ ἔστιν αἰεὶ· τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς
 χρόνον τμήματα καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως, ὃ δὲ ὢν αἰεὶ· καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυ-

τὸν ὀνομάζει, τῷ Μωϋσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ Ὄρους. Ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ
 90 συλλαβὸν ἔχει τὸ εἶναι, οὔτε ἀρξάμενον οὔτε παυσόμενον, οἷόν τι πέλαγος
 οὐσίας ἀπειρον καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκκρίπτον ἔννοιαν, καὶ χρόνον καὶ
 φύσεως, νῷ μόνῳ σκιαγραφούμενον, καὶ τούτῳ λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως».
 Ἰδοὺ ὅσα ὁ ἱερός Γρηγόριος θεολογικώτατα λέγει περὶ Θεοῦ. Καὶ ταῦτα πάντα
 σημαίνουνσι τὸ αὐτό, ὅπερ σημαίνει καὶ ἡ ἀπλουσιτάτη αὕτη ἔννοια «ἐστὶ Θεὸς
 95 αἰὶ ὢν, καὶ οὐχί, τί ἐστὶ Θεός». Πάλιν ὁ αὐτός : «Θεοῦ δὲ ὅταν εἶπω, λέγω
 πατρός, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος· ἅτε ὑπὲρ ταῦτα τῆς θεότητος χρομένης,
 ἵνα μὴ δῆμον θεῶν εἰσαγάγωμεν, οὔτε ἐκτὸς τούτων ὀριζομένης, ἵνα μὴ πενίαν
 θεότητος κατακριθῶμεν ἢ διὰ τὴν μοναρχίαν ἰσχυρίζοντες ἢ διὰ τὴν ἀφθονίαν
 ἐλληγίζοντες· τὸ γὰρ κακὸν ἐν ἀμφοτέροις ὅμοιον, κἂν ἐν τοῖς ἐναντιοῖς
 00 εὐρίσκηται· ταῦτα εἰ καὶ πολλὰ δοκοῦσιν, ἀλλὰ ταύτην μόνην τὴν ἀπλὴν
 ἔννοιαν σημαίνουνσι, ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶ τρισυπόστατος· χωρὶς γὰρ ἐξερευνῶσιν
 οὔτε τί ἐστίν, οὔτε ὁποῖόν τί ἐστὶ τὸ τρισυπόστατον. Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐκθειάζων
 τὸ μυστήριον τῆς φρικτῆς ὑπὲρ ἡμῶν τοῦ Κυρίου οἰκονομίας, λέγει : «Ὁ ὢν
 γίνεται καὶ ὁ ἄκτιστος κτίζεται καὶ ὁ ἀχώρητος χωρεῖται διὰ μέσης ψυχῆς
 05 νοερώς μεσιτενούσης θεότητι καὶ σαρκὸς παχύτητι καὶ ὁ πλουτίζων πτωχεύει
 καὶ ὁ πλήρης κενοῦται, κηθεῖς ἐκ τῆς Παρθένου, καὶ ψυχὴν καὶ σάρκα προ-
 καθαρθείσης τῷ πνεύματι· τοῦτο ὅλον σημαίνει ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐγέ-
 νετο ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου· τὸ δὲ πῶς, μὴ ὑποκείμενον εἰς ἐρευ-
 ναν, μένει καὶ ἀνερμηνεῖτον· πῶς δύναται τις λοιπὸν γὰρ ἐξερευνήσῃ ἐπιστημύ-
 10 νως τὰς τοιαύτας ὑπὲρ κατάληψιν ἐννοίας, ἃς οὐδὲ οἱ θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας
 ἐξηρεύνησαν;

ἰα'. Ἐγὼ μίαν μόνην ἐπιστήμην οἶδα, δι' ἧς ἐννοοῦνται αἱ τοιαῦτα ὑπερ-
 φρεῖς ἔννοιαι χωρὶς μεθόδων συλλογιστικῶν, χωρὶς ἀποδείξεων μαθηματικῶν καὶ
 χωρὶς ἐρμηνείας σχολαστικῆς, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ πάντα λόγον νικῶσα καὶ πᾶσαν
 15 ἀπόδειξιν ὑπερπαίονσα ἱερὰ πίστις. Ταύτην ὁμολογοῦσι τῶν θείων τούτων καὶ
 ὑπὲρ φύσιν ἔννοιῶν ἐπιστήμην καὶ πατριάρχαι καὶ Προφῆται καὶ Ἀπόστολοι
 καὶ ἱεράρχαι καὶ πάντες οἱ πιστοί, καὶ πάντες ἐπίστευσαν, διὸ καὶ ἐλάλησαν·
 «πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων, πίστις καὶ μὴ ἀπόδειξις· πίστις ἡ ὑπὲρ
 τὰς λογικὰς μεθόδους, τὴν ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν ἔλκουσα· πίστις, οὐχί
 20 γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις, ἀλλὰ ταῖς τοῦ πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένη».
 Οὕτω δογματίζει ὁ θεῖος καὶ οὐρανοφάντωρ Βασίλειος.

Αὕτη ἡ ἱερὰ πίστις εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ῥίζα καὶ αὐτῆς τῆς θεολογίας, καθὼς
 ἀποφαίνεται ὁ ἴδιος ἱερός πατήρ. «Τὸ τῆς θεολογίας μυστήριον τὴν ἐκ τῆς
 ἀβασανίστου πίστεως ἐπιζητεῖ συγκατάθεσιν· πιστεῦσαι γὰρ δεῖ ὅτι ἐστὶ
 25 Θεός, οὐχὶ ζητῆσαι καὶ λογομαχῆσαι». Αὕτη ἡ ἱερὰ πίστις κατεργάζεται ληπτὰ
 τὰ ἀκατάληπτα καὶ τὰ ἀκατανόητα νοητὰ κατὰ τὸν Νύσσης ἱερόν Γρη-
 γόριον. «Πίστις μόνῃ κατανοεῖ τὸν ἀθέατον· πίστις μόνῃ κρατεῖ τὸν ἀκρά-
 τητον· πίστις μόνῃ προσπελάζει τῷ ἀπροσπελάστῳ, ὅσον ἐγγχωρεῖ καὶ ὅσον

ἐνδέχεται». Αὕτη ἡ ἱερὰ πίστις εἶναι οἱ ὄροι, αἱ προτάσεις, οἱ συλλογισμοί, τὰ
 330 ἐνθυμήματα, οἱ σωρεῖται καὶ αἱ συνέπειαι, δι' ὃν ἀποδεικνύονται αὐταὶ αἱ
 θεῖαι ἔννοιαι, κατὰ τὸν αὐτὸν θεῖον ἱεράρχην· ἐπειδὴ «ἀνεπίβατος λογισμοῖς
 ἀνθρωπίνους τῆς ὑπερκειμένης φύσεως ἢ κατάληψις, τούτου χάριν ἡ πίστις
 ἀντὶ λογισμοῦ γίνεται». Αὕτη τελευταῖον ἡ ἱερὰ πίστις μᾶς ἀποκόπτει ἀπὸ τὴν
 335 τολμηρὰν ἔρηναν τῶν ὑπὲρ κατάληψιν καὶ μᾶς πείθει νὰ ἀποδεχόμεθα εὐσεβῶς
 ἅμα καὶ εὐπειθῶς τὰ παρὰ τῶν θείων Γραφῶν ἐπιταττόμενα κατὰ τὸν ἱερὸν
 Χρυσόστομον. «Τοῦτο μάλιστα πίστεως, μὴ ζητεῖν εὐθὺς τῶν λεγομένων, ἀλλὰ
 πείθεσθαι τοῖς ἐπιταττομένοις». Ἄν δὲ καὶ ἡ γύμνασις τῶν αἰσθητηρίων δύνα-
 ται νὰ συντελέσῃ κατὰ τι εἰς τὴν κατανόησιν τῶν θείων ἐννοιῶν, καθὼς γράφει
 ἡ Σεβασμιότης της, ἡ ἱερὰ πίστις δύναται νὰ κατορθώσῃ καὶ τοῦτο κατὰ τὸν
 340 σοφὸν Σολομώντα : «Εὐσέβεια εἰς Θεὸν ἀρχὴ αἰσθήσεως». [Παρ. α', 7].

Τοῦτο λοιπὸν ἔξεταστέον, σεβαστέ μοι Πάτερ, εἰ ἔχει πίστιν ὁ λαός·
 καὶ εἰ μὲν ἔχει, πάντα ἀδιῶ ροητὰ καὶ τὰ ἀκατανόητα, ὅταν μόνον ἐκφράζονται
 εἰς τὴν γλῶσσάν των· εἰ δὲ καὶ δὲν ἔχει πίστιν, οὐχὶ μόνον μὴ κριθῇτω ἄξιος
 τῆς καταγνώσεως τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπεληλάσθω τῶν ἱερῶν περιβόλων,
 345 ὡς αὐτοκατάκριτος· ἀλλ' ἔχει πίστιν ὁ λαός, ἔχει, καὶ τοσαύτην, ὅσην δὲν
 ἔχουσιν ἴσως οἱ φρονοῦντες ὑπὲρ τὸν λαόν.

ιβ'. Ἐφροντίσαμεν τάχα ποτέ, ἡ ἐγὼ ἢ ἡ Σεβασμιότης της ἢ ἄλλος τις
 τῶν Ἀρχιερέων, νὰ ἐξερενήσωμεν ὅσα διὰ τῆς ἱερᾶς θεολογίας εἶπον οἱ θεο-
 φόροι Πατέρες περὶ τῶν θείων τούτων ἐννοιῶν, καὶ νὰ τὰ διδάξωμεν εἰς
 350 τοὺς Χριστιανούς ; Ἀμφιβάλλω εἰς τοῦτο· ἢ ἂν ἀνελαμβάνομεν αὐτὴν τὴν
 φροντίδα, ἐδυνάμεθα τάχα, ἢ ἦτον ἀναγκαῖον διὰ τῶν σχολαστικῶν λόγων
 ἢ δι' ἄλλης τινὸς ἐπιστήμης, ὁποῖαν φρονεῖ ἡ Σεβασμιότης της, νὰ τοὺς δι-
 δάξωμεν δογματικῶς ἄλλο τι, παρὰ τὰς ἀπλᾶς ταύτας ἐννοίας ὅτι ἔστι Θεός,
 ὅστις ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· ὅτι ὁ Θεὸς
 355 διαίρεται ἀδιαιρέτως εἰς τρία πρόσωπα, πατέρα, υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα,
 ἅτινα εἰσὶν ὁμοούσια καὶ ὁμοδόναμα· ὅτι ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν
 σωτηρίαν ἡμῶν ἐγεννήθη χωρὶς σπορὰν ἀνδρὸς ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου καὶ
 περιετμήθη σαρκί, ἐβαπτίσθη καὶ ἔπαθε καὶ ἀπέθανε διὰ σταυρικῶς θανάτου
 καὶ ἐτάφη καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνέστη καὶ ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανούς καὶ
 360 ὅτι πάλιν ἐλεύσεται κολῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ
 τὰ ἔργα αὐτοῦ ; Νομίζω ὅτι οὔτε ἡμεῖς ἐδυνάμεθα νὰ τοὺς διδάξωμεν ἄλλο τι
 οὔτε αἱ ἱερὰ Γραφαὶ ἐκλαλοῦσι περὶ τούτων ἄλλο τι, παρὰ ταῦτα, συλληπτι-
 κώτερον εἰπεῖν. Ἀλλ' οὐδὲ ἡμεῖς ἐφροντίσαμεν ποτέ νὰ τὰ πιστοποιήσωμεν
 ἢ νὰ τὰ πιθανολογήσωμεν εἰς τοὺς Χριστιανούς. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἄς προσκα-
 365 λέσῃ ἡ Σεβασμιότης της τὸν τυχόντα Χριστιανὸν καὶ ἄς τὸν ἐρωτήσῃ τί
 πιστεύει καὶ δὲν εἶναι ἀμφιβολία, ὅτι ἀποκριθῇσεται πῶς πιστεύει καὶ ἀπο-
 δέχεται λατρευτικῶς ὅλα αὐτὰ τὰ εἰρημένα. Παρὰ τίνος τὰ ἐδιδάχθη ; διὰ
 ποίων ἀποδεικτικῶν λόγων ἐπέισθη νὰ τὰ ὁμολογῇ ; ἤκουσεν αὐτὰ παρὰ τοῦ

πατρός του, ἀπεδέχθη διὰ τῆς ἱερᾶς πίστεως καὶ τὰ ἐνστερνίζεται θρησκευ-
370 τικῶς, μὴδὲν πλέον ἐξετάζων.

γ'. "Ἀς ἐρωτήσῃ ἐπομένως τὸν αὐτὸν Χριστιανὸν τί διαλαμβάνουσιν αἱ
Γραφαί, ἥ τε Παλαιὰ Διαθήκη καὶ Νέα, καὶ ὁμολογουμένως θέλει ἀποκριθῇ
πὺς συμπεραίνει ὅτι ἐν αὐτοῖς τοῖς ἱεροῖς βιβλίοις πρέπει νὰ ἐμπεριέχονται
καλὰ πράγματα, πλην αὐτὸς δὲν τὰ ἤξεύρει. Διὰ τί ; Διότι οὔτε ὁ πατήρ του,
375 οὔτε ὁ πάππος του, οὔτε αὐτὸς ἀνέγνω ποτὲ καὶ ἂν ἀνέγνω τινὰς περικοπὰς,
διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς γλώσσης, δὲν τὰς ἐνόησε.

Πὺς πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκλάβωμεν τὸν τοιοῦτον χριστιανόν ; Νήπιον ἢ
ἄνδρα τέλειον ; γάλακτος δεόμενον ἢ στερεωτέρας τροφῆς ; "Ἄν, ἀφ' ὧν γρά-
φει ἡ Σεβασμιότης της, ἐξετάσωμεν τὸ πρῶγμα, συνάγεται ὅτι ὁ Χρυστια-
νὸς ὀφείλει νὰ μάθῃ πρῶτον τὰς ἐν ταῖς Γραφαῖς κοινοτέρας ἐννοίας· οἷον
380 ἱστορίαν, νομοθεσίαν καὶ ἠθικὴν, αἵτινες εἰσὶν ὡς ἀληθῶς τὸ θρηπτικὸν γάλα
τῶν Χριστιανῶν· εἴτα βαθμηδὸν νὰ προσπελάσῃ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς στερεω-
τέρας τροφῆς, ἣτις ἐστὶν αἱ ὑψηλότεραι καὶ θεωρητικώτεραι ἐννοιαί. Ἀλλὰ
κεκλεισμένον τῶν πηγῶν τοῦ γάλακτος, πὺς δύναται νὰ γαλακτοτροφῇ;

Οὕτω λοιπὸν ὁ ἄθλιος Χριστιανὸς γεννᾶται, γηράσκει καὶ ἀποθνήσκει
ἀναμασῶν μόνον τὴν στεροτάτην τροφήν, τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύσατο εἰς αὐτὸν
ἡ ἱερὰ πίστις, χωρὶς νὰ δοκιμάσῃ τὸ γάλα τῶν Γραφικῶν ἐντολῶν καὶ εἰ μὲν
ἤσκει μόνῃ ἡ τροφή τῆς πίστεως νὰ τὸν ἀποκαταστήσῃ εὐθετον εἰς τὴν βασι-
λειάν τῶν οὐρανῶν, ὑπομονή. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἀπαιτεῖται ἀφεύκτως καὶ τὸ
390 γάλα τῶν ἐντολῶν κατὰ τὸ «ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστὶ» [Ἰακ.
β', 20], τοῦτο δὲ ἐστὶ δυσπρόριστον εἰς αὐτόν, διότι ἡμεῖς, οἷονεὶ κατορύξαντες,
κατακρύπτομεν τὰς γαλακτοφόρους Γραφάς, ἐκείνῳ μὲν ἔσται ὅ,τι ἔσται
ἡμεῖς δὲ οἱ ἐμπεπιστευμένοι τὸ νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὸ τάλαντον τοῦ δεσπό-
του, τί ἐροῦμεν; τί ἀπολογησόμεθα; Ἀρκεῖ τάχα εἰς ἀπολογίαν ἡμῶν τὸ νὰ
395 εἴπωμεν, ὡς ὁ ἐν Εὐαγγελίοις ἐκεῖνος δοῦλος, ὁ κρύψας τὸ τάλαντον, δεδιώκς
μὴ τὸ ἀπολέσῃ, ὅτι δὲν ἐκοινοποιήσαμεν τὰς Γραφάς, δεδιότες μὴ ὁ λαὸς ἀνα-
γινώσκων παραχαράξῃ αὐτὰς καὶ διαφθείρῃ; Πόσον φοβοῦμαι, μήπως ἀκούσῃ
ἐκαστος ἡμῶν ἐν τῇ φρικτῇ ἐκείνῃ ἡμέρᾳ τὸν ὀδυνηρὸν τοῦτον ἔλεγχον «πο-
νηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρέ! ἔδει σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπέζιταις, καὶ
400 ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ!» [Ματθ. κε', 27]. Καὶ ὑπομονή,
ἂν γένηται μόνον ὁ ἔλεγχος. Πόση φρίκη ὅμως, ἂν ἐπακολουθήσῃ καὶ ἡ τρο-
μερὰ ἐκείνη ἀπόφασις «καὶ τὸν ἄρχεον ἐκεῖνον δοῦλον δῆσαντες χεῖρας καὶ
πόδας, βάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον! ἐκεῖ ἔσται ὁ κλανθμὸς καὶ ὁ βου-
γμὸς τῶν ὀδόντων» [Ματθ. κε', 30].

ιδ'. Οὕτω, λοιπόν, τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐννοιῶν, ὅσαι μὲν εἰσὶ περὶ Θεοῦ
καὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν μυστηρίων, κρίνονται καὶ εἰσὶ πιστευταί, ἀλλ' οὐκ ἐξερευ-
νηταί, κατὰ τὴν γνώμην ὅλης τῆς προφητικῆς καὶ ἀποστολικῆς καὶ ἱεραρχι-
κῆς χορείας· αἱ δὲ λοιπαὶ πᾶσαι εἰσὶν ἐνκατάληπτοι εἰς ὅλους τοὺς Χρυστια-

νούς, καθώς ἦσαν εὐκατάληπτοι καὶ εἰς τὸν ἐβραϊκὸν λαὸν καὶ εἰς ὅλων τῶν
 410 ἔθνων τὰ συστήματα· ἀρκεῖ μόνον νὰ ἐκφράζωνται μὲ γλῶσσαν καταληπτήν
 εἰς αὐτούς. Ἡ Σεβασμιότης της ὁμως ἀπατειε ἀφεύκτως συνάμα τῇ ἀνα-
 γνώσει τῶν Γραφῶν καὶ τοὺς ὑπομνηματισμοὺς τῶν Πατέρων, οὕτω συνη-
 νομένως, ὥστε τοὺς ἐκλαμβάνει ἢ ὡς οὐσιῶδες ἴδιον τῶν Γραφῶν ἢ ὡς ἀχώ-
 ριστον συμβεβηκός. Ἀλλὰ τὰ πράγματα δεικνύουσιν ὅτι οὔτε τὸ ἐν εἰσὶν οὔτε
 415 τὸ ἄλλο· διότι τὸ μὲν οὐσιῶδες ἴδιον ἀπὸν, τοῦ καθ' οὗ λέγεται εἶδους, φθεῖρει
 αὐτό· οἱ δὲ ὑπομνηματισμοὶ ἀπῆσαν τῶν Γραφῶν, ἀλλ' οὐδὲ μίαν φθορὰν
 ἐνεποίησεν εἰς αὐτὰς ἢ ἀπουσία αὐτῶν, οὐδὲ ἔλλειψιν τῆς δι' ἣν ἐγράφησαν
 χαρακτηριστικῆς αὐτῶν ιδιότητος· καὶ δῆλον, ἐντεῦθεν· τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς
 Διαθήκης ἐγράφησαν πρὸ δυσμνημονεύτων χρόνων κατὰ τὰς διαφόρους
 420 ἐποχὰς τῶν συγγραφεμένων προφητῶν. Τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης
 ἐγράφησαν περὶ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς καθ' ἡμᾶς σωτηριῶδους χρονολογίας
 καὶ οἱ ὑπομνηματισμοὶ ἤρξαντο περὶ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ ἔμενον
 μόνον ἐκεῖ ὅπου ἐγράφησαν διὰ τὴν δυσχέρειαν τῆς ἀντιγραφῆς· οἱ δὲ πρὸ ταύ-
 425 τῆς τῆς ἐποχῆς Χριστιανοὶ ἀνεγίνωσκον καὶ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Νέαν Γρα-
 φήν, ὡς ἐλαλήθησαν καὶ ὡς ἐγράφησαν, χωρὶς τινος ἐρμηνείας· αὗται μόναι
 ἦσαν αἱ προσευχαί, αἱ δοξολογίαι, αἱ νυχθήμεροι ἀκολουθίαι καὶ αἱ διδασκα-
 λίαι τῶν.

Ἐρωτῶ λοιπόν· αὐτοὶ ἐννόουν τότε τὰς Γραφὰς ἢ οὐχί; εἰ μὲν τὰς ἐν-
 νόουν, λέλνται τὸ ζήτημα καὶ δείκνυνται προφανῶς ὅτι αἱ Γραφαὶ καὶ χωρὶς
 430 ὑπομνηματισμῶν καὶ ἐρμηνείας εἶναι εὐκατάληπτοι καὶ εὐκατανόητοι εἰς ὅλους,
 ὅταν τὰς ἀκούωσιν εἰς τὴν ἰδίαν τῶν γλῶσσαν· εἰ δὲ καὶ δὲν τὰς ἐννόουν,
 πόθεν ἐνεπνέετο εἰς αὐτοὺς ὁ τοσοῦτος ἔνθεος ὑπὲρ τοῦ δόγματος ζῆλος; Διατί
 νέοι τρυφεροὶ καὶ παρθένοι ἀπαλαὶ καὶ ἄνδρες ῥωμαλέοι καὶ γέροντες συνετοὶ
 ἐπαπεδύοντο εἰς τὸ στάδιον τοῦ μαρτυρίου καὶ ἔχον μὲ τοσαύτην προθυμίαν
 435 τὸ ἴδιον αἷμα, διὰ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἡγνούν; Ποῖοι ἄλλοι αἰῶνες εἶδον τόσον
 στίφος μαρτύρων, ὁσίων καὶ δικαίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ὅσον οἱ τέσσαρες
 οὗτοι αἰῶνες; πότε ἐπολίσθησαν αἱ ἔρημοι; ἄρα ἀπὸ ταῦτομάτου ἢ ἀπὸ κενῆς
 οἰήσεως διηγείρετο ἐν αὐτοῖς ὁ τοιοῦτος ὑπὲρ Χριστοῦ ἔρως;

Ἀλλὰ, τούτου τεθέντος, κινδυνεύομεν νὰ εἰσαγάγωμεν εἰς τὴν ἱερὰν
 440 ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τὸν αἰῶνα τοῦ μυθολογούμενου ἡρωϊσμοῦ τῶν Ἑλ-
 λήνων, ὅπερ ἄσεβες καὶ παράνομον· καίτοι οὐδὲ ἐκείνους οἱ ἱστορικοὶ ἀφίρουνσιν
 ἀναιτιολόγητον, ἀλλὰ, φασίν, ὅτι οἱ ποιηταί, ἐξάραντες τὰ ἔργα τοῦ Διός,
 τοῦ Διονύσου, τοῦ Περσέως καὶ ἄλλων, ἐνέπνευσαν τοῖς μεταγενεστέροις τὸν
 τοιοῦτον ἐνθουσιασμόν· εἰς ἐκείνους ὁμως τοὺς Χριστιανούς, οὐ ποιητής, οὐ
 445 μῦθος, ἀλλ' ἡ ἐν ταῖς Γραφαῖς κατανοούμενη ἀλήθεια ἐνέπνευσε τὸν διακαῆ
 ἐκείνων ζῆλον.

Τοῦμᾶ τι καὶ νεανικώτερον ὁ λόγος εἰπεῖν· ὅτε χωρὶς ὑπομνηματισμῶν
 ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί, εἶδομεν Γεωργίους, Δημητρίους, Θεοδώρους,

Αἰκατερίνας, Μαρίνας, Βαρβάρας καὶ τὸ λοιπὸν στίφος τῶν μαρτύρων, καὶ
 450 Θεοδοσίους, Σάββας καὶ Ἀντωνίους καὶ τὴν λοιπὴν χορείαν τῶν ὁσίων, καὶ
 οὐδένα συστηματικὸν αἰρεσιόαχον ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν· ἀφ' οὗ
 δὲ συνεχωρήθη ὁ ὑπομνηματισμὸς εἶδομεν οὐ μόνον Ἀθανασίους, Βασιλείους,
 Γρηγορίους καὶ Ἰωάννας, ἀλλὰ καὶ Ὠριγένειους καὶ Ἀρείους καὶ Ἀπολινα-
 455 ρίους καὶ Μακεδονίους καὶ τοὺς λοιποὺς ἐξάρχους τῶν αἰρέσεων, οἵτινες, ζη-
 εῖς τὸ βάραθρον τῆς ἀπωλείας.

ιε'. Ἀλλ' οὐδὲ ἀχώριστον συμβεβηκὸς τῶν Γραφῶν εἰσὶν οἱ ὑπομνημα-
 τισμοί. Διότι συνεχωρήθησαν καὶ ἐγένοντο ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ
 τετάρτου αἰῶνος καὶ λήξαντες περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου, ὅτε ἤκμασαν οἱ ἐν
 460 γένει καὶ κατὰ μέρος ἐγκριτώτεροι ὑπομνηματισταί, οἱ θεοφόροι Πατέρες
 Ἀθανάσιος, Κύριλλος, Βασίλειος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος, Ἐπιφάνιος καὶ
 ἄλλοι. Ἀλλ' ἄλλο ἦτον ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν καὶ ἄλλο ἡ ἀνάγνωσις τῶν
 ὑπομνηματισμῶν. Οὐδὲ ὠνομάσθησαν ποτὲ οἱ ὑπομνηματισμοὶ Γραφαί, οὐδὲ
 ἐνομίζετο ἄφενκτον ἅμα τῇ ἀναγνώσει τοῦ καθ' ἡμέραν ἀναγινωσκομένου
 465 χωρίου τῆς Γραφῆς νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ὁ τούτου ὑπομνηματισμὸς ἢ ἐρμηνεία,
 οὐδὲ ἦτον συγκεχωρημένον κατὰ τὸν κζ' κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένη Συνόδου:
 «Ὁρίσεν ἡ ἁγία Σύνοδος, ἵνα ἐκτὸς τῶν κανονικῶν Γραφῶν μηδὲν ἐν τῇ ἐκ-
 κλησίᾳ ἀναγινώσκηται· ἐπειδὴ παρὰ τῶν Πατέρων ταῦτα ἀναγνωστέα παρε-
 λάβομεν». Καὶ ἂν τοῦτο ἐγίνετο τότε, ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἴσως καὶ μέχρι τῶν
 470 καθ' ἡμᾶς χρόνων· ἐπομένως, ἀφ' οὗ ἐγένοντο οἱ ὑπομνηματισμοί, καὶ αἱ ἱεραὶ
 Γραφαί, ὁμοουσῶν καὶ τὰ αὐτὰ πρεσβευουσῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, τῆς τε
 Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, μέχρι τοῦ ἐνάτου σχεδὸν αἰῶνος, μετεφράσθησαν
 εἰς διαφόρους ἄλλας γλώσσας· ἀλλὰ δὲν ἐνεκρίθη ἄφενκτος καὶ ἡ μετάφρασις
 τῶν ὑπομνηματισμῶν, μόναι δὲ αἱ Γραφαὶ μετεφράζοντο. Ὅθεν καὶ ἐκ τούτου
 475 δείκνυνται: αὖν ὅτι οὐκ εἰσὶν ἄφενκτοι οἱ ὑπομνηματισμοὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν
 τῶν Γραφῶν, βὼν ὅτι αἱ Γραφαὶ εἰσὶν ἐνκατάληπτοι εἰς πᾶν ἔθνος αὐταὶ καθ'
 ἑαυτάς, ὅταν λαλῶσι μὲ τὴν γλῶσσαν ἐκείνου τοῦ ἔθνους καὶ γον ὅτι διὰ τῶν
 Γραφῶν μόνον, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῶν ὑπομνηματισμῶν, ἔμαθον ὅλα τὰ ἔθνη τὴν
 ὀρθόδοξον ὁμολογίαν.

ις'. Ἀλλὰ δύναται τις νὰ μοι προβάλλῃ τοῦτο: ἐπειδὴ καὶ αἱ Γραφαὶ εἰσὶν
 ἐνκατάληπτοι, διατί συνεχωρήθησαν οἱ ὑπομνηματισμοί; πρὸς δὲν ἀποκρίνομαι
 ὅτι δι' αὐτὸ τοῦτο συνεχωρήθησαν, διότι αἱ Γραφαὶ εἰσὶν ἐνκατάληπτοι.
 ἐπειδὴ καθὼς ἐφ' ἡμῶν ἡ τοῦ χρόνου περίοδος γίνεται καὶ περίοδος τῶν ἐκκλη-
 480 σιαστικῶν ἀκολουθιῶν, οὕτω καὶ ἐπ' ἐκείνων τῶν αἰώνων ἕκαστος χρόνος
 ἐγίνετο ὡς μία περίοδος τῆς ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λαὸς
 ἐννόει τὰς Γραφάς, ἢ ἀνάγνωσις τριῶν ἢ τεσσάρων περιόδων ἦτον ἱκανὴ νὰ
 τῷ προξενήσῃ τὴν ἀντίληψιν ὅλων τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς νοημάτων, καὶ οὕτως
 ἐλάμβανε κόρον καὶ ἀπελείπετο τῶν κοινῶν συνελεύσεων. Καὶ ἐν ᾧ ἐκκλη-

σίαι ἡγοίγοντο καλοῦσαι τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν κοινὴν προσευχήν, ἕκαστος
 490 εἰδώς, ὅτι θέλει ἀκούσει τὰ αὐτὰ ὅσα καὶ αὐτὸς ἐγίνωσκε, παρημέλει καὶ τῆς
 κοινῆς πρὸς Θεὸν εὐχαριστίας καὶ τῆς ὀφειλομένης δοξολογίας.

Διὰ τὰ μὴ μένωσι λοιπὸν οἱ Χριστιανοὶ μακρὰν τῆς κοινῆς συνελεύσεως
 καὶ ἀνήκοοι τῶν θείων ὕμνων, ἐπεισηύθησαν οἱ ὑπομνηματισμοὶ καὶ συνεχω-
 ρήθη τῷ δυναμένῳ, ὥστε νὰ παρεκτείνῃ τὰς Γραφικὰς ἐννοίας, νὰ ἀναπτύσῃ
 495 καταλλήλως τὰ συνεπιτυγμένα, καί, προσαρμόζων τὰ προσφυῆ, νὰ συνάγῃ
 ἢ τι κατὰ μέρος ἀπὸ τῶν γενικῶν ἢ τὰ γενικὰ ἀπὸ τῶν κατὰ μέρος, καὶ ἐν συν-
 τόμῳ νὰ ἐκφράξῃ τὰ αὐτὰ δι' ἀναλυτικῶν τρόπων καὶ δι' ἐκφράσεων, διαφό-
 ρων μὲν τῇ λέξει καὶ τῇ φράσει, ταυτοδυνάμων δὲ τῇ διανοίᾳ, καὶ νὰ τὰ ἐκ-
 φωνῇ ἐπ' ἐκκλησίας, διὰ τὰ ἐλκωνται οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰς κοινὰς συνελεύ-
 500 σεις, νομίζοντες ὅτι θέλουσιν ἀκοῦσαι διάφορα. Καὶ ἤκουον τὰ αὐτὰ δι' ἄλλων
 τρόπων ἐκφράσεων, καὶ οἱ τοιοῦτοι τρόποι, ἔχοντες συνεπαγωγὸν τὴν ἡδονήν,
 ἐνέπνεον καινοτρόπως εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν Χριστιανῶν τὴν πρότερον ἀπλῶς
 ἐμπνεομένην ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὠφέλειαν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ τοιαῦται διδασκα-
 λίαι ἐλέγοντο ὁμιλίας, ὕστερον δὲ μετωνομάσθησαν ἐρμηνεῖαι ἢ ὑπομνηματι-
 505 σμοί. Καὶ αὕτη ἡ ἰδέα οὐκ ἔστι φέλλισμα τοῦ ἐμοῦ νοός, ἀλλ' ἐννοία γενναία
 τοῦ πρωτίστου καὶ θειοτάτου τῶν ὑπομνηματιστῶν, τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου,
 ὅστις, δνσασχετῶν ἐπὶ τῇ ῥαθυμίᾳ τοῦ λαοῦ, προτίθησι καὶ τὰς παρ' αὐτοῦ
 ἀντιθέσεις καὶ ἐπάγει ἐναγωνίως καὶ τὰς λύσεις. «Καθ' ἡμέραν, φησὶν, (ὁ
 λαὸς) τὰ αὐτὰ ἔστιν ἀκοῦειν τί δέ; ἐν τοῖς θεάτροις οὐ τὰ αὐτὰ ἀκούεις; ἐν
 510 ταῖς ἵπποδρομίαις οὐ ταῦτα ὁρᾷς; τὰ πράγματα πάντα οὐ τὰ αὐτὰ ἐστί; κτλ.
 (ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικ. Β', ὁμιλ. γ')· καὶ πάλιν· «Τί εἰσερχομαι, φησὶν, εἰ
 οὐκ ἀκούω τινὸς ὁμιλοῦντος; τοῦτο πάντα ἀπόλωλε καὶ διέφθιρε. Τίς γὰρ
 χρεῖα ὁμιλητοῦ; Ἀπὸ τῆς ὑμετέρας ῥαθυμίας αὕτη ἡ χρεῖα γέγονε. Διὰ
 γὰρ ὁμιλίας χρεῖα; πάντα σαφῇ καὶ εὐθέα τὰ παρὰ ταῖς θείαις Γραφαῖς· πάντα
 515 τὰ ἀναγκαῖα δῆλα· ἀλλ' ἐπειδὴ τέρφεώς ἐστε ἀκροαταί, καὶ ταῦτα ζητεῖτε»
 (αὐτόθι). Καὶ πάλιν· «Ἐπειδὴ ἐκεῖνα τὰ αὐτὰ λέγεις εἶναι, τὰ δὲ ἡμέτερα
 οὐ τὰ αὐτὰ εἰσιν, ἀλλ' αἰ ξένα λέγομεν, τούτοις προσέχετε».

Αὕτη ἐστὶν ἡ πρωτίστη αἰτία τῶν ὑπομνηματισμῶν, ἥτις καὶ μεταγενε-
 στέρως εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς διαφορὰς ᾠσματικὰς ὕμνων, καὶ
 520 καὶ οὐχὶ τὸ ἀκατανόητον τῶν Γραφῶν· Καθότι, ἂν ἡ ἀκαταληψία τῶν Γραφῶν
 ἀπῆται τοὺς ὑπομνηματισμούς, ἀνάγκη ἦτον νὰ συγχωρηθῇ ὁ ὑπομνηματισμὸς
 εἰς μόνους τοὺς θεοφόρους Πατέρας, οἵτινες ἦσαν ἐμπνευσμένοι ὑπὸ τῆς χάρι-
 τος τοῦ παναγίου Πνεύματος. Ἀλλ' ἡμεῖς βλέπομεν ὑπομνηματιστὰς καὶ
 Ὁριγένεις καὶ Ἀπολινάριους καὶ ἄλλους τοιοῦτους καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν
 525 μαρθάνομεν ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους ἦτο συγκε-
 χωρημένη μέχρι τοῦ ἔκτου σχεδὸν αἰῶνος.

ἰζ'. Ἀλλ' ἐρεῖ τις ἴσως, ὅτι εἰσὶν ἐν ταῖς Γραφαῖς χωρία τινὰ δοκοῦντα
 ἀσαφῆ, οἷον παραβολαί, πορορήσεις, μεταφυσικαὶ ἰδέαι καὶ αἱ παρεμπίπτονται

ἐπίτομοι ἱστορίαι· πρὸς δὲ λέγω, ὅτι αἱ ἐρμηνεῖαι τούτων ἢ οὐδὲν ἢ βραχύ-
 530 τατα ὠφελοῦσι τὸν λαόν, καθότι, ὅσαι παραβολαὶ ἦσαν ἀναγκαῖαι εἰς τοὺς
 πιστοὺς, αὗται ἐξηγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰς τοὺς Ἀποστόλους·
 καὶ ἂν καὶ τῶν λοιπῶν ἢ ἀλληγορία ἦτον ἀναγκαῖα, τί ἐκόλυε τὸν πάνσοφον
 δεσπότην νὰ τὰς ἀλληγορήσῃ; ἀλλὰ δοκεῖ ὅτι ἀνήγγοντο εἰς ἐκείνους, πρὸς οὓς
 ἐν παραβολαῖς ἐλάλει ὁ Κύριος.

535 Αἱ ἐξηγήσεις τῶν προορήσεων, ὡς μελλόντων πραγμάτων δηλωτικάι,
 ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἐπισταμένους περὶ τὴν τῶν μελλόντων ἔρευναν, ὁ δὲ
 λαὸς ἀρκεῖται εἰς τὴν γνῶσιν μόνον τῶν δυναμένων νὰ τὸν ὠφελίσωσι ψυχι-
 κῶς καὶ σωματικῶς. Αἱ μεταφυσικαὶ ἰδέαι, ὅπως καὶ ἂν ἐρμηνευθῶσιν, ἀεί-
 ποτε εἰσὶ μεταφυσικαί, καὶ μᾶλλον εἰσὶ καὶ αὗται πιστευταὶ ἢ ἐξερευνηταί.
 540 Αἱ παρεμπύπτουσαι ἱστορίαι εἰσὶ μέλη τῆς γενικῆς ἱερᾶς ἱστορίας, καί, ὅταν
 κοινοποιηθῶσιν αἱ Γραφαί, μόνος ὁ λαὸς δύνата νὰ ὁδηγῇ ἑαυτὸν εἰς τὴν
 ἀνάγνωσιν τῆς ἱστορίας. Ἐν ὀλίγοις, αὗται μόναι αἱ ἱερὰ Γραφαὶ ἐρμηνεύ-
 ουσιν ἀλλήλας, καὶ ἕκαστος βλέπει, ὅτι εἴ τι ἐνταῦθα εἴρηται συνεπτυγμένον,
 ἀλλαχοῦ φαίνεται ἀνεπτυγμένον· καὶ εἴ τι ἐνταῦθα λέγεται ἀσαφές, ἀλλαχοῦ
 545 παρίσταται σαφέστατον.

Ἄλλὰ καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ἀπειραχοῦ τῶν ἱερῶν αὐτοῦ ὀμιλῶν
 τοῦτο προφανῶς δείκνυσιν, ὡς καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλον. Β' κεφ. β' ὀμιλῶν
 περὶ τοῦ ἀποστολικοῦ τούτου ῥήτοῦ: «Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε εἰς τὸ ἀπο-
 καλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ» (Θεσσ. Β', β', 6), στέλλει τὸν ἀνα-
 550 γνῶστην εἰς τὸν προφήτην Δανιὴλ, λέγων: «Καὶ ταῦτα μετὰ πολλῆς τῆς
 σαφηνείας ὁ Δανιὴλ ἡμῖν παρακατατίθεται· καὶ γε εἰκότως· καθότι ἅπασαι
 αἱ ἱερὰ Γραφαὶ περὶ τὰ αὐτὰ στρέφονται καὶ ὁ σκοπὸς ὅλων εἷς καὶ μόνος
 ἐστίν, ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σωτηρία τῶν πιστευόντων».

Ἄλλ' ὅποτεθεῖσθω ὅτι εἷς τινα θέλει ἀπορήσει ὁ λαός. Ἐκ τούτου τί;
 555 μὴ γὰρ οἶδε τὰ σαφῆ, ἵνα περὶ τῶν ἀσαφῶν ἐρωτήσῃ, κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσό-
 στομον, ἐλέγχοντα τὴν περὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν τοῦ λαοῦ ῥαθυ-
 μίαν; ἢ εἶναι τάχα δίκαιον διὰ τὴν περὶ τὰ πολλοστὰ ἀπορίαν νὰ ὑστερῇται
 τῆς ἀπὸ τῶν ὅλων ὠφελείας; ἀρκοῦσιν εἰς τὴν τοῦ λαοῦ ὁδηγίαν μόναι τὰ ἐν
 ταῖς Γραφαῖς σαφῆ· ἢ δὲ ἀνάγνωσις τῶν ὑπομνηματισμῶν ἐστι μὲν ἱερὰ καὶ
 560 ἐπωφελής, ἀλλ' εἰς τὸν λαὸν δυσχερής.

Οἱ ὑπομνηματισμοί, ὡς ποιμένων λόγοι, ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τοὺς ποι-
 μένας, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ ὦσι τῶν ἄλλων πολυμαθέστεροι, καὶ δι' ἑαυτοὺς
 καὶ διὰ νὰ λύσωσι τοῦ λαοῦ τὰς ἀπορίας, καὶ δοκοῦντες λέγειν καινά, νὰ ἔλκωσι
 τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὰς κοινὰς συνελεύσεις, κατὰ τὸν ζῆλον τῶν ἱερῶν ὑπο-
 565 μνηματιστῶν συγγνώτῳ δέ μοι ἡ ἱερὰ ψυχὴ τοῦ θεοῦ Πατρὸς, παρ' οὗ ἡ Σεβα-
 σμιότης τῆς ἔλαβε τὴν μαρτυρίαν, ὅστις ποτ' ἂν ἦ, εἴ τι εἶπον ὅπωςοῦν ἀντι-
 φερόμενον τῇ αὐτοῦ ἰδέᾳ, καθότι αἰρετώτερα καὶ φιλανθρωπότερα μοι ἔδοξαν
 ὅσα εἶπον περὶ τῶν Γραφῶν οἱ λοιποὶ θεοφόροι Πατέρες, ὡς δέδεικται καὶ

ἐξῆς δειχθήσεται· αὐτὸς δὲ ἄγει ἡμᾶς εἰς γενικὴν ἀπελπισίαν καὶ κινδυνεύει
570 νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀρχαίαν τοῦ Χρυσόππου ἀκαταληψίαν.

ἡ' Ταῦτα ἐδυνήθη, σεβαστέ μοι Πάτερ, συμβούλοις χρώμενος τοῖς
θεμελιωταῖς τῆς ἀκραιφνοῦς ἡμῶν πίστεως, νὰ συναγάγῃ πρὸς λύσιν τῶν ἐν
τῇ ἐπιστολῇ τῆς προβαλλομένων, καὶ ἂν μοι ἦσαν γνωστοὶ καὶ οἱ λοιποὶ λό-
γοι, ὅσοι κατετρίβησαν, ὡς γράφει, ἐδυνάμην ἴσως, ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν
575 αὐτῶν Πατέρων, νὰ εἴπω καὶ δι' ἐκείνους τὰ εἰκότα· ἴσως δὲ ἐξ ἐκείνων τῶν
λόγων ἦσαν καὶ ὅσα εἶπεν ἡ Σεβασμότης τῆς πρὸς τὸν κύριον Αἰβίς «ὅτι
οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐννόουν ποτὲ τὸν Δημοσθένην, οὔτε οἱ Χριστιανοὶ ἐννόουν
ποτὲ τὰς Γραφάς». Ἀλλὰ τοῦτο, πρὸς τὸν τυγχόντα λεγόμενον, ἐπιφέρει μῶμον
εἰς τὸν κλῆρον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πολλῶ μᾶλλον λεγόμενον εἰς ἕνα
580 πεπαιδευμένον ἱερέα τῶν Βρεττανῶν, οὔτινες ἐμέτησαν σπιθαμὴ τὴν γῆν καὶ
πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐξηκρίβωσαν τὰ ἦθη, τὰ ἰδιώματα καὶ τὰς ποιό-
τητας τῶν ἀρχαίων γενεῶν καὶ τῶν νεωτέρων.

Ὑποθετίσθω ὅτι ὁ ῥηθεὶς ἱερεὺς μᾶς ἐρωτᾷ διὰ τὸ πρῶτον μέρος τῆς
ῥηθείσης προτάσεως οὕτως: Ὑπειδὴ καὶ ὁ Δημοσθένης ἦτον ἀκατανόητος,
585 ὡς λέγετε, εἰς τὸ ἀκροατήριόν του, διατὶ ὁ ἀγέρωχος καὶ δυσάγωγος λαὸς τῶν
Ἀθηναίων (μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ψῆφος τοῦ δημότου εἶχε τὴν αὐτὴν δύναμιν
μὲ τὴν ψῆφον τῶν πρυτάνεων, τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν στρατηγῶν), ἤγρετο
καὶ ἐφέρετο ἀπὸ λόγους, τοὺς ὁποίους δὲν ἐννόει; Διατὶ ὁ Δημοσθένης, τοῦ
ὁποίου οὔτε ἡ προφορὰ, οὔτε ἡ ῥητορικὴ ὑπόκρισις προσέεινε ἡδονὴν εἰς τοὺς
590 ἀκροατάς, ἀλλὰ μόνον οἱ λόγοι πειθῶ, κατέβαιναν ἀείποτε ἀπὸ τοῦ βήματος
κροτούμενος; Διατὶ κατεπάλαυε τοὺς ἀντιπάλους; Διατὶ τὸ πέμπτον μέρος
τῶν ψήφων δὲν ἐλάμβανον οἱ ἐναντίοι του, ὡς αὐτὸς ἐαυτῷ μᾶλα θαρραλέως
μαρτυρεῖ ἐν τῷ «Περὶ στεφάνου» λόγῳ; Ἄν οὕτω μᾶς ἐρωτήσῃ, τί θέλομεν
τῷ ἀποκριθῇ; δὲν ἐννοῶ.

595 Προτεθείσθω καὶ τὸ δεύτερον μέρος τῆς προτάσεως, ὅτι δηλονότι οὔτε
οἱ Χριστιανοὶ ἐννόουν ποτὲ τὰς Γραφάς· καὶ ἐπειδὴ αἱ Γραφαὶ παραβάλλονται
μὲ τὸν Δημοσθένην, ὁ δὲ Δημοσθένης δὲν ἦτον θεολόγος, συνάγεται ἐκ τῶν
λόγων τῆς ὅτι καὶ οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἐννόουν ποτὲ τὸ ὄφος τῶν Γραφῶν, καθὼς
οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐννόουν τὸ ὄφος τῶν Δημοσθετικῶν λόγων. Ἐγὼ δὲ δὲν
600 προβάλλω, ὅτι, ἐπειδὴ τὰ πράγματα ἔδειξαν πὼς οἱ Ἀθηναῖοι ἐννόουν τὸ ὄφος
τοῦ Δημοσθένους, συνάγεται ἐκ παραλλήλου ὅτι καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐννόουν
τὰς Γραφάς. Ἀλλὰ λέγω τοῦτο, ὅτι ὁ κλῆρος τῆς Βρεττανικῆς Ἐκκλησίας
ἐννοεῖ τὴν ἐλληνίδα φωνὴν πολλῶ ἀκριβέστερον ἢ ἡμεῖς καὶ ἀναγινώσκουσι
τὰ συγγράμματα τῶν θεοφόρων Πατέρων μετ' αἰδοῦς καὶ προσοχῆς (καὶ ὅτε
605 εἰσήγαγον εἰς τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν τὸν σοφὸν ἐκεῖνον Πίγκερτον καὶ
τῷ ἔδειξα τὸν θρόνον τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, αὐταῖς λέξεσι μοὶ εἶπεν: Οὗτος
ἐστὶν ὁ ἱερὸς θρόνος, ἀφ' οὗ ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἀνῆρ ἐξεφώνησε τὸ «Πάλιν Ἡρω-
διάς μαίνεται, πάλιν ταράττεται»;)· καὶ ἐκ τούτου ἐπίστανται ἀκριβῶς, ὅτι τὸ

ἕφος τῶν Γραφῶν εἶναι πολλῶ ὑπτιώτερον ἀπὸ τὸ κομφὸν ἕφος τοῦ Χρυσο-
στόμου, ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν τοῦ Γρηγορίου καὶ ἀπὸ τὸ δεινὸν τοῦ Βασιλείου.

Ἄν λοιπὸν ὁ ῥηθεὶς ἱερεὺς μᾶς ἐρωτήσῃ οὕτω: Ἐπειδὴ, ὡς λέγετε, οἱ
Χριστιανοὶ δὲν ἐννόουν τὸ ταπεινὸν ἕφος τῶν Γραφῶν, ἄρα ἐδύναντο νὰ ἐννοή-
σωσι τὸ ὑψηλὸν ἕφος τῶν πατέρων, ταῦτὸν εἰπεῖν τῶν ὑπομνηματιστῶν; Τί
ἐροῦμεν; Ἄν μὲν εἴπωμεν ὅτι τὸ ἐννόουν, οὐ μόνον ἀντιφάσκομεν καὶ ἑαυτοῖς

περιπίπτομεν, ἀλλὰ καὶ ἄγνοιαν τῆς προγονικῆς ἡμῶν γλώσσης ἑαυτῶν κατη-
γοροῦμεν. Ἄν πάλιν εἴπωμεν ὅτι δὲν τὸ ἐννόουν, ἐλεγχόμεθα ὑπὸ τῶν ἰδίων
Πατέρων, οἵτινες ὁμολογοῦσιν ὅτι συνετὰ ἐλάλουν τοῖς λαοῖς. «Καὶ γὰρ φύσει
ἀρετὴ λόγον, μήτε ἀσαφεία κρύπτειν τὰ σημαίνόμενα, μήτε περιττὸν εἶναι
καὶ μάταιον εἰκὴ τοῖς πράγμασι περιορέοντα» (Μ. Βασίλ. εἰς τὸ «Πρόσεχε

σεαυτῷ»)· καὶ «ἐὰν μὴ τι εἴπω δυνάμενον ὑμῖν εὐληπτον γενέσθαι καὶ
δυνάμενον εἶναι σαφές, ἀλλὰ ἐπιδείξωμαι μόνον, ὅτι γλωττῶν ἔχω χάρισμα,
γλωττῶν ὧν ἀκούσαντες, οὐδὲν κερδανέντες ἀπελευσέσθε, πῶς ἀπὸ φωνῆς,
ἧς οὐ συνίετε, ὑμῖν ὠφελήσω; (Χρυσ. ἐν τῇ πρὸς Κορινθ. β ὁμιλ. λε')

τοῦτ' αὐτὸ σημαίνει ὅπερ καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος μεταφορικῶς λέγει ἐν
τῷ περὶ Θεοφανείων λόγῳ «Εἰ βούλεσθε (καὶ γὰρ ἐγὼ σήμερον ἐστιάτωρ
ὑμῖν), ἐγὼ τὸν περὶ τούτων παραθῶ λόγον τοῖς καλοῖς ὑμῖν δαιτυμόσι, ὡς
οἷόν τε θαυμάσιον καὶ φιλοτίμως, ἵν' εἰδῇτε πῶς δύναται τρέφειν ὁ ξένος τοὺς
ἐργωχοίους»· διότι πῶς ἄλλως ἐδύνατο νὰ ἐστιάσῃ, εἰ μὴ βροτὰ ἦσαν τὰ πα-
ρατεθειμένα; καὶ ταῦτα μὲν καὶ περὶ τούτων.

Ἰθ'. Λέιπεται δὲ νὰ μεταβῶ ἤδη εἰς τὸ περὶ μεταφράσεως κεφάλαιον.
Λέγει ἡ Σεβασμιότης της, ὅτι ἡ μετάφρασις ἀπηγόρευται ὡς ἄκαρπος καὶ
ἀνωφελής καὶ καινοτομίαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσάγουσα· καὶ ἐκλαμβάνει ταύ-
την τὴν ἰδέαν ὡς ἀρχὴν αὐταπόδεικτον καὶ ἀξιωματικὴν, διὸ καὶ οὐδεμίαν
ἐπάγει ἀπόδειξιν.

Ἀλλὰ τῶν ἀξιωματικῶν ἐννοιῶν χαρακτὴρ ἐστὶ τὸ μὴ ἀντιλέγεσθαι, τὸ
πᾶσι γνωρίμους εἶναι καὶ τὸ καθ' ἑαυτὰς ἔχειν τὸ αὐτόπιστον· καὶ τοιαῦταί
εἰσιν αἱ ἐξῆς: «ἐὰν ἴσα ἴσοις προστεθῇ τὰ ὅλα ἔσται ἴσα, καί, ἐὰν ἀνίστοις ἴσα
προστεθῇ τὰ ὅλα ἔσται ἄνισα» καὶ τὸ κοινώτατον τούτο: «δύο καὶ δύο ἀποτε-
λοῦσι τέσσαρα». Ταῦτα αἰεὶ ὡσαύτως ἔχοντα καὶ οἷονεὶ πεπερασμένα τῇ
γνώσει, οὐδεμίαν ἐπιδέχονται ἀντίστασιν, ἡ δὲ ῥηθεῖσα ἐννοία καὶ ἀντιλέγεται
καὶ διαφιλονικεῖται, ἄλλως γάρ, οὐδὲν ἂν ἡμῖν ἔδει τοσαύτης διαδικασίας καὶ
λόγων τοσούτων.

Ἐπερετε λοιπὸν νὰ ἐπισυνάψῃ καὶ τοὺς εἰκότας λόγους, δι' οὓς δοξά-
ζει τὴν μετάφρασιν ἄκαρπον καὶ ἀνωφελῆ, καὶ νὰ μοι παρὰσχῃ οἰανδῇ-
ποτε ἀφορμὴν τοῦ νὰ σιγῇσω· ἤδη δὲ ἀκατάσκευος παρεντιθεῖσα ἡ εἰρημένη
πρότασις, πράγματα μοι παρέχει· διότι, ἂν εἴπω ὅσα ἂν ᾖ ἡ πρόσφορα, μετα-
βαλὼ τὴν τάξιν καὶ ἀντὶ ἀπολογουμένον ἔσομαι διώκων· ἂν πάλιν σιωπήσω,
οὐ μόνον φανοῦμαι ὅτι ἀντιφάσκω καὶ ἂ ἐπωκοδόμησα ταῦτα καταλὼ, ἀλλὰ

καὶ ἐξελεγχθήσομαι ὑπὸ τῶν συνετῶν καὶ πείραν τούτου ἐχόντων ὅτι τὴν
 650 κολακεύω, ὅπερ οὔτε ἡ Σεβασμότης τῆς ἀνέχεται, οὔτε ἐμοὶ ἀνῆκει· ζητέον
 λοιπὸν καὶ περὶ τούτου ὅσα τῇ φύσει τῆς ὑποθέσεως ἀνήκουνσι καὶ ἐν ταῖς ἱε-
 ραῖς δέλτοις εἰσὶ γεγραμμένα.

κ'. Ἡ μετάφρασις ἐστίν, ὡς γράφει, ἄκαρπος καὶ ἀνωφελής· εἰ μὲν ἡ
 μετάφρασις, ἀπλῶς καθὼς μετάφρασις, νομίζεται παρ' αὐτῇ ἀνωφελής, τὸ
 655 πρᾶγμα εἶναι ἐναντίον καὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ γενικῇ τῶν ἀνθρώπων ὁμολογίᾳ,
 καθότι κοινῇ πάντες διαμαρτύρονται ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη διὰ τῆς μεταφράσεως
 ἐσοφίσθησαν καὶ ὅποιον ἔθνος παραμελήσαν δὲν ἐδανείσθη διὰ τῆς μεταφρά-
 σεως ἰδέας ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἢ μένει εἰς παντελεῖ ἀμάθειαν ἢ ἔχει μεγίστην
 ἀτέλειαν ἰδεῶν.

660 Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ μετάφρασις σοφίζει, τὸ δὲ σοφισθῆναι ὠφελῆσθαι
 ἐστίν, ἄρα ἡ μετάφρασις καὶ ἀπλῶς λαμβανομένη ἐπωφελής ἐστὶ καὶ καρπο-
 φόρος καὶ οὐχὶ ἄκαρπος καὶ ἀνωφελής· ἂν πάλιν λέγεται ἀνωφελής, καθὼς
 μετάφρασις τῶν Γραφῶν, τὸ ζήτημα ἐστὶ σύνθετον καὶ δέχεται διαίρεσιν·
 τουτέστιν ἢ δὲν ὠφελεῖ, ταῦτόν εἰπεῖν δὲν συμφέρει νὰ μεταφρασθῶσιν αἱ
 665 Γραφαί, διότι τὰς ἐννοεῖ ὁ λαὸς καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἢ δὲν συμφέ-
 ρει νὰ μεταφρασθῶσι διὰ νὰ μὴ ἀναγινώσκονται καὶ κατανοῶνται ὑπὸ τοῦ
 λαοῦ.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ζητήματος, ἂν καὶ εἶπον ἱκανὰ ἐν
 τῇ προस्ताλίσῃ ἐκθέσει μιν, καὶ ἤδη λέγω κατ' ἐπιτομὴν ταῦτα. Ἄν ἡ γλῶσσα
 670 τοῦ λαοῦ ἦτον ἡ αὐτὴ μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν Γραφῶν, ἥτις ὁμολογουμένως
 ἐστὶν ἐλληνικὴ, διατὶ ὁ λαὸς ὀνομάζεται ἀμάθης· διατὶ πανταχοῦ σχολεῖα
 ἐλληνικὰ καὶ Ἑλληνες διδάσκαλοι· Εἰς τί χρησιμεύει ἡ πολυετής διατριβὴ
 τῶν ὁμογενῶν νέων ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς διδασκαλείοις; Διατὶ τέλος πάντων
 μετεφράσθησαν καὶ καθ' ἡμέραν μεταφράζονται διάφορα βιβλία ἀπὸ τοῦ ἐλλη-
 675 νικοῦ εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν; Βέβαια, διότι ἄλλη ἡ ἐλληνικὴ διάλεκτος
 καὶ ἄλλη ἡ κοινή, καὶ ὁ νῦν λαὸς δὲν ἐννοεῖ τῶν προγόνων τὴν γλῶσσαν, ἐὰν
 μὴ τὴν διδασχῇ· εἰσὶ δὲ καὶ αἱ Γραφαὶ ἐλληνιστὶ συγγεγραμμέναι, ὡς εἴρηται,
 ἄρα δὲν ἐννοεῖ οὐδὲ τὰς Γραφὰς καὶ πρέπει νὰ μεταφρασθῶσιν. Ἄλλ' ἄκαρπος
 καὶ ἀνωφελής ἡ τούτων μετάφρασις κατὰ τὴν πρότασιν τῆς Σεβασμότητος
 680 τῆς, ἄρα ἄκαρπος καὶ ἀνωφελής ἡ ἀνάγνωσις καὶ κατανόησις τῶν Γραφῶν
 καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ ζητήματος, ὅπερ εἰσάγει τὸ ἀπαρδει-
 γμάτιστον ἐκεῖνο πρῶτον ζήτημα.

κα'. Ἀποδέδεικται (κεφ. ζ') ὅτι οὐδέποτε ἐγένετο ζήτημα τὸ ἂν πρέπει
 νὰ προτεθῶσιν αἱ Γραφαὶ ἀδιαφόρως πᾶσι, καὶ τοῖς εἰδόσι γράμματα καὶ τοῖς
 685 ἀγραμμάτοις, καὶ ὅτι οὐδὲ ἐφ' ἡμῶν ἔπρεπε νὰ γένηται, ὡς ἀντίφασιν ἐπιφέ-
 ρον εἰς τὸ ἱερὸν ἡμῶν δόγμα. Συνάγεται ὁμως ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀποδεδειγμέ-
 νων, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀπλῶς ζήτημα, ἀλλ' ἀπόφασις τελεία, ὅτι δὲν πρέπει νὰ
 κοινοποιηθῶσιν αἱ Γραφαὶ εἰς τὸν λαόν· καί, ὡς ἀναμφιλέκτου ὄντος δῆθεν

τούτου, θαυμάζει ἡ Σεβασμιότης της, διατὶ ἐγὼ οὐ σύννοιδα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ
90 τοὺναντίον, δυσχερίζομενος, εἰσηγοῦμαι τὸ νὰ κοινοποιηθῶσι διὰ τῆς μετα-
φράσεως αἱ Γραφαί.

Ὁμολογῶ ὅτι ἐξεπλάγην ἐπὶ τῷ θαυμασμῷ της, καί, ἄνθρωπος ὢν,
ὑπενόησα μὴ τι ἀνθρώπινον ὑπέστην· καὶ εἰς ἔμαντόν ἐλθὼν καὶ σύντους γενό-
μενος, πολλοὺς ἀνεκύνκησα λογισμοὺς καὶ πολλαχῶς ἐξερευνήσας τὸ πρᾶγμα
95 οὐδὲν εὗρον τῶν ὑπ' ἐμοῦ τότε γραφέντων ἀντιβαῖνον τῇ ἀληθείᾳ, ὥστε καὶ
ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐθαύμασα, διότι ἐθαύμασεν ἡ Σεβασμιότης της ἐπὶ τοῖς γρα-
φεῖσιν· ἀλλὰ φρονεῖ ἴσως ὅτι ἔδει νὰ συνείπω τῷ δόγματι τοῦ νὰ μὴ κοινο-
ποιηθῶσιν αἱ Γραφαί, καὶ μὴ συνειπὼν ἐξελέγχωμαι ὡς ἰσχυρογνώμων· ἐγὼ
ὁμως, σεβαστέ μοι Πάτερ, εἰμὶ τέκνον εὐπειθέστατον τῆς ἀγιωτάτης ἡμῶν Μη-
00 τρώς, τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· ὁμολογῶ ὅσα ὁμολογεῖ καὶ ἀποδέχομαι ὅσα
ἀποδέχεται· καὶ ἐπειδὴ ὁμολογεῖ καὶ ἀποδέχεται ὅσα εἰσὶν ἐγγεγραμμένα ἐν τῇ
Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ ἐν τῇ Καινῇ καὶ ὅσα συνφθὰ ἐκείνοις ἐθέσπισαν αἱ ἱεραὶ
Σύνοδοι καὶ ἐδίδαξαν οἱ θεοφόροι Πατέρες, καὶ ἐγὼ ἀποδέχομαι εὐπειθέστατα
ταῦτα πάντα καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τίθημι τὴν ἔμαντοῦ ψυχὴν· ἂν λοιπὸν ὁ περὶ
05 κοινοποιήσεως Γραφῶν λόγος γίνηται περὶ ἄλλων Γραφῶν, συμφάσκω οὐχὶ
μόνον νὰ μὴ κοινοποιηθῶσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ καῶσιν· ἂν δὲ ὁ λόγος ᾗ περὶ ὧν
ἀποδέχεται ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία Γραφῶν, δὲν τολμῶ νὰ ἀπαγορεύσω τὴν
κοινοποίησιν οὔτε νὰ συνείπω τοῖς ἀπαγορεύουσι, καθότι αὐτὸν ἀντιτάσσομαι
τῇ θεῇ βουλήσει· βὼν ἀνατρέπω τὰς ἐκκλησιαστικὰς διαταγὰς· γὼν ἀντιλέγω
10 εἰς τὰς ἱερὰς Γραφὰς καὶ εἰς τὰ θεσπισθέντα παρὰ τῶν Ἀποστόλων, ἱερῶν
Συνόδων καὶ θεοφόρων Πατέρων καὶ δὼν ὑποβάλλω ἔμαντόν καὶ τὸν λαὸν
εἰς δεῖνὰ ἀναπόδραστα καὶ εἰς φρικώδεις ἀράς, ὡς ἐφεξῆς ἀποδειχθήσεται.
Καὶ ἀρκτέον ἀπὸ τοῦ πρώτου.

κβ'. Ὁ Θεὸς ἔστι Θεὸς ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ «θέλει πάντας ἀνθρώπους
115 σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν» [Τιμοθ. Α', β', 4]· ἀποδέχεται δὲ
μόνον τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν καὶ τούτων μόνον καταξιοῖ νὰ λέγηται Θεός,
καὶ τούτους μόνους ὀνομάζει οἰκεῖον λαὸν χωρὶς τινος ἐξαιρέσεως· «καὶ ἔσο-
μαι αὐτοῖς Θεὸς καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός». Τούτους καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀνεξαι-
ρέτως καλεῖ ἔθνος ἅγιον, βασιλείον ἱεράτευμα καὶ λαὸν τοῦ Κυρίου περιού-
120 σιον· καθότι οὗτοι πάντες ὡς πρὸς τὸν λόγον τῆς πίστεως οὐδεμίαν διαφορὰν
ἔχουσιν ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ· καθότι ἐπίσης ἀπαιτεῖται παρὰ πάντων τὸ ἐπί-
σης πιστεῦσαι καὶ πιστεύσασι τὰ αὐτὰ χορηγεῖται βάπτισμα ἓν, χρῆσμα ἓν,
κοινωνία μία, κλήσις μία, ἐλπίς μία. «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ
ἔνι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστὲ
725 ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Πρὸς Γαλάτας, κεφ. γ')· καὶ ὁ
Κύριος ἡμῶν προσενχόμενος τοῦτ' αὐτὸ ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ οὐρανίου
Πατρὸς αὐτοῦ· «Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν
πιστευόντων διὰ τοῦ λόγον αὐτῶν εἰς ἐμέ, ἵνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σύ,

Πάτερ, ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν» (Ἰωάνν. κεφ. ιζ').
 730 Ἄλλ' εἰ καὶ οὐ πάντες Ἀπόστολοι, οὐ πάντες προφῆται, οὐ πάντες διδάσκαλοι, τοῦτο δείκνυσι τὴν ἀσθένειαν ἐνίω, οὐκ ἀφαιρεῖται ὅμως τὸ δικαίωμα τῆς πίστεως, καθότι αἱ πηγαὶ τῶν θείων χαρισμάτων ἐπίσης ἠνεώγασι δι' ὅλους, ὡς καὶ αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων. Ἄλλ' ἄλλοι εἰσι δεκτικοὶ μειζόνων χαρισμάτων, ἄλλοι ἐλαττόνων, κατὰ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένην χάριν, ὡς καὶ
 735 τῶν ὑδροφόρων ἀγγείων ἄλλα μὲν πλεῖον ἀπαντλοῦσιν ὕδωρ, ἄλλα δὲ ἐλαττον, κατὰ τὴν χωρητικὴν αὐτῶν δύναμιν· καὶ θέλει μὲν ὁ Θεὸς νὰ γένωνται πάντες Ἀπόστολοι καὶ προφῆται καὶ διδάσκαλοι, πληρὴν οὐ δύνανται πάντες· ἄλλ' οὐδὲ ἀπαιτεῖται παρὰ πάντων τὸ προφητεῖν, τὸ ἀποστείλλεσθαι καὶ τὸ διδάσκειν· ἀπαιτεῖται δὲ ἀφεύκτως τὸ πιστεῦσαι, καθότι «χωρὶς πίστεως ἀδύ-
 740 νατον εὐαρεσθῆσαι» (Παῦλ. πρὸς Ἑβρ. κεφ. ιε').

Ἐπειδὴ λοιπὸν κοινὰ εἰσι πᾶσι τοῖς πιστοῖς ὅλα τὰ τῆς πίστεως, ἔστι δὲ τῆς πίστεως ἴδιον ἔργον καὶ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ, ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ, καὶ τῶν μυστηρίων αὐτοῦ, καὶ ἡ τήρησις τῶν ἐνταλμάτων, ταῦτα δὲ πάντα εἰσὶν ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἄρα καὶ αἱ Γραφαὶ κοινὰ εἰσι πᾶσι τοῖς πιστοῖς,
 745 καὶ διὰ πάντας κοινῶς ἐλαλήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν προφητῶν καὶ Ἀποστόλων. Καθότι, μέχρι μὲν τῆς ἐξόδου τῶν νιῶν Ἰσραὴλ εἰς τὴν ἔρημον τοῦ Σινᾶ, μόνος ὁ Θεὸς ἐλάλει κοινῶς πρὸς οὓς ἐλάλει, ἀπαγγέλλων τὰ δικαιώματα αὐτοῦ· ὕστερον δὲ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων, μὴ δυναμένων νὰ ὑποφέρωσι τὴν αὐτοπροσώπων ὁμιλίαν τοῦ Θεοῦ, ἠεδόκησε
 750 νὰ λαλήσῃ ἐγγράφως διὰ τῶν προφητῶν, ὡς δείκνυται ἐν Ἐξόδῳ κεφ. κ': «Πᾶς δὲ ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνήν, καὶ τὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγος καὶ τὸ ὄρος καπνίζον· φοβηθέντες δὲ πᾶς ὁ λαὸς ἔστησαν μακρόθεν καὶ εἶπον πρὸς Μωϋσῆν· λάλησον σὺ ἡμῖν καὶ μὴ λαλεῖτω πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός, μήποτε ἀποθάνω-
 755 μεν». Ἀλλὰ καὶ οὕτως οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ προετίθεντο κοινῇ πᾶσιν ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. «Ταῦτα ἐρεῖς τῷ οἴκῳ Ἰακώβ καὶ ἀναγγελεῖς τοῖς νιόις Ἰσραὴλ· καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματά μου, ἃ παραθήσεις ἐνώπιον αὐτῶν» (αὐτόθι), καὶ «ἐνωτίζεσθε καὶ ἀκούετε, ἀκούετε τῆς φωνῆς μου, προσέχετε καὶ ἀκούετε τοὺς λόγους μου» (Ἠσ. κεφ. κη'), καὶ «ἀκούσατε λόγον Κυρίου, οἶκος Ἰακώβ, καὶ πᾶσα πατριὰ οἴκου Ἰσραὴλ» (Ἰερ. κεφ. β'), καὶ δὲν ἤκουον οἱ προφῆται
 760 τοὺς λόγους Κυρίου μὲ ἄλλας λέξεις, καὶ μὲ ἄλλας τοὺς ἔλεγον εἰς τὸν λαόν, ἀλλ' αὐταῖς λέξεσιν, ὡς ἐνεστὶν ἰδεῖν ἀπανταχοῦ τῶν Γραφῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐαγγελίοις δείκνυσιν ὁ Κόριος ἡμῶν, ὅτι κοινὰ εἰσι πᾶσι τοῖς πιστοῖς αἱ Γραφαί. Διὰ τοῦτο τοὺς μὲν Σαδδουκαίους ἐλέγχει, ὡς ἀγνοοῦντας τὰς Γραφάς, «πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς Γραφάς» [Ματθ. κβ', 29], τοῖς
 765 δὲ λοιποῖς πᾶσι παραγγέλλει κοινῶς, «ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς, ὅτι αὐταὶ εἰσὶν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ» [Ἰωάνν. ε', 39], οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀνακατεῖ διὰ τοὺς μὴ ἀκούοντας· «εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον, νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν» [Ἰωάνν. ιε', 22].

Ἄν λοιπὸν αἱ Γραφαὶ διαλαμβάνωσιν ἄλλα παρ' ὅσα ἐνετείλατο ὁ Θεός, καὶ παρ' ὅσα ἐδίδαξεν ὁ Κύριος ἡμῶν, ἃς μὴ κοινοποιηθῶσιν, εἰ δὲ καὶ ἐν αὐταῖς εἰσιν οἱ νόμοι, τὰ ἐντάλματα, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ, ἅτινά εἰσι κοινὰ πᾶσι τοῖς πιστοῖς, ὡς δέδεικται, πῶς νὰ τολμήσω ἐγὼ νὰ ἀπαγορεύσω τὸ νὰ κοινοποιηθῶσιν εἰς τὸν λαόν, ἀφοῦ ἀπ' ἀρχῆς ὁ Θεὸς τὰ ἐκοινοποίησεν εἰς αὐτὸν καὶ δεξάμενος αὐτὰ ὁ λαὸς ἐπίστευσε; «Τὰ ῥήματα, ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας». [Ἰωάνν. ιζ', 8]. Τοῦτο ποιήσας τάχα οὐ λογισθήσομαι δικαίως ἀντίθεος;

κγ'. Ἀλλὰ καὶ ἂν τολμήσω νὰ κάμω ἀπλοῦν ζήτημα τὸ ἂν πρόεπη νὰ κοινοποιηθῶσιν αἱ Γραφαί, ἐξελεγχθήσομαι ὑπὸ πάντων, ὅτι ἢ οὐδέποτε συνήλθον εἰς ἐκκλησίαν χριστιανῶν, ἢ ἐπιχειρῶ νὰ ἀνατρέφω τὴν ἐκκλησιαστικὴν διαταγὴν καθότι ἂν αἱ Γραφαὶ διελάμβανον ἄλλα καὶ ἄλλα ἀνεγινώσκοντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἶχεν ἴσως πρόφασίν τινα ἐν τοιοῦτον ζήτημα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὅσα καθ' ἡμέραν ἀναγινώσκονται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰσὶ μέρη γνήσια τῶν Γραφῶν, καὶ ὅσα μελωδοῦνται εἰσὶν ἀκροαιφῶς προσηρμοσμένα εἰς τὰς γραφικὰς ἐννοίας, πῶς δύναται νὰ ἔχη τόπον τὸ τοιοῦτον ζήτημα, χωρὶς νὰ ἀντιφάσκη προφανῶς τῇ ἐκκλησιαστικῇ διαταγῇ; ἄλιν, ἂν ὅσα ἀναγινώσκονται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἦσαν μόνον προσευχὴ καὶ δοξολογίαὶ πρὸς Θεόν, ἡδυνάτο τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι τόπος προσευχῆς, διὰ τοῦτο ἡ ἀνάγνωσις τούτων μόνων, ὡς τοιοῦτον εἶναι συγκεχωρημένη ἐν ἐπηκόῳ πάντων. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἱστορίαι γραφικαὶ καὶ παραινέσεις προφητικαὶ καὶ ἐντολαὶ εὐαγγελικαὶ καὶ διαταγαὶ ἀποστολικαὶ καθ' ἡμέραν ἀναγινωσκόμεναι προτίθενται, καὶ οὐδὲν ἐστὶ τῶν ἀναγινωσκομένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὅ,τι μὴ ἔστι γραφικόν, διατί ταῦτα προετέθησαν; Διατί ἀνεγινώσκοντο; Διατί ἐκρίνετο ἄξιος ὁ λαὸς τῆς ἀκροάσεως τούτων; Διότι τὰ ἐννοεῖ (ιδ', ις', ιη') καὶ δι' αὐτῶν ὠφελεῖτο καὶ ὠδηγεῖτο εἰς τὰ χριστιανικὰ χρέη του. Ἀλλ' ἤδη δὲν τὰ ἐννοεῖ ὁμολογουμένως (κ'). Ἄρα, δύναται ἡ ἀσήμενος ἀκροάσις νὰ τὸν ὠφελήσῃ ἢ νὰ τὸν διαγείρῃ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν γραφομένων; Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀπόστολον «ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῶ, τίς παρασκευάζεται εἰς πόλεμον; Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσσεσθε γὰρ εἰς ἄερα λαλοῦντες» (Πρὸς Κορινθ. Α', κεφ. ιδ').

Τοῦτο λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι τὸ εὐλογον καὶ δίκαιον ζήτημα, συνωδὰ τῇ θεαί βουλήσει καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ διαταγῇ, τὸ πῶς αἱ Γραφαὶ ἔσονται εὐκατάληπτοι εἰς τὸν λαόν. Ἡμεῖς δέ, οὐκ οἶδ' ὅπως, τὰ ἐναντία καὶ φρονούμεν καὶ πράττομεν καὶ κινδυνεύομεν νὰ συναγάγωμεν ὅτι ὁ τῶν καλῶν αἰτίος Θεὸς ἐγένετο αἰτίος τοῦ κοινοῦ ἡμῶν δυστυχήματος καὶ ἐβαρβάρωσε τὸ Γένος διὰ τοῦτο, διὰ νὰ μὴ ἐννοῇ τὰς Γραφάς· οὐ τί ἂν γένοιτο ἀτοπώτερον; πλὴν οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἱερὰ Γραφαὶ ἐλαλήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν προφητῶν καὶ Ἀποστόλων διὰ νὰ ἀναγινώ-

σκωνται καὶ νὰ ἐννοῶνται κοινῶς ὑπὸ πάντων, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαταγὴ
 810 αἰείποτε προτίθῃσι τὴν ἀκρόασιν αὐτῶν κοινῇ πᾶσιν, ὡς εἴρηται, ἡμεῖς οὐ
 μόνον δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς ἀπαγορεύσωμεν, ἀλλὰ καὶ ὀφείλομεν νὰ τὰς κάμω-
 μεν καταληπτὰς εἰς τὸν λαὸν καὶ νὰ τὸν προτρέπωμεν καθ' ἡμέραν εἰς τὴν
 ἀνάγνωσιν αὐτῶν.

καδ'. Οὕτω διαλαμβάνουσιν αἱ Γραφαί, οὕτω διατάττονσιν οἱ Ἀπόστολοι,
 815 οὕτω διορίζουσιν αἱ Σύνοδοι καὶ οὕτω διδάσκουσιν οἱ θεοφόροι Πατέρες.
 «Καὶ συνήθροισε Μωϋσῆς πᾶσαν συναγωγὴν υἱὸν Ἰσραὴλ καὶ εἶπε πρὸς
 αὐτοὺς· οὗτοι οἱ λόγοι οὓς εἶπε Κύριος ποιῆσαι αὐτοὺς» (Ἔξοδ., κεφ. κ') καὶ
 «ἐν τῷ συμπορεύεσθαι πάντα Ἰσραὴλ ὀφθῆναι ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου
 ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἐξέλθῃται Κύριος, ἀναγνώσεσθε τὸν νόμον τοῦτον ἔναντι
 820 παντός Ἰσραὴλ εἰς τὰ ὅτα αὐτῶν. Ἐκκλησιάσατε τὸν λαόν, τοὺς ἄνδρας καὶ
 τὰς γυναῖκας καὶ τὰ ἔκγονα καὶ τὸν προσήλυτον ἐν ταῖς πόλεσί σου, ἵνα ἀκού-
 σωσι καὶ μάθωσι φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν» (Δευτερ. κεφ. λε').
 Ἐνταῦθα βλέπομεν ὅτι δὲν γίνεται καμμία ἐξαίρεσις, ἀλλὰ καὶ τὰς γυναῖκας
 καὶ τὰ ἔκγονα καὶ τοὺς προσηλύτους εἰσκαλεῖται εἰς τὴν ἀκρόασιν τῶν θεῶν
 825 νόμων, καὶ δικαίως· διότι ἀπὸ τῆς ἀκροάσεως τούτων μαθάνουσιν ὅλοι οἱ
 ἄνθρωποι φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.

Τὰ αὐτὰ διορίζουσι καὶ οἱ θεῖοι Ἀπόστολοι (Καν. πε'): «ἔστω δὲ ὑμῖν
 πᾶσι κληρικοῖς τε καὶ λαϊκοῖς βιβλία σεβάσμα καὶ ἅγια τῆς μὲν Παλαιᾶς
 Διαθήκης ταῦτα. . . .*, ἡμέτερα δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης ταῦτα. . . .* καὶ
 830 αἱ πράξεις ἡμῶν τῶν Ἀποστόλων». Οὐχί, λοιπόν, μόνοις τοῖς πεπαιδευμένοις,
 ἀλλὰ κοινῇ πᾶσι, κληρικοῖς τε καὶ λαϊκοῖς, προετέθησαν αἱ Γραφαί.

Τοῦτ' αὐτὸ συνάγεται καὶ ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου κανόνος τῆς ἐν Κωνσταντινου-
 πόλει Οἰκουμενικῆς συνόδου: «καὶ οὕτω κατηχοῦμεν αὐτοὺς καὶ ποιοῦμεν χρονί-
 ζειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀκροᾶσθαι τῶν Γραφῶν»· καθότι οὐ περὶ τούτων ἡ
 835 ἐκείνων φησίν, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ πάντων τῶν πιστευνόντων. Ὁμοφώνως καὶ ἅπας
 ὁ θεῖος χορὸς τῶν θεοφόρων Πατέρων κοινὰς φρονεῖ τὰς Γραφὰς πᾶσι τοῖς
 πιστοῖς καὶ κοινῶς πάντας προτρέπει εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν καὶ μάλιστα
 οἱ κορυφαῖοι τῶν ὑπομνηματιστῶν. Καὶ ὁ μὲν Μέγας Ἀθανάσιος ἀπαριθμῶν
 πρὸς τὸν λαὸν τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἐν τῇ
 840 18ῃ ἑορταστικῇ ἐπιστολῇ, φησί: «ταῦτα πηγὰι τοῦ σωτηρίου, ὥστε τὸν διψῶντα
 ἐμφορεῖσθαι τῶν ἐν τούτοις λογίων· ἐν τούτοις μόνοις τὸ τῆς εὐσεβείας διδα-
 σκαλεῖον εὐαγγελίζεται, μηδεὶς τούτοις ἐπιβαλλέτω, μηδὲ τούτων ἀφαιρέ-
 σθω τι». Ἰδοὺ τί φησιν ὁ πρῶτιστος καὶ ἱερώτατος τῶν ὑπομνηματιστῶν, ὅτι
 845 καὶ δὲν δέχεται οὔτε προσθήκην οὔτε ἀφαίρεσιν. Ὁ δὲ ἱερὸς Χρυσόστομος
 οὐχὶ μόνον ἀναγκαίαν ἡγεῖται τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχει

* Τὰ ἀποσιωπητικά ἐν τῷ κειμένῳ.

μετὰ δομώτης τοὺς καταφρονοῦντας αὐτῆς· διὸ καὶ πρὸς τὸν προβάλλοντα
 ὄνκ εἰμὶ μοναχὸς ἀλλὰ καὶ γυναῖκα ἔχω καὶ παιδιά καὶ οἰκίας ἐπιμελοῦμαι
 ἐπάγει ταῦτα· «τοῦτό ἐστιν, ὃ πάντα ἐλυμήνατο, ὅτι ἐκείνοις μόνοις νομίζετε
 50 προσήκειν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, πολλῶ πλέον ἐκείνων ὑμεῖς δεόμενοι·
 τοῖς γὰρ ἐν μέσῳ στρεφομένοις καὶ καθ' ἡμέραν τραύματα δεχομένοις τούτοις
 μάλιστα δεῖ φαρμάκων» (Ὁμιλ. β')· τὸ δὲ θαυμαστόν, ὅτι καὶ ἐάν τις ἀκούῃ
 τῶν Γραφῶν μὴ πράττει δὲ τὰ γεγραμμένα καὶ εἰς τοῦτον ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ
 συγχωρεῖ τὴν ἀνάγνωσιν, ἐπιμαρτυρῶν τὴν ἐλπίδα τῆς διορθώσεως. «Καὶ τί
 55 τὸ κέρδος, φησίν, ὅταν ἀκούσῃ τις καὶ μὴ ποιῇ τὰ λεγόμενα; οὐ μικρὸν μὲν καὶ
 ἀπὸ τῆς ἀκροάσεως ἔσται τὸ κέρδος· καὶ γὰρ καταγνώσεται ἑαυτοῦ, καὶ στε-
 νάζει, καὶ ἥξει ποτὲ ἐπὶ τὸ ποιεῖν τὰ λεγόμενα· ὃ δὲ μὴδ' ὅτι ἡμαρτεν εἰδώς,
 πότε ἀποστήσεται τοῦ πλημμελεῖν; μὴ οὖν καταφρονῶμεν τῆς ἀκροάσεως τῶν
 θείων Γραφῶν. Σατανικῆς γὰρ ταῦτα διανοίας, οὐκ ἐφείσης τὸν θησανρόν,
 60 ἵνα μὴ τὸν πλοῦτον κερδάνωμεν· διὰ τοῦτο οὐδὲν φησι τὴν ἀκροάσιν τῶν θείων
 νόμων, ἵνα μὴ τὴν προᾶξιν ἀπὸ τῆς ἀκροάσεως ἴδῃ προσγενομένην ἡμῖν»
 (αὐτόθι).

Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν τῷ Ἄδῃ τὰς αὐτὰς παραγγελίας δίδουσι περὶ τῶν
 Γραφῶν οἱ ἄγριοι, ὡς ὁ πατριάρχης Ἀβραάμ λέγει πρὸς τὸν πλούσιον· «ἔχουσι
 65 Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας καὶ ἀκουσάτωσαν αὐτῶν» [Λουκ. ις', 29]. Καὶ
 τοσαύτην ἀποδεικνύει τὴν ἐνέργειαν καὶ ὠφέλειαν τῶν Γραφῶν, ὥστε ἐπάγει
 ἀποφαντικῶς· «Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις
 ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ πεισθήσονται» [Λουκ. ις', 31]. Μετὰ τοιαύτην λοιπὸν
 συμφωνίαν θείων Γραφῶν, Ἀποστόλων, Συνόδων καὶ θεοφόρων Πατέρων, ἐὰν
 80 ἐγὼ ζητήσω νὰ ἀπαγορεύσω τὴν ἀνάγνωσιν καὶ κατανόησιν τῶν θείων Γρα-
 φῶν, τάχα οὐ λογισθήσομαι τῷ κοινῷ δόγματι ἀντιφερόμενος;

κε'. Λιμώττει ὁ λαὸς, σεβαστέ μοι Πάτερ, καὶ διψᾷ, «οὐ λιμὸν ἄρτου
 οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου» κατὰ τὸν προφήτην
 (Ἀμμὼς κεφ. η')· καὶ δέον νὰ ἐξιλεωθῇ ὁ Κύριος καὶ νὰ ἀρθῇ ἐκ μέσον τοῦ
 85 κακόν, πρέπει τάχα ἐγὼ ἔτι μᾶλλον νὰ τὸ ἐπιτηδεύωμαι; ἀλλὰ δικαίως ἐρεῖ μοι
 ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ὅπερ εἴρηκε πρὸς τοὺς τὰ τοιαῦτα φρονοῦντας· «τί ἂν
 οὖν ἀθλιώτερον, ὅταν, ὅπερ ὁ Θεὸς ἐν τάξει κολάσεως ἀπειλῇ, τοῦτο αὐτομά-
 τως σὺ κατὰ τῆς σεαυτοῦ κεφαλῆς ἔλκεις τὸ κακόν» (Ὁμιλ. β'). Πῶς νὰ ὑπο-
 θέσω ὡς προᾶγμα περιττὸν τὸ νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ καταλαμβάνῃ ὁ λαὸς τὰς
 880 Γραφάς, χωρὶς νὰ γένομαι ὑπεύθυνος εἰς τὰς δικαίας ἐπιπλήξεις τοῦ αὐτοῦ
 ἱεροῦ Πατρὸς; «Ὡστε τοῦ μὴ ἀναγινώσκειν πολλῶ χειρόν τὸ καὶ περιττὸν
 εἶναι τὸ προᾶγμα νομίζειν· ταῦτα γὰρ σατανικῆς μελέτης τὰ ὅρηματα· οὐκ
 ἀκούετε τοῦ Παύλου λέγοντος, ὅτι πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν ταῦτα πάντα ἐγράφη;»
 (αὐτόθι).

885 Τί εἶπω πρὸς ταῦτα; ὁ μὲν ἱερός Πατὴρ λέγει ὅτι σατανικῆς μελέτης ἐστὶ
 τὸ νὰ νομίζῃ τις περιττὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, ὁ δὲ Ἀπόστολος λέγει

ὅτι πρὸς νοουθεσίαν ἡμῶν, δηλαδή ὅλων τῶν χριστιανῶν, ταῦτα πάντα ἐγράφη, οἱ δὲ Χριστιανοὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς γλώσσης δὲν ἐννοοῦσι τὴν νοουθεσίαν καὶ μὴ ἐννοοῦντες δὲν τὴν φυλάττουσι, καὶ μὴ φυλάττοντες αὐτὴν ὑποπίπτουσιν εἰς δεινὰ κατὰ τὸν προφήτην Ἰερεμίαν (κεφ. ια'). «Διεσκέδασεν οἶκος
890 Ἰσραὴλ καὶ οἶκος Ἰούδα τὴν διαθήκην μου, ἣν διεθέμην πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· ἰδοὺ ἐγὼ ἐπάγω ἐπὶ τὸν λαὸν τοῦτον κακὰ, ἐξ ὧν οὐ δυνήσονται ἐξελθεῖν ἐξ αὐτῶν». Τὸ δὲ δεινότατον πάντων ὅτι καὶ ὑπὸ κατάραν Κυρίου ὑπάγονται κατὰ τὸν αὐτὸν προφήτην (αὐτόθι): «Τάδε λέγει Κύριος ὁ θεὸς Ἰσραὴλ· ἐπικατάρatos ὁ ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἀκούσεται τῶν λόγων τῆς
895 διαθήκης ταύτης, ἥς ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν».

Τί πταίει ὁ δυστυχὴς Χριστιανός; μήπως δὲν θέλει νὰ ἀκούσῃ τοὺς λόγους τῶν Διαθηκῶν; μήπως δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ τοὺς ἐννοῇ; Θέλει, ἐπιθυμεῖ, εὐχεται ὁ ἄθλιος· πλὴν τὸν ἐμποδίζει ἡ γλῶσσα. Ἄν λοιπὸν ἐγὼ κρίνω ἄκαρπον καὶ ἀνοφελὲς τὸ νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν γλῶσσάν του, ταῦτόν εἶπεῖν
900 ἂν κρίνω ἄκαρπον καὶ ἀνοφελὲς τὸ νὰ τοὺς ἐννοῇ, δὲν ἔπεται ἐγὼ νὰ ὑπάγωμαι εἰς τὴν κατάραν καὶ οὐχὶ ἐκεῖνος ἢ καὶ ἐγὼ μετ' ἐκείνου;

Ἐγὼ, σεβαστέ μοι Πάτερ, εἰς τοιαύτην κατάραν δὲν ὑποβάλλω ἑμαντόν, ἀλλὰ καὶ χερσὶ καὶ ποσὶν ὑπογράφω τὴν κοινοποίησιν τῶν Γραφῶν, διὰ νὰ μὴ φανῶ ἀντίθεος, διὰ νὰ μὴ ἀνατρέψω τὴν ἐκκλησιαστικὴν διαταγὴν, διὰ
905 νὰ μὴ ἀντιφρονήσω Γραφαῖς ἱεραῖς, ἀποστολικαῖς διαταγαῖς, συνοδικαῖς ἀποφάσεσι καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τῶν θεοφόρων Πατέρων· καί, τέλος, ἵνα μὴ γένωμαι ἐπικατάρatos, ὥς δέδεικται.

κς'. Οὐ πρόκειται δὲ νὰ μεταφρασθῶσιν αἱ Γραφαὶ καὶ οὕτω μεταφρασμέναι νὰ ἀναγινώσκωνται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καθότι τοῦτο εἶναι ὁμολογούμενως ἀπᾶν καὶ οὐδεὶς συνερεῖ. Ἄλλ' ἐν μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ἀναγινώσκωνται
910 ἑλληνιστί, διότι καὶ ἑλληνιστὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων, καὶ διότι τοιαύτη ἐστὶν ἡ ἑλληνὶς διάλεκτος, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη ὁμολογοῦσιν ὅτι δι' αὐτῆς πρέπει νὰ ὁμιλῶσιν οἱ ἄνθρωποι μὲ τὸν Θεόν· πρόκειται δὲ νὰ μεταφρασθῶσι καὶ νὰ διαδοθῶσι, παρakaiμένον καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, διὰ νὰ ἀναγινώσκωνται ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, καὶ ὅταν διὰ τῆς μεταφράσεως τὰς ἐννοήσῃ κατ'
915 οἴκους καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὰς ἐννοεῖ καὶ γίνεται προσεκτικώτερος εἰς τὰς ἱεράς τελετάς.

Ἐὰν δέ τις εἴπῃ ὅτι ἂν ὁ λαὸς ἀναγινώσκῃ εἰς τὴν γλῶσσάν του τὰς Γραφάς, ἐνδέχεται νὰ παρεκλάβῃ καὶ νὰ διαστρέψῃ τινὰ χωρία, πρὸς τὸν
920 τοιοῦτον ὀητέον ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἔμαθε νὰ ἐπιφύτῃ τῇ λέξει, ἐξ οὗ ἀνεφύησαν αἱ πλεῖστοι τῶν αἰρέσεων, καὶ νὰ ἀναμοχλεύῃ τὰς ὑπὲρ τὴν δύναμιν του ἐννοίας, ἀλλὰ ἀποδέχεται εὐγνωμόνως τὰ λεγόμενα καὶ τοῦτο γίνεται δηλὸν ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, καθότι ἀκούσας ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶ τρισυπόστατος καὶ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος ἐκ τῆς Ἀγίας Παρθένου καὶ
925 πάλιν ἔμεινε Παρθένος καὶ τὰ τοιαῦτα, δὲν ἐξηρμήνευσε τὸ πῶς (ιβ'), ἀλλ'

ἐπίστευσεν ἀδιστάκτως. Οὐδὲ εἶδομεν ποτὲ αἷρεσιν ἀναφνεῖσαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀλλ' αἱ τοιαῦται παρεκτροπαὶ καὶ παρεξηγήσεις γίνονται ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες πεφνύονται ὑπὸ δοξομανίας καὶ θαρροῦσιν ὅτι δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὰ ἅδυντα τῶν Γραφῶν, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν ὅσοι ἐξώκειλαν εἰς τὴν τοιαύτην
930 τολμηρὰν ἔρευναν.

Ἄλλ' ὑποθεθῆσθω ὅτι εὐρεθῇσεται τις καὶ μετὰ τὸν λαοῦ παραπαίων κατὰ τὸν παρὰ τῷ ἱερῷ Βασιλείῳ φανητιῶντα μάγειρον· ἐκ τούτου τί; καὶ ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων ἀνεφάνησαν Μάνεντες, Σίμωνες, Μάγοι, Ἐλύμαι, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, διασύροντες τὸ κήρυγμα, ἀλλὰ δὲν ἐσιώπησαν οἱ Ἀπόστολοι, 935 μῆτε ὑστέρησαν τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους τῆς ἐκ τοῦ κηρύγματος ὀφελείας, διὰ τὴν παρεκτροπὴν καὶ διαστροφὴν ἐκείνων. Ἡμεῖς, λοιπόν, διατὶ νὰ ὑστερῶμεν ὅλον τὸν λαὸν τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὀφελείας ὑποπιπνόμενοι μήπως δύο ἢ τρεῖς εὐρεθῶσι μὴ ἔλκοντες πᾶν γραφικὸν νόημα εἰς ὑπακοὴν πίστεως; Οἱ παρεκτρεπόμενοι δημόται δὲν γίνονται συστηματικοὶ αἵρεσιάρχοι, ἀλλὰ μίαν 940 νουνεχῆς παραάνεσις ἢ μία σύντονος ἀπειλὴ κατασινάζει τοὺς τοιοῦτους ἀδρανεῖς καὶ εὐπιθήτους νόας, ὡς βλέπομεν καὶ παρὰ τῷ Μεγάλῳ Βασιλείῳ.

κς'. Ἄλλ' ἡ μετάφρασις εἰσάγει καινοτομίαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς γράφει, καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ λειπόμενον· ἐστὶ δὲ καὶ τοῦτο ἀπροσδιόριστον, καθότι ἡ καινοτομία ἐστὶ τῶν πολλαχῶς λεγομένων. Ἐπειδὴ κατὰ μὲν τὸν 945 Ἀριστοτέλη «Καινοτομεῖν ἐστὶ τὸ τὰ καθεστηκότα νόμῳ καὶ καλῶς ἔχειν δοκοῦντα ἀνατρέπειν καὶ ἕτερα ἀντὶ τούτων εἰσάγειν», κατὰ δὲ τὸν Πλάτωνα «ἐστὶ καὶ καινοτομοῦντα εὐδοκιμεῖν εἰ τὰ μὴ καλῶς ἔχοντα ἐπὶ τὸ ὀνησιμώτερον μεταφέρειν πειρώτῳ».

Λῶμεν, λοιπόν, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Γραφῶν εἰσάγει καινοτομίαν. 950 Τὴν τίνα καινοτομίαν; Τὴν Ἀριστοτελικὴν ἢ τὴν Πλατωνικὴν; Ἄν εἰσάγῃ τὴν Πλατωνικὴν, τί κωλύει νὰ τὴν δεχθῶμεν; Αὕτη ἐπὶ τὸ ὀνησιμώτερον ἄγει τὰ πράγματα, καί, ὅταν ἐγένοντο ἄνθρωποι, αὕτην βλέπομεν ἐνεργουμένην εἰς ὅλην τὴν γῆν. Τί ἄλλο ἐξημέρωσε τοὺς ἀνθρώπους, ἀγρίους ὄντας τὸ πάλαι; Τί ἄλλο ἐπολίτευσεν τὰ ἔθνη καὶ ὑπὸ νόμους ὑπήγαγεν; Αὕτη ἡ καινοτομία δὲν 955 μετέφερε τάχα καὶ αὕτην τὴν φιλοσοφίαν, εἰς ἣν ἤδη ὁρᾷται λαμπρότητα καὶ ἀκρίβειαν, ἀπὸ τοῦ σκότους τῶν Ἀριστοτελικῶν ἰδεῶν, ἐν αἷς περιεπόλεον τὴν ἄλλως τοσοῦτους χρόνους οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, σχοινογραφοῦντες τὰ αὐτὰ μᾶλλον ἢ σχολιογραφοῦντες καὶ χωρὶς ἁρμονίας οὔτε διατονικῆς οὔτε χρωματικῆς ἀνακροῦντες ἐκεῖνο τὸ πολύκροτον ὄργανον; Αὕτη δὲν μεταβάλλει 960 καὶ ἀπὸ τοῦ λυσιτελοῦς ἐπὶ τὸ λυσιτελέστερον;

Ἄλλ' ἐρεῖ τις ἴσως, ὅτι ἡ τῶν Γραφῶν μετάφρασις οὐκ ἐστὶ τοιαύτη καινοτομία· ἄρα ἐστὶ Ἀριστοτελικὴ καὶ πειρᾶται ἀνατρέπειν τὰ νόμῳ καθεστηκότα καὶ ποῖος νόμος ἢ θεῖος ἢ ἀνθρώπινος ἢ ἀποστολικὸς ἢ συνοδικὸς ἢ 965 πολιτικὸς ἐπιτάσσει νὰ μὴ μεταφράζωνται αἱ Γραφαί; Οὐδεὶς. Ἐπειδὴ δὲ

μάλιστα δέδεικται ἀνωτέρω (κβ', κγ' κδ', κε') ὅτι τὸ κοινὸν δόγμα νομοθετεῖ τὴν ἀκρόασιν τῶν Γραφῶν, ἡ δὲ ἀκρόασις σκοπὸν ἔχει τὴν κατανόησιν, ἡ δὲ κατανόησις ἔστιν ἀμήχανος εἰς ὅλα τὰ ἔθνη καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χριστιανοὺς χωρὶς τῆς μεταφράσεως, ὡς δέδεικται (κ', κγ'), δείκνυται ἄρα
970 προφανῶς ὅτι νομοθετηθείσης τῆς ἀκροάσεως συννενομοθέτηται καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Γραφῶν εἰς ὅλας τὰς διαλέκτους.

κη'. Ἡ μετάφρασις λοιπὸν τῶν Γραφῶν οὐτε εἶναι οὐτε λέγεται καινοτομία, ἀλλ' οἰκονομία ψυχοφελής, τὴν ὁποίαν ἀπ' ἀρχῆς ἐδέχθη ἡ Ἐκκλησία, καὶ ἐν μέρει μὲν ὠδηγήθη δι' αὐτῆς, γενικῶς δὲ δι' αὐτῆς ὠδήγησε τὰ
975 λοιπὰ ἔθνη εἰς τὴν ὁρθόδοξον πίστιν. Ἡ μίπως δὲν ἔχομεν τὴν Παλαιὰν Γραφὴν ἐκ μεταφράσεως; Μίπως δὲν ἔχομεν τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου (ἴσως καὶ τὸ τοῦ Μάρκου) ἐκ μεταφράσεως; Μίπως δὲν ἔλαβον ἐκ μεταφράσεως τὰς ἱερὰς Γραφὰς οἱ Ἀραβες, οἱ Πέρσαι, οἱ Ἀρμένιοι (ὁμοφρονοῦντες), οἱ Σλαβῶνοι καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη; Πῶς εἶναι δυνατόν λοιπὸν νὰ λέγεται ἡ μετά-
980 φρασις τῶν Γραφῶν καινοτομία, ἐνῶ εἶναι παμπάλαιοτομία, εἴτ' οὐδ' ἀρχαιοτάτη οἰκονομία; Ἡ τότε μὲν συγκεχώρηται, ἐφ' ἡμῶν δὲ οὐ συγχωρεῖται; Καὶ ἂν ἐφ' ἡμῶν ἤθελεν εὐδοκήσει ὁ Θεός, ὥστε οἱ κάτοικοι τῶν ἀπωτάτων μερῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς ἀγνώστου Ἀμερικῆς νὰ ἐπιστραφῶσιν εἰς τὴν ὁρθόδοξον πίστιν, τί ἐμέλλομεν νὰ πράξωμεν; Ἐπρεπε τάχα νὰ τοὺς ἀφήσω-
985 μεν εἰς τὸ σκότος τῆς ἀσεβείας διὰ νὰ μὴ μεταφράσωμεν τὰς Γραφὰς εἰς τὴν γλῶσσάν των; Καὶ ποῖος ἔχει τόσον πλατεῖαν συνείδησιν, ὥστε νὰ χωρήσῃ τόσῃν ἔκτασιν ἀσεβείας; Ἡ μίπως συγχωρηθῆναι τότε διὰ τὴν ἀνάγκην ἡ μετάφρασις; Ἄν λοιπὸν τότε συγχωρηθῇ νὰ γένηται ἡ μετάφρασις τοιαύτη, ὥστε νὰ ἀναγινώσκονται μὲν αἱ Γραφαὶ εἰς τὰς γλώσσας ἐκείνων τῶν ἐθνῶν,
990 πλὴν νὰ μὴ ἐννοῶνται, ἅς μὴ μεταφρασθῶσιν οὐδὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὐδέποτε ἐγένετο τοιαύτη μετάφρασις καὶ ἂν γένηται εἶναι τῷ ὄντι ἄκαρπος καὶ ἀνοφελής καὶ ἐπειδὴ ὁ μόνος σκοπὸς τῆς μεταφράσεως εἶναι ἡ κατανόησις τῶν Γραφῶν καὶ ὁ ἡμέτερος λαὸς χωρὶς μεταφράσεως δὲν δύναται νὰ τὰς ἐννοήσῃ (κ'), ἄρα ἀνάγκη πᾶσα νὰ
995 μεταφρασθῶσι.

κθ'. Ἡ Ἐκκλησία, σεβαστέ μοι Πάτερ, ἀφορᾷ ἀείποτε τὴν ὠφέλειαν τοῦ λαοῦ καὶ ὅ,τι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν σωτήριον ὁδηγίαν του τοῦτο ἐγκρίνει καὶ ἀποδέχεται κἂν καινοτομία εἶναι δοκῇ. Ὅθεν καὶ εἴ τι συγχωρηθὲν ἀπ' ἀρχῆς ὡς νόμιμον, ἐγνώσθη τῷ χρόνῳ ἀπᾶδον καὶ ἀντιβαίνει τῇ
1000 ἐκκλησιαστικῇ κοσμιότητι, τοῦτο ἐν ὑστέροις ἀπηγόρευται, ὡς καὶ ὁ τῶν ἀρχιερέων γάμος, ἵνα ἀφέλῃται τὴν τέρβην καὶ τὴν περὶ τὰ ὕλικά τοῦ κλήρου προσπάθειαν (ε') καὶ εἴ τι πρότερον συνοδικῶς ἢ ἄλλως πως ἀπηγόρευται, τοῦτο, ἐὰν συμφέρον εἶναι δοκῇ, εἰσάγεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀκωλύτως· καθὼς ἡ μὲν ἐν Λαοδικαίᾳ Σύνοδος ἀπαγορεύει τὸ νὰ ἀναγινώσκονται ἐν τῇ
1005 ἐκκλησίᾳ ἀκανόνιστα βιβλία καὶ νὰ ψάλλονται ἰδιωτικοὶ ψαλμοί, οὕτω λέ-

γουσα: «Οὐ δεῖ ἰδιωτικούς ψαλμούς λέγεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐδὲ ἀκανό-
νιστα βιβλία, ἀλλὰ μόντα τὰ κανονικά τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ Παλαιᾶς». Ἡ ἀνάγκη ὅμως καὶ τὸ συμφέρον εἰσήγαγε πολλοὺς ἁσματικούς ὕμνους,
οὐ μόνον εἰς δοξολογίαν τῶν περὶ ὧν ᾄδονται, ἀλλὰ μᾶλλον ἵνα ἔλκωσι
1010 τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὰς κοινὰς συνελεύσεις (15'). Πρὸς δὲ τοῦτοις καὶ νη-
στεῖαι προηγοῦνται ἀναγκαίως τῶν θείων τούτων ἑορτῶν: τῆς τοῦ Χριστοῦ
γεννήσεως, τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀλλ'
ἐπταήμεροι· μία γὰρ καὶ μόνη τεσσαρακονθήμερος, ἡ πρὸ τῶν Σωτηρίων
Παθῶν· τὸ συμφέρον ὅμως τὰς ἐπηύξησεν, ὡς ἤδη κανονικῶς φυλάττονται·
1015 ταῦτα δοκοῦσι προφανεῖς καινοτομίαι, οὐκ εἰσὶ δέ, ἀλλ' οἰκονομίαι συνήθεις
εἰς τὴν συγκατάβασιν τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀείποτε προνοεῖ καὶ ὀφείλει νὰ
προνοῇ διὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ λαοῦ.

Τοιαύτη ἀνάγκη καὶ τοιοῦτο συμφέρον τοῦ λαοῦ ἀπαιτεῖ αὐτὴν τὴν συνήθη
οἰκονομίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν· ἀλλὰ καὶ ἡ
1020 Σεβασμιότης τῆς συνομολογεῖ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς ὅτι συγκεχώρηται ἡ ἀπὸ
τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὴν χυδαιοτέραν τοῦ γένους ἡμῶν γλῶσσαν μετάφρασις
καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνάγνωσις ἐκκλησιαστικῶν τιμῶν βιβλίων, ὅποιά εἰσιν αἱ
κατηχήσεις τοῦ Στουδίτου Θεοδώρου, αἱ ὁμιλίαι τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, οἱ
πατηγυρικοὶ λόγοι τοῦ ὑποδιακόνου Λαμασκηνοῦ καὶ ἄλλα. Ἐρωτῶ λοιπόν·
1025 αὐτὰ τὰ βιβλία διαλαμβάνουσιν ἐννοίας συμφώνους μὲ τὰς τῶν Γραφῶν ἢ
διαφόρους; εἰ μὲν αἱ ἐννοιαί των εἰσὶ διάφοροι, ἀποβλητέον αὐτὰ ἀπὸ τῆς Ἐκ-
κλησίας καὶ παραδοτέον τῷ πυρὶ, εἰ δὲ καὶ εἰσὶ σύμφωνοι, διατί ἡ μετάφρασις
ἐκείνων συγχωρεῖται καὶ ἡ τῶν Γραφῶν ἀπαγορεύεται; Ἴσως διότι αὐτὰ
εἰσὶν ἠθικὰ βιβλία· ἀλλ' εἰ μὲν ἡ ἠθικὴ των εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν ἠθικὴν
1030 τῶν Γραφῶν, αὕτη ἐστὶν ἀπαράδεκτος τῇ Ἐκκλησίᾳ· εἰ δὲ καὶ εἶναι σύμφωνος,
διατί ὁ χριστιανὸς νὰ μὴ τὴν διδαχθῇ παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, παρὰ
τῶν προφητῶν καὶ παρὰ τῶν Ἀποστόλων, διὰ νὰ τὴν δεχθῇ ὡς θεοπαρά-
δοτον; Ἀλλ' ἔρει τις ἴσως ὅτι οἱ εἰρημένοι συγγραφεῖς ἐξηγοῦσι τὰς ἐν ταῖς
Γραφαῖς ἐννοίας· ἀλλ' εἰ μὲν ὁ λόγος ἐστὶ περὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν ἐννοιῶν, αὗται
1035 εἰσὶ πιστευταί, ἀλλ' οὐκ ἐξηγηταί, ὡς δέδεικται (1α', 1β'). εἰ δὲ ἐστὶ περὶ
τῶν λοιπῶν ἐννοιῶν, πάντα σαφῇ καὶ εὐθέα τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς, πάντα τὰ
ἀναγκαῖα ὅληα κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον (15') καὶ οὐδεμίαν δέχονται
προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον.

λ'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, μόναι αἱ Γραφαὶ εἰσὶν ἱκαναὶ νὰ διδάξωσι
1040 τὸν χριστιανὸν καὶ τὰ δόγματα τῆς πίστεώς του καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυ-
ρίου, τὰς ὁποίας ὀφείλει νὰ φυλάττῃ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ λέξις καὶ ἡ φράσις ἐπι-
σκιάζουσι τὴν ἐννοιαν καὶ τὴν ἀποτελοῦσιν ἀσαφεῖ, ὁ μὲν ἀναγνώστης ἀνα-
γινώσκει τὰς γραφικὰς ἱστορίας ἢ τὰς προφητικὰς καὶ ἀποστολικὰς διαταγὰς
καὶ ὁ διάκονος ἐκφωνεῖ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἄμβωνος τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς, ὁ
1045 δὲ χριστιανὸς ἴσταται χαίρων καὶ οὐχὶ μόνον δὲν ὠφελεῖται οὔτε ὀδηγεῖται

εἰς τὰ τῆς πίστεώς του, ἀλλὰ συμβαίνει ὥστε καὶ ὁ ἀναγνώστης καὶ ὁ ἀκροατῆς νὰ δοκῶσι πρὸς ἀλλήλους βάρβαροι κατὰ τὸν Ἀπόστολον: «Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος καὶ ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ βάρβαρος» (Πρὸς Κορινθ. Α', κεφ. ιδ').

- 1050 Ἀλλὰ τάχα ὁ ἀναγινώσκων γινώσκει ὅτι ἀναγινώσκει; Καὶ πῶς γνωσεται μὴ κατανοῶν; Ἄρα καὶ ἐαυτῷ ἔσται βάρβαρος κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον: «Ἄν γάρ τις φθέγγεται τῇ Περσῶν γλώσσῃ, ἢ ἑτέρα τινὶ ἁλλοτρίᾳ, μὴ εἰδῇ δὲ ἃ λέγει, ἄρα καὶ ἐαυτῷ λοιπὸν ἔσται βάρβαρος, οὐχ ἑτέρῳ μόνον, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς» ('Ομιλ. λέ'). Οὐ μὴν ἀλλὰ
- 1055 ἐπειδὴ καὶ αἱ Γραφαὶ οὐχὶ μόνον εἰς νοηθεσίαν συντελοῦσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς προσευχήν, πῶς θέλει προσενηχθῇ ὁ χριστιανός; Ἀρκεῖ τάχα εἰς προσευχήν τὸ νὰ κινῇ μόνον τὴν γλώσσάν του; ἀλλ' ἡ τοιαύτη προσευχὴ ἄκαρπός ἐστι κατὰ τὸν Ἀπόστολον: «Ἐὰν γὰρ προσεύξωμαι τῇ γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὃ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστιν» (αὐτόθι).
- 1060 Οὕτω λοιπὸν ὁ χριστιανὸς ἀναγινώσκει τυχὸν καθ' ἡμέραν τοὺς δαβιτικοὺς ψαλμούς, οἵτινες εἰσὶν ἢ κυριωτέρα καὶ συνηθεστέρα προσευχή, ἀλλὰ μόνον κατὰ φαντασίαν προσεύχεται. Διότι ἀνάγκη πᾶσα ὁ προσευχόμενος νὰ ἐννοῇ ὅσα λέγει ἐν τῇ προσευχῇ του, διὰ νὰ συνδιατίθεται καὶ ἡ ψυχὴ καὶ νὰ κατανύγῃται συμφώνως τοῖς λεγομένοις κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον:
- 1065 «προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ, ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοῖ» (αὐτόθι). Ἰνα καὶ ἡ γλῶσσα φθέγγηται καὶ ὁ νοῦς μὴ ἀγνοῇ τὰ λεγόμενα κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον: διὰ τοῦτο καὶ ἐβραβεύθη τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν, ἵνα ἕκαστον ἔθνος καὶ ἀκούη καὶ ἐξυμνῇ τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ· καὶ δὲν τὸ μετεχειρίζοντο οἱ Ἀπόστολοι
- 1070 οὔτε δι' ἐπίδειξιν, οὔτε δι' ἡδονὴν τῶν ἀκροατῶν, ἀλλ' ἐπεχείρουν πάντοτε νὰ λαλῶσι σαφέστατα πρὸς ὠφέλειαν καὶ οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν· καὶ μάλιστα καὶ ἐσεμνύνοντο διὰ τοῦτο, ὥς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παρίστησιν: «Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλὰ θέλω πέντε λόγους ἐν ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους
- 1075 ἐν γλώσσῃ» (αὐτόθι). Τούτοις προστίθῃσιν ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος: «τί ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω; νοῶν ἃ λέγω καὶ ἃ δύναμαι καὶ ἑτέροις ἐρμηνεύσαι καὶ μετὰ συνέσεως εἰπεῖν καὶ διδάξαι τοὺς ἀκούοντας».

- Δείκνυται λοιπὸν καὶ ἐκ τούτων ὅτι οὐ προσδιορίζεται ἡ γλῶσσα τῶν
- 1080 Γραφῶν, οὐδὲ ἀπαιτεῖται οὔτε ἡ ἑλληνικὴ, οὔτε ἡ λατινικὴ, οὔτε ἡ ἀραβικὴ, οὔτε ἄλλη τις, ἀλλ' ἡ συνετὴ εἰς τὸν ἀκούοντα λαόν, δι' ἧς μόνῃς δύναται νὰ ὠφεληθῇ καὶ ἀναγινώσκων καὶ προσευχόμενος. «Ψάλατε συνετῶς τῷ Θεῷ ἡμῶν» κοῤῥαίει ὁ μεγαλοφωνότατος Δαβὶδ [Ψαλμ. μς', 8]

- λα'. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς μεταφράσεως τῶν Γραφῶν, σεβαστέ μοι
- 1085 Πάτερ, ἐγένετο φρόνημα τῆς Λυτικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸ σχίσμα, τὸ ὁποῖον

- οἱ πάσαι μετεχειρίσθησαν ὡς δόγμα διὰ τὰ κρατῶσι τὸν λαὸν εἰς τὴν ἀμάθειαν
τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθηκόντων καὶ οὕτω τὰ διασαλπίζουσι πανταχοῦ τὸν
τῶν καὶ τὰ ἐκθροῶσι τοὺς ἀνθρώπους μὲ τοὺς κεραυνοβόλους ἀφορισμούς·
καὶ τοῦτο δείκνυνται ἀπὸ τῶν ἐνστάσεων τοῦ περιβλέπτον ἐκείνου Βελαρμίνου,
1090 ὅστις, ὑπερασπιζόμενος τὴν παπικὴν καταδυναστείαν, ἐπεχείρησε τὰ συστήσῃ
τὸ τοιοῦτον δόγμα, ἀλλ' ἐξηλέγχθη ὑπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν ἀνδρῶν, καὶ αἱ
Γραφαὶ μετεφράσθησαν εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς διαλέκτους, καὶ ὁ πάπας
περιορίσθη ἐντὸς τῶν ὁρίων του, καὶ ἔμαθεν ὅτι εἶναι καλόγηρος· ἡ δὲ Ἀνα-
τολικὴ Ἐκκλησία, ἀεῖποτε ἐφρόνησεν ὀρθῶς καὶ ἀεῖποτε ἐφρόντισε διὰ τὴν
1095 ὠφέλειαν καὶ φωτισμὸν τῶν χριστιανῶν τῆς ἐν ὅλαις αὐτῆς ταῖς περιστάσεσι,
συγγράφουσα, μεταφράζουσα καὶ παντοίους τρόπους μεταχειριζομένη. Ἀλλ'
εἰ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία δὲν ἐκοινοποιεῖ διὰ τῆς μεταφράσεως τὰς Γραφὰς
εἰς τὸν λαόν, ἐφρόντιζεν ὅμως πάντοτε καὶ μέχρι τοῦ νῦν, ὥστε ὁ κληρὸς τῆς
τὰ εἶναι πεπαιδευμένος καὶ τὰ ἐννοῇ ἀκριβῶς τὴν γλῶσσαν τῶν Γραφῶν καὶ
1100 οὕτως ἐδύνατο τὰ ἀναπληροῦν τὸ ἔλλειμμα τοῦ λαοῦ· ἀφ' ἡμῶν δὲ ὁ πανδα-
μάτωρ χρόνος ἀφείλετο τοῦτο τὸ εὐτύχημα (καὶ συγγνώμη λέγοντι τὸ πασί-
δηλον) καὶ ὁ κληρὸς πενᾷ τὴν αὐτὴν πεῖναν καὶ διψᾷ τὴν αὐτὴν δίψαν μὲ τὸν
λαόν. Δὲν πρέπει λοιπὸν τὰ μᾶς πείσῃ καὶ τοῦτο (ἂν ἔχωμεν καὶ ζῆλον ἀπο-
στολικῆς διαδοχῆς) ὅτι ἀνάγκη πᾶσα τὰ κορέσωμεν καὶ διὰ τῆς μεταφρά-
1105 σεως τὸν κληρὸν, διὰ τὰ μὴ λιμοκτονήσῃ ὁ λαός·
λβ'. Σεβαστέ μοι Πάτερ! Ἐπειδὴ καὶ τὸ περὶ μεταφράσεως τῶν Γρα-
φῶν ἐπιχείρημά μου ἐνέγκεται εἰς τὴν Σύνοδον, καὶ διεφιλονεικήθη καὶ διε-
δικάσθη ὡς ἰδιωτικόν, ὡς παρεκτρεπόμενον τοῦ ὁρθοῦ λόγου, ὡς ἀντιτασσό-
μενον τῷ ἐκκλησιαστικῷ ἔθει, ὡς καινοτομίαν εἰσάγον, καὶ διὰ ταῦτα ὡς
1110 ἐλέγχων ἀξιοὶ κρίνόμενον, καὶ ἐπειδὴ ἡ Σεβασμότης τῆς ποινῆς ἢ ἐπαγαγεῖν
τὴν ψῆφον καταξιοῖ με λόγου καὶ εὐθύνας ἀπαιτεῖ παρ' ἐμοῦ, κατηνάγκασμαι,
καίτοι ὑπὲρ τὴν ἐμὴν δύναμιν ὄντος τοῦ πράγματος, τὰ ἀπολογηθῶ καὶ τὰ
εἶπω ὅσα καὶ πρὸ τῆς ἐπιχειρήσεως ἐπεγίνωσκον, οὐδὲν ἥτιον δεινὸν ἡγοῦμενος
τὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας αἰσχύνῃ ἢ τὴν ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ψῆφον.
- 1115 Ἀπέδειξα λοιπὸν
αὖν ὅτι συνανέσεις ἀπάντων ἐγκέκριται καὶ δεδοκίμασται τοῦτο τὸ ἔργον,
καίτοι ἀκριβῶς εἰδόντων τὰ γενόμενα ἐπὶ τῆς πρώτης μεταφράσεως, καὶ ὡς
οὕτω δοκιμασθέν δὲν εἶπετο τὰ ὑπάγῃ εἰς εὐθύναν (β', γ', δ', ε')
- βον ὅτι ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα τὰ ἰδιοποιηθῶμεν τὰς Γραφὰς, προβάλλον-
1120 τες τὴν ἀμάθειαν τοῦ λαοῦ· καθότι ὁ λαὸς ἐννοεῖ τὰς γραφικὰς ἐννοίας ὅταν
μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν γλῶσσαν του, καθὼς τὰς ἐννοίας καὶ ὁ ἐβραϊκὸς λαὸς
καὶ τὰ ἔθνη, ἀκούοντες αὐτὰς εἰς τὴν ἰδίαν των γλῶσσαν, ὅσαι δὲ τῶν Γρα-
φῶν ἐννοίαι εἰσὶν ὑπερφυσικαί, αὐταί, ὡς οὐσαι ὑπὲρ κατάληψιν, εἰσὶ πι-
στευτέαι παρὰ πάντων, καὶ σοφῶν καὶ ἀσφῶν, οὐκ ἐξερευνηταί καὶ οὕτως
1125 ὁ λαὸς τὰς ἀπεδέχθη θρησκευτικῶς, καὶ τὰς πιστεύει ἀδυστάκτως· καὶ οὕτως

ἐμελλε νὰ δεχθῇ καὶ τὰς λοιπὰς καὶ νὰ τὰς βάλλῃ εἰς πρᾶξιν, ἂν ἀνεγίνωσκεν αὐτὰς καὶ τὰς ἐννόει (ζ', ζ', η', θ', ι', ια', ιβ', ιγ')

γόν ὅτι οἱ ὑπομνηματισμοὶ δὲν εἶναι ἄφενκτοι εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, καθότι καὶ πρὸ τῶν ὑπομνηματισμῶν οἱ χριστιανοὶ ἀνεγίνωσκον
 1130 μόνας τὰς Γραφὰς καὶ τὰς ἐννόουν καὶ ἐφύλαττον τὰ χρέη τῶν καὶ μετὰ τοὺς ὑπομνηματισμοὺς τὰ λοιπὰ ἔθνη μόνον διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Γραφῶν εἰς τὴν ἰδίαν τῶν γλῶσσαν ἔμαθον τὴν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν, ἄλλη δὲ ἐστὶν ἡ αἰτία τῶν ὑπομνηματισμῶν καὶ οὐχὶ ἡ ἀκαταληψία τῶν Γραφῶν, καθότι αὐταὶ μόναι αἱ Γραφαὶ ἐρμηνεύουσιν ἀλλήλας καὶ οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἐννόουν
 1135 καὶ τὰς γραφὰς καὶ τοὺς λόγους τῶν Πατέρων, ὡς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς Δημοσθενικοὺς (ιδ', ιε', ις', ιζ', ιη)

δόν ὅτι ἡ μετάφρασις ἐστὶν ἐπωφελὴς αὐτὴ καθ' ἑαυτήν· διότι ἐσόφισε τὰ ἔθνη καὶ καθὸ μετάφρασις τῶν Γραφῶν. Ἐπειδὴ, ἐὰν δὲν μεταφρασθῶσιν, ὁ λαὸς δὲν τὰς ἐννοεῖ, ἀνάγκη δὲ πᾶσα νὰ τὰς ἐννοῇ· διότι οὕτως ἐντέλλεται ὁ
 1140 Θεός, οὕτω θέλει ἡ Ἐκκλησιαστικὴ διαταγή, οὕτω διορίζουσι καὶ αὐταὶ αἱ Γραφαὶ καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ αἱ Σύνοδοι καὶ οἱ θεοφόροι Πατέρες, ὥστε οὕτω νὰ μαθηθῇ τὰ χρέη του καὶ νὰ τὰ φυλάττῃ διὰ νὰ μὴ ὑποπίπτῃ εἰς ἀρὰς καὶ δεινὰ ἀναπόδραστα· οὐδὲ παρεκτραπῆσεται ὁ λαὸς ἀναγινώσκων τὰς Γραφὰς εἰς τὴν γλῶσσάν του· ἂν δὲ καὶ τις ἐξ αὐτοῦ παρεκτραπῇ, εὐθεράπεντον τὸ
 1145 κακὸν (ιβ', κ', κα', κβ', κγ', κδ', κε', κς').

εὖν ὅτι καὶ ἂν ἦτον ἡ μετάφρασις καινοτομία, ἔπρεπε νὰ τὴν δεχθῶμεν· ἐπειδὴ, καθὼς ὠφέλησεν ὅλα τὰ ἔθνη τῆς γῆς καὶ καθ' ἡμέραν τὰ ὠφελεῖ πολιτικῶς, οὕτω δύνата νὰ ὠφελήσῃ καὶ τὸν λαὸν ψυχικῶς. Πλὴν οὐκ ἔστι καινοτομία, ἀλλ' οἰκονομία ψυχωφελής, τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθη ἐξ ἀρχῆς ἡ
 1150 Ἐκκλησία, καθὼς ἐδέχθη καὶ ἄλλας τοιαύτας οἰκονομίας, ἀπαγορεύουσα εἴ τι νενομοθετῆται πρότερον καὶ συγχωροῦσα εἴ τι ἀπηγόρευται, ὅταν τὰ ἀπαγορευόμενα καὶ τὰ συγχωρούμενα ἀφορῶσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν τοῦ λαοῦ καθὼς ἀφορᾷ καὶ ἡ μετάφρασις, διὰ νὰ ἐννοῇ τὰς Γραφὰς καὶ ἀναγινώσκων καὶ προσευχόμενος. Ἡ δὲ ἀπαγόρευσις τῆς τῶν Γραφῶν μεταφράσεως ἐστὶ
 1155 φρόνημα ψεκτὸν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἡ δὲ Ἀνατολικὴ ἀείποτε ἐφρόνησεν ὀρθῶς καὶ ἐφρόντισε διὰ τὸν φωτισμὸν τῶν χριστιανῶν τῆς, ὡς καὶ ἡδὴ ὀφείλει νὰ φροντίσῃ, ὥστε κορευνύουσα καὶ τὸν κλῆρον ἀπὸ τῶν Γραφικῶν ἐννοῶν νὰ μὴ καταλίπῃ τὸν λαὸν νὰ λιμοκτονήσῃ (κζ', κη', κθ', λ', λα').

Ταῦτα εἰσὶν ὅσα ἀποδεδείκται, καθὼς ἀπῆτει τὰ προβεβλημένα· καὶ
 1160 εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, εἰπάτω ἕκαστος περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς....* Ἀλλ' ἐνταῦθα γενόμενος, ἐμνήσθην τοῦ κυριωτέρου καὶ θαύμασα: Πῶς ἡμεῖς ἀγωνιζόμεθα ἐν μέρει καὶ διαφιλονεικοῦμεν ἰδίᾳ περὶ πραγμάτων, ἅτινα ἀπαιτοῦσι τὴν κοινὴν ἀπάντων ψῆφον; Ἀποδεδείκται (ζ', κβ') ὅτι αἱ Γραφαὶ

* Τὰ ἀποσιωπητικά ἐν τῷ κειμένῳ.

1165 εἰςὶ κοιναὶ ὄλων τῶν χριστιανῶν, ἔστι δὲ ἐπίσης χριστιανὸς καὶ ὁ κληρικὸς
καὶ ὁ λαϊκός, ἅρα αἱ Γραφαὶ εἰσὶν ἐπίσης κοιναὶ καὶ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν
λαϊκῶν. Τούτου ὄν οὕτως ἔχοντος, διατὶ τὸ περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Γρα-
φῶν ζήτημα νὰ γίνηται ἰδιωτικόν, ἢ μόνον συνοδικόν, ἐνῶ ἡ φύσις τοῦ πρά-
γματος τὸ καθιστᾷ δημόσιον; Ἐρωτηθῆτω λοιπὸν ὁ λαός: θέλει τάχα νὰ
1170 ἐννοῇ τὰς Γραφὰς ἢ οὐχί;
αὐκδ', Μαρτίου ε'.

Τῆς ὑμετέρας Σεβασμιότητος
νιὸς ἐν Χριστῷ καὶ δούλος ταπεινὸς
ὁ Τορνοβόν Ἰλαρίων.

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Κριτικά σημεία:

P: Ρουμανικής 'Ακαδημίας 'Ελληνικός κώδιξ 723.

X: Θεολογικής Σχολῆς Χάλκης κώδιξ 192.

A: 'Αθηναϊκός, 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης κώδιξ 1341.

Α'

24 - 25 εἴτε αὐτοὶ ζήλω κινήθεντες εἴτε καὶ παρ' ἄλλων προτραπέντες ἀνεδέξαντο τὴν τυπογραφίαν παραλείπει A 92 σχεδὸν: σχεδὸν ἐπίσης A 96 θεωρητικωτέρων: θεωρικωτέρων A 101 ἀθέων ἀποστατῶν ὑπογραμμίζει X 112 ἀδελφότης, ἐν ὑποσημειώσει: *Société* (= 'Εταιρεία) X, ἀποσιωπητικά A' βδελυκτοὶ ἀποστάται ὑπογραμμίζει X 126 διὰ τὸ: εἰς τὸ A 166 - 167 νῖος ἀνθρώπου, παράκλητος, ἐκπορεύεται ὑπογραμμίζει X 179 - 180 τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω», παρέλκει τὸ «ἐξομολογήσομαί σοι» παραλείπει A 216 λέξεως: τῆς λέξεως A 216 - 217 εἰς τὴν ἀκοήν, οὐχὶ κατάληπιν ἐννοίας εἰς τὸν νοῦν, καὶ ἀπὸ τὴν συνήθειαν τῆς λέξεως παραλείπει A 234 τοιαῦται: τοσαῦται A 249 ἡ παραλείπει A 275 τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν X: τῷ τὴν τιμὴν A 277 ὅποιον: ὅποιον A 284 ψυχὴν ἔχουσι: ἔχουσι ψυχὴν A 310 ἐπεβεβαίωσε: ἐβεβαίωσε A 331 των παραλείπει A 336 σοφίας: σοφίας ἀνθρώπων A 337 - 338 ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως. "Ἰνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾗ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν παραλείπει A 343 ὕψος: τὸ ὕψος A 373 ὑπὲρ κατάληπιν: κατάληπιν A 418 ἐβραϊκόν: ἀραβικόν A

572 Χριστιανισμοῦ: Χριστιανοῦ A 657 στοιχεῖα νέα: νέα στοιχεῖα A 724 Λόντρας: Λόνδρας A 725 - 726 ἡ ἀδελφότης νὰ πληρώνη τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἀγρουντῶν ἐργατῶν. 'Υποχρεοῦται: παραλείπει A 731 Λόντρας: Λόνδρας A 773 Τουρνόβον: Τουρνόβον A

Β'

1 - 2 'Απάντησις — Ματθαῖον: Τοῦ αὐτοῦ Τουρνόβον 'Ιλαρίωνος 'Επιστολὴ πρὸς τὸν Αἴνον Ματθαῖον A 15 τὸ φρόνημα: τὰ φρονήματα A 18 καὶ τὴν: καὶ διὰ τὴν A 30 συνείλη: συγκατέλη A 40 ὅπ' αὐτῶν παραλείπει A 42 ἀμέσως: παραλείπει A 44 τὴν παραλείπει A 50 - 52 γενομένης — Γένους: συνομιλήσαντος καὶ μετὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν XA 57 κύριος Κωνστάντιος παραλείπουν XA 57 - 58 κύριος 'Ιωσήφ παραλείπουν XA 60 ἰδίαν παραλείπει P 63 τοῦτο παραλείπει A 70 Πατριαρχεῖον: Πατριάρχον A 72 ἐτολήσαμεν ἂν: ἠθέλομεν τολήσει P 74 - 75 προσήχθησαν: συνήχθησαν A 77 εἶναι: ἦσαν P 77 - 78 ἀλλ' αἱ κοιναὶ περιστάσεις ἐγένοντο κώλυμα παραλείπουν XA 79 ἀντιβαῖν: καὶ ἀντιβαῖν XA 80 εἶναι: ᾗ P 81 ὡς παρεκτραπέντας: καὶ παρεκτραπέντας XA 91 πολιτικός: προληπτικός PA 98 ἐκεῖνης παραλείπουν XA 104 τάχα παραλείπει A 106 νομίζω παραλείπει A 147 τούτου παραλείπει A 166 τὰ παραλείπει A 190 ἐν αὐτῷ παραλείπει A 196 - 197 περιορίζωμεν: προσορίζωμεν A 236 - 237 ἂν λοιπὸν οἱ 'Απόστολοι — ἡπιάτων τὰ ἔθνη παραλείπει A 267 οὐσίας: ὑπάρξεως XA 320 ταῖς τοῦ πνεύματος ἐνεργείαις: τῆς τοῦ πνεύματος ἐνεργείας A 321 δογματίζει: δοκιμάζει XA 322 καὶ αὐτῆς: αὐτῆς A 324 ἔστι: ἔσται A 333 λογισμοῦ: λογισμῶν A 338 - 339 καθὼς γράφει ἡ Σεβασμιότης της παραλείπουν XA 344 ἀναγνώσεως: καταγνώσεως A 346 ἴσως παρα-

λείπει A 349 διδάξωμεν : διατάξωμεν A 351 ἡ ἦτον : ἡ ἄν ἦτον A 361 ὅτι οὐτε
 ἡμεῖς ἐδυνάμεθα νὰ τοὺς διδάξωμεν ἄλλο τι : ὅτι οὐτε ἦτον ἀναγκαῖον XA 363 εἰπεῖν
 παραλείπουν XA 363 ἀλλ' οὐδὲ : καὶ οὐδὲ P 364 ἀλλὰ καὶ οὕτως : πλὴν καὶ οὕτω
 XA 366 εἶναι παραλείπει A 377 ἐκλάβωμεν : ἐκλαμβάνωμεν XA 380 πρῶτον παρα-
 λείπουν XA 381 ἱστορίαν, νομοθεσίαν : ἱστορίας, νομοθεσίας XA 393 ἐμπειστημέν-
 νοι : ἐμπιστευμένοι XA 395-396 ὁ κρύψας τὸ τάλαντον δεδιῶς μὴ τὸ ἀπολέσει παρα-
 λείπουν XA 417 οὐδὲ : οὐτε A 423 ἐκεῖ παραλείπουν XA διὰ τὴν δυσχέρειαν
 τῆς ἀντιγραφῆς παραλείπουν XA 430 ἐνκατάληπτοι καὶ ἐνκατανόητοι X : ἐνκατανόητοι
 P : ἐνκατάληπτοι A 436 καὶ δικαίων : δικαίων XA 444 ποιητῆς : ποιηταὶ A 456 τὸ
 βάραθρον : τὰ βάραθρα XA 469 τοῦτο παραλείπουν XA 472 τε παραλείπει A
 477 καὶ παραλείπουν XA

512 ἀπόλωλε : ἀπόλεσε A 536 ἐπισταμένους : ἐπισημένους P 546 τοῦτο προφα-
 νῶς παραλείπει A 548 ἀποστολικῷ τούτου ὀρητοῦ παραλείπουν XA 575 αὐτῶν παρα-
 λείπουν XA 576 ἡ Σεβασμιότης της παραλείπουν XA 582 τῶν νεωτέρων : νεωτέρων
 XA 585 ὡς λέγετε : ὡς φατε XA 599 δὲν : ὅταν A 603 τὰς Γραφάς : τὸ ὄφος τῶν
 Γραφῶν P 607 ἐστὶν : εἶναι XA 612 ἐδύναντο : ἀδύνατον XA 621 σαφές : ἀσαφές A
 625 εἰ : ἡ XA 629 καὶ περὶ : περὶ A 641 ἡμῖν ἔδει : ἔδει ἡμῖν XA 648 καταλῶν :
 καταλαλῶν X 700 τῆς Ἀνατολικῆς παραλείπουν XA 710 θεσπισθέντα : θεσπίσματα
 A 726 ἐξαυτεῖται : ἐξηγεῖται A 727 ἐρωτῶ : ἐρωτῶμεν A 729 κἀγὼ ἐν σοὶ παρα-
 λείπει A 731 ὁμῶς παραλείπουν XA 750 κεφ. κ' : κεφ. ε' PXA 758 ἀκούσατε :
 ἀκούετε XA 781 ἂν παραλείπει A 803 διὰ νὰ : διὰ νὰ μὴ XA 814 διατάττον-
 σιν : διατιθέασιν XA 835 περὶ : πρὸς A 842 μὴδὲ : μὴδὲν A 847 προβάλλοντα :
 παραβάλλοντα A 857 στενάζει : στενάζει A 857 δὲ παραλείπει A 875 πρέπει τάχα
 παραλείπουν XA 890 Ἰούδα : Ἰακώβ PXA 912 ἑλληνίς : ἑλληνικὴ XA 940 σύντο-
 νος : σύντομος A τοιούτους : τοσούτους A 950 τὴν πλατωνικὴν : ταύτην XA
 958 διατονικῆς : διανοητικῆς A 982-983 τῶν ἀπωτάτων μερῶν παραλείπουν XA
 994 ἀνάγκη πᾶσα : πᾶσα ἀνάγκη A

1013 ἡ πρὸ τῶν : ἡ τῶν πρὸ τῶν A 1022 τινῶν παραλείπει P 1023 τοῦ Ἰωάν-
 νου : Ἰωάννου A 1055 ἐπειδὴ καὶ : καὶ ἐπειδὴ XA 1055 εἰς : πρὸς XA 1056 προσευ-
 χηθῇ : κανχηθῇ XA 1077 διδάξαι : διατάξαι A 1086 εἰς τὴν ἀμάθειαν : εἰς ἀμάθειαν
 A 1098 ἐφρόντιζεν : ἐφρόντισεν XA 1103 νὰ μᾶς πείσῃ : νὰ μὴ πείσῃ A 1103 ἂν
 ἔχωμεν : ἂν ἔχω A 1171-1173 τῆς ὑμετέρας — Ἰλαρίων παραλείπουν XA

Π Ε Ρ Ι Γ Ρ Α Φ Η

Τῶ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Δράμας καὶ Φιλίππων Ἱερῷ Μανασιεὶς
 ΥΠΕΡΑΓΙΑ ^{τῆς} Σ Δ Ε Σ Π Ο Ι Ν Η Σ
 Θ Ε Ο Τ Ο Κ Ο Υ ^{ἡμῶν}

Τῆς ἐπονομαζομένης Κοσφορινίσεως, Καὶ τῷ Γενομένῳ
 Θ α ύ μ α τ ο ς

Εἰς τὴν ἐν αὐτῇ Ἱερῶν καὶ θαυματουργῶν Εἰκόνα τῆς Θεομήτορος, ἣ προστετέθη καὶ
 Παρακλητικὸς Κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον ἐπ' αὐτῷ τῷ θαύματι.

Εἴ τι δὲ πλήρης ἀχολυθία τῶ ἐν ἁγίοις πατρὶς ἡμῶν Διονυσίῳ Πατριάρχῳ Κων-
 σταντινπόλεως. ἅτινα συνηρανίσθησαν ἐκ παλαιῶν ἀντιγράφων,
 Διωρθώθησαν, καὶ ἀνεπληρώθησαν παρὰ τῷ Πανοσιολογίω τῶ Κυρίου

ἸΛΑΡΙΪΩΝΟΣ ΣΙΝΑΪΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ,

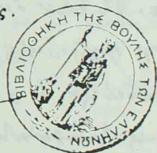
Α' Φιερώθησαν δὲ τῷ Παναγιωτάτῳ καὶ Τρισεβάζῳ ἡμῶν Δεσπότη τῷ Οἰκουμενικῷ

ΠΑΤΡΙΑΡΧῃ, ΚΥΡΙΪΩ, ΚΥΡΙΩ,

Γ Ρ Η Γ Ο Ρ Ι Ω

Εξεδόθησαν Ἐν Κωνσταντινπόλει, ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τῷ Γένους
 Τυπογραφίας.

α.ω.θ'.

Ἡ προμετωπίς τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος ἐκδοθέντος βιβλίου περὶ τῆς μονῆς Κοσφορινίσεως
 (βλ. ἀνωτέρω, σ. 243).

Τ Ο Ι Σ
ἀ π α ν τ α χ ο ὺ
ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΟΙΣ ΟΜΟΓΕΝΕΣΙΝ
Ο Σ Ο Ι
ΤΗΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΔΟΞΗΣ
καὶ ὠ Φ ε λ ε ί α ς.
ΖΗΛΩΤΑΙ ΤΥΓΧΑΝΟΥΣΙΝ.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει
Ἐν τῷ τοῦ Γένους Ἑλληνικῷ
Τυπογραφείῳ.
Ἐν Ἑτεί. αωκ'.

Ἡ προμετωπίς τοῦ σπανιωτάτου φυλλαδίου περὶ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου
ἀπὸ ἀντίτυπον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς (βλ. ἀνωτέρω, σσ. 243 - 246).

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- 'Αγία Τριάς Τζαγκαρόλων, μονή Κρήτης 248
 'Αγιον Όρος 266
 'Αγιος Γεώργιος Κρημνού, μονή Χάλκης 248
 'Αγιος Ιωάννης, μετόχιον Σινᾶ ἐν Κωνσταντινουπόλει 225, 232, 233, 234, 237, 248
 'Αγραφα· βλ. 'Ιωάννης ἐξ 'Αγράφων.
 'Αδριανούπολις 245
 [Ἀθανάσιος] μητροπολίτης Νικομηδείας 256
 Αἶνος· βλ. Ματθαῖος, μητροπολίτης Αἴνου.
 'Ανθιμος Γ', οἰκουμενικός πατριάρχης 226, 252
 'Ανθιμος Κρῆς, μητροπολίτης Τορνόβου 248
 'Αξιούπολις· βλ. 'Ιλαρίων, ἐπίσκοπος 'Αξιουπόλεως
 'Αργυράμος 'Αλέξανδρος 241, 252, 255, 268, 269, 270
 'Αργυρόπουλος 'Ιάκωβος, μέγας διερμηνεύς 235
 'Αριστάρχης Σταυράκης, μέγας διερμηνεύς 248
 'Αρμάθα πεδιάδος, χ. Κρήτης 226
 Βαλέτας 'Ιωάννης 228 καὶ σημ. 6, 229 σημ. 3
 Βάμβας Νεόφυτος 230 καὶ σημ. 6, 240
 Βαρβάκαι 244
 Βαρδαλάχος Κωνσταντῖνος 236
 Βασίλειος ἱατρός 252
 Βασιλείου 'Αλέξανδρος 239
 Βλαχία 233
 Βλαχομπογδανία 237
 Βουκουρέστιον 231, 232, 233
 Βούλγαρης Γεώργιος, κοτζάμπας 'Υδρας 234, 235
 Βουλγαρία 266
 Βούλγαρις Εὐγένιος 244· — 'Ιωακείμ 237
 Γαζῆς 'Ανθιμος 239, 244, 246
 Γαλατῆς Κωνσταντινουπόλεως 269
 Γανοχωρίτης· βλ. Λεοντόπουλος 'Ιωάννης
 Γεωργάκης τυπογράφος 269
 Γεωργιάδης 'Αναστάσιος 244
 Γρηγόριος Ε', οἰκουμενικός πατριάρχης 225, 243, 244, 246, σημ. 3
 Δανιήλ Κεραμεὺς 228 σημ. 6, 229 σημ. 2, 230
 Δημητριάδης 'Επιφάνιος· βλ. 'Επιφάνιος Δημητριάδης· — 'Ιωάννης 242 σημ. 2
 Δημήτριος τυπογράφος 269
 Didot Firmin 242
 Διονύσιος Α', οἰκουμενικός πατριάρχης 243
 Διονύσιος Δ', οἰκουμενικός πατριάρχης 233
 Διονύσιος 'Ιωαννίτης 237
 Δούκας Νεόφυτος 231 καὶ σημ. 4, 232, 235, 237, 244
 'Επιφάνιος Δημητριάδης 228 σημ. 6
 Εὐγένιος Β', οἰκουμενικός πατριάρχης 248
 Ζωσιμάδαι 244, 246
 'Ηράκλειον Κρήτης 226
 'Ησαΐας Πελοποννήσιος 237
 Θεόκλητος τυπογράφος 269
 Θεοτόκης Νικηφόρος 244
 Θεσσαλονίκη· βλ. 'Ιωσήφ, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης· Κύριλλος Θεσσαλονικεύς.
 Iken Karl 246 σημ. 3
 'Ιλαρίων, ἐπίσκοπος 'Αξιουπόλεως 227 σημ. 1
 'Ιλαρίων, ἐπίσκοπος Σαμακοβίου 227 σημ. 1
 'Ιος, νῆσος Κυκλάδων 228, 229 σημ. 3, 233
 'Ιωακείμ Κρῆς 237
 'Ιωάννης ἐξ 'Αγράφων, Φιλόσοφος· βλ. Δημητριάδης 'Ιωάννης
 'Ιωαννίκιος, μητροπολίτης Τορνόβου 248
 'Ιωαννίκιος Μυτιληναῖος Σιναΐτης 233
 'Ιωάννινα· βλ. Διονύσιος 'Ιωαννίτης

Ἰωσήφ, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης 256, 273

Καλλιμάχη οἰκογένεια 228· — Ἰωάννης 228 σημ. 6, 244

Καμπανάρης (ἐπώνυμον Ἱλαρίωνος Σιναΐτου) 227

Κανέλλος Στέφανος 246 σημ. 3

Καπλάναι 244

Καραντάνης χατζή-Γιάννης, ἀντιπρόσωπος Ὑδρας ἐν Κωνσταντινουπόλει 234

Καραπατᾶς Παῖσιος 240

Καστοριανὸς Μανολάκης· βλ. Μανολάκης Καστοριανὸς

Κεστεντήλιον· βλ. Κωνστάντιος, μητροπολίτης Τορνόβου, ἀπὸ Κεστεντηλίου

Κοκκινάκης Κωνσταντῖνος 245 σημ. 4

Κομμητᾶς Στέφανος 244

Κοραῖς Ἀδαμάντιος 239, 242, 244, 245 καὶ σημ. 4

Κορέσιος Κωνσταντῖνος 252

Κοσφοινίσσης μονὴ 243

Κούμας Κωνσταντῖνος 244, 246

Κρήτη· βλ. Ἀγία Τριάς Τζαγκαρόλων· Ἀνθίμος Κρής μητροπολίτης Τορνόβου· Ἀρμάθα Πεδιάδος χ. Κρήτης· Ἰωακείμ Κρής· Μελέτιος, ἀρχιμανδρίτης Κρής· Νικηφόρος Μάρθαλης ὁ Γλυκὺς

Κυζίκος· βλ. Ματθαῖος μητροπολίτης Αἰνου, εἴτα Κυζίκου

Κύριλλος Θεσσαλονικεὺς 237

Κύριλλος Γ', οἰκουμενικὸς πατριάρχης 272

Κωνσταντᾶς Γρηγόριος 244

Κωνσταντινούπολις· βλ. Διονύσιος Α', οἰκουμ. πατρ., Διονύσιος Δ', οἰκουμ. πατρ., Κύριλλος Γ', οἰκουμ. πατρ., Κωνστάντιος Α', οἰκουμ. πατρ., Παρθένιος οἰκουμ. πατρ., Γαλατᾶς, Μπαλατᾶς, Νεοχώριον Κωνσταντῖνος Α', οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἀπὸ Σιναίου 228, 233, 237, 249, 255, 271, 273

Κωνστάντιος, μητροπολίτης Τορνόβου, ἀπὸ Κεστεντηλίου 249

Λεοντόπουλος Ἰωάννης, Γανοχωρίτης 240
Λήμνος· βλ. Μακάριος, μητροπολίτης Λήμνου

Λίβις [Leeves, H. D.] 270

Λογάδης Νικόλαος 239, 240, 269

Μακάριος, μητροπολίτης Λήμνου 268, 269
Μακάριος, μοναχὸς Σιναΐτικῷ μετοχίῳ 235

Μανολάκης Καστοριανὸς 233

Μανουήλ, γραμματικὸς δραγομάνου τοῦ στόλου 236

Marcellus, comte de 241, 242, 246

Μαρθάλης Νικηφόρος· βλ. Νικηφόρος Μαρθάλης ὁ Γλυκὺς

Ματθαῖος, μητροπολίτης Αἰνου, εἴτα Κυζίκου 226, 271

Μαυρογένη οἰκογένεια 228· — Κωνσταντῖνος, δραγομάνος τοῦ στόλου 236 σημ. 2· — Νικόλαος, δραγομάνος τοῦ στόλου 228 σημ. 6.

Μαχμούτ Β', σουλτάνος 244

Μελέτιος, ἀρχιμανδρίτης Κρής 237

«Μέλισσα», περιοδικὸν 245, 246

Μιχαήλωφ Ἱλαρίων· βλ. Ἱλαρίων Σαμακοβίου

Μουρούζη οἰκογένεια 238· — Δημήτριος, μέγας διερχομὸς 236· — Παναγιώτης, μέγας διερχομὸς 238, 239

Μπαλατᾶς, συνοικία Κωνσταντινουπόλεως 232

Μπίκος Ἐλευθέριος, λόγιος Ὑδραῖος 236
Μπογδανία 233

Μυτιλήνη· βλ. Ἰωαννίκιος Μυτιληναῖος Σιναΐτης

Νάξος 238· βλ. καὶ Χρύσης Χριστόδουλος
Νεκτᾶριος, προηγούμενος μονῆς Κοσφοινίσσης 243 σημ. 2

Νεοχώριον Κωνσταντινουπόλεως 252

Νικηφόρος, ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ· βλ. Νικηφόρος Μάρθαλης ὁ Γλυκὺς Κρής

Νικηφόρος Μάρθαλης ὁ Γλυκὺς Κρής 233

Νικομήδεια· βλ. Ἀθανάσιος, μητροπολίτης Νικομηδείας· Πανάρετος, μητροπολίτης Νικομηδείας

Νικολόπουλος Κωνσταντῖνος 237 σημ. 1

Ξάνθη· βλ. Χρύσανθος, πρωτοσύγκελλος μητροπόλεως Ξάνθης

Οικονόμος Κωνσταντίνος [ὁ ἐξ Οἰκονόμων] 244· — Σοφοκλῆς 250, σημ. 4

Πανάρετος, μητροπολίτης Νικομηδείας 248

Παρθένιος Α', οἰκουμενικὸς πατριάρχης 274

Πασβάντογλου 230

Πάτριος 228, 233

Πελοπόννησος· βλ. Ἡσαΐας Πελοποννήσιος

Πίγκερτον [Pinkerton] 270, 272

Πολυχροναδῆς Κ. 249

Πραϊδῆς Γεώργιος 249

Πρώτος Δωρόθεος 230, 239, 245, 256

Πύρρος Διονύσιος 242 σημ. 4

Σέρραι· βλ. Χρυσανθος μητροπολίτης Σερρών

Σινᾶ 227, 232, 233· βλ. καὶ Ἅγιος Ἰωάννης, μετόχιον Σινᾶ ἐν Κωνσταντινουπόλει· Ἰωαννίκιος Μυτιληναῖος Σιναιῆτης· Νικηφόρος, ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ

Συρίγος Μελέτιος 273, 274

Σχινᾶς Δ., 237 σημ. 1

Τόρνοβον Βουλγαρίας 247, 248, 249· βλ. καὶ Ἄνθιμος Κρής, μητροπολίτης Τορνόβου· Ἰωαννίκιος, μητροπολίτης Τορνόβου· Κωνσταντίνος, μητροπολίτης Τορνόβου

Ὑδρα, Ὑδραῖοι 234, 235, 236· βλ. καὶ Μπίκος Ἐλευθέριος

Φανάρι Κωνσταντινουπόλεως 230, 233
Φωτιάδης Λάμπρος 231

Χάλκη· βλ. Ἅγιος Γεώργιος Κρημνοῦ, μονὴ Χάλκης

Χαντζερῆ οἰκογένεια 228· — Κωνσταντίνος, δραγομάνος τοῦ στόλου 228 σημ. 6, 230 καὶ σημ. 3· — ἡγεμὼν Βλαχίας 230 σημ. 5

Χρυσανθος Αἰτωλὸς 229 σημ. 5

Χρυσανθος, μητροπολίτης Σερρών 273, 285

Χρυσανθος, πρωτοσύγκελλος μητροπολίτης Ἐάνθης 243 σημ. 1

Χρύσης Χριστόδουλος Νάξιος 243 σημ. 3

Ψωμάκης Κωνσταντίνος Πιτάρης 240

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΒΛ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ